

e-ISSN:2587-2168

Year: 2025

Vol: 11 Issue: 5

pp 165-205

Article ID

86630

Arrival

30 July 2025

Published

26 October 2025

DOI NUMBER<https://doi.org/10.5281/zenodo.17450096>**How to Cite This Article**

Aksu, L. (2025). "İktisadi Büyüme Olgusu ve Türkiye Ekonomisinde İktisadi Büyüme Etki Eden Faktörler", International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies, (e-ISSN:2587-2168), Vol:11, Issue:5; pp: 165-205.

International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

İktisadi Büyüme Olgusu ve Türkiye Ekonomisinde İktisadi Büyüme Etki Eden Faktörler

The Phenomenon of Economic Growth and the Factors Affecting Economic Growth in the Turkish Economy

Levent Aksu ¹ ¹ Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye MYO, İşletme Yönetimi Bölümü, Balıkesir, Türkiye**ÖZET**

Bu çalışma, iktisadi büyüme teorilerini tarihsel gelişim süreçleriyle birlikte ele alarak Türkiye'nin ekonomik büyüme deneyimiyle karşılaştırmalı bir analiz sunmayı amaçlamaktadır. Klasik, neoklasik, Keynesyen, endojen büyüme ve kurumsal iktisat yaklaşımları başta olmak üzere, çeşitli teorik çerçeveler büyümenin kaynakları, sürdürülebilirliği ve sınırları açısından değerlendirilmiş; her teorelin temel varsayımları ve politika önerileri açıklanmıştır. Türkiye'nin 1960 sonrası dönemde uyguladığı devletçi, dışa açık ve piyasa temelli büyüme stratejileri, bu teorik modellerle karşılaştırılarak ele alınmıştır.

Çalışmada, nitel bir araştırma yöntemi benimsenmiş; teorik literatür incelemesi ile Türkiye'nin dönemsel ekonomik verileri ve büyüme performansı tarihsel bağlamda değerlendirilmiştir. Analizlerde, büyümenin yalnızca üretim faktörlerinin artışıyla değil; kurumsal yapı, beşerî sermaye, teknolojik gelişme ve siyasi istikrar gibi çok boyutlu unsurlarla ilişkili olduğu vurgulanmıştır.

Sonuç olarak, Türkiye ekonomisinin büyüme sürecinde, farklı dönemlerde farklı büyüme yaklaşımlarının etkisi gözlemlenmiş olmakla birlikte, uzun vadeli ve kapsayıcı büyümenin sağlanabilmesi için sadece teori temelli değil, aynı zamanda güçlü bir kurumsal altyapı ve uyumlu politika setine ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Bu bağlamda, büyüme stratejilerinin ülkenin tarihsel, siyasal ve ekonomik bağlamıyla bütünlük bir şekilde ele alınması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İktisadi Büyüme, İktisadi Büyüme Teorileri, Türkiye'nin Büyüme Süreci, Kalkınma Stratejisi, Kurumlar, Endojen Büyüme, Makroekonomik Yapılar, Siyasal İktisat.

ABSTRACT

This study aims to present a comparative analysis by examining economic growth theories in their historical development and relating them to Turkey's economic growth experience. Theoretical frameworks such as classical, neoclassical, Keynesian, endogenous growth, and institutional economics are evaluated in terms of the sources, sustainability, and constraints of growth. Each theory's fundamental assumptions and policy implications are discussed. Turkey's state-led, export-oriented, and market-based growth strategies, especially since the 1950s, are analyzed within these theoretical models.

A qualitative research approach is adopted in this study, combining theoretical literature review with a historical analysis of Turkey's economic data and growth performance. The analysis emphasizes that economic growth is not only determined by the accumulation of production factors but also closely linked to institutional structure, human capital, technological development, and political stability.

The findings indicate that while different growth paradigms have influenced Turkey's development at various stages, achieving long-term and inclusive growth requires not only theoretical consistency but also a strong institutional foundation and a coherent set of economic policies. In this context, it is concluded that growth strategies must be integrated with the country's historical, political, and economic realities.

Keywords: Economic Growth, Growth Theories, Turkey's Growth Process, Development Strategy, Institutions, Endogenous Growth, Macro Economic Structures, Political Economy.

1. GİRİŞ

İktisadi büyüme, bir ülkenin üretim kapasitesinin zamanla artması anlamına gelmekte ve toplumsal refahın yükseltilmesi açısından temel bir hedef olarak kabul edilmektedir. İktisadi büyüme, yalnızca makroekonomik göstergelerin iyileşmesi değil, aynı zamanda iş gücü verimliliği, teknoloji kullanımı, sermaye birikimi ve beşerî sermayenin niteliği gibi faktörlerin de gelişmesini ifade eder. Bu bağlamda büyüme olgusu, ülkelerin kalkınma düzeyini belirleyen en temel göstergelerden biridir. Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler için ise sürdürülebilir ve dengeli büyüme, yalnızca ekonomik değil aynı zamanda sosyal ve politik istikrarın da güvencesi olarak görülmektedir. 1960 yılından itibaren Türkiye ekonomisi, planlı ve programlı süreç ile birlikte, farklı politik tercihler, küresel gelişmeler ve içsel dinamikler ışığında dalgalı, dönüşümsel ve dönemsel olarak değişken bir büyüme politikası izlemiştir. Bu dönem boyunca uygulanan ekonomik modeller, krizler, reformlar ve dışsal şoklar, büyümenin yönünü ve niteliğini belirlemiştir.

Türkiye, 20. yüzyıl boyunca farklı büyüme stratejileri ve modelleri deneyimlemiş; bu süreçte hem içsel dinamiklerden hem de küresel sistemden kaynaklanan yapısal dönüşümler yaşamıştır. Bu tarihsel süreç, Türkiye'nin büyüme performansını anlamak ve değerlendirmek için teorik çerçeve ile ampirik gerçekliği birlikte

ele almayı gerekli kılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, iktisadi büyüme teorilerini tarihsel gelişim çizgisi içinde değerlendirmek, Türkiye'nin büyüme politikalarıyla bu teorileri karşılaştırmak ve bütüncül bir değerlendirme sunmaktır.

Türkiye ekonomisinin büyüme dinamikleri, tarihsel süreç içerisinde yapısal dönüşümler, küresel ekonomik entegrasyon ve uygulanan ekonomik politikalar doğrultusunda sürekli olarak yeniden şekillenmiştir. 1980 sonrası dışa açık büyüme modeli, 2001 krizi sonrası yapısal reformlar, 2008 küresel finans krizine karşı uygulanan genişleyici politikalar ve son yıllarda yaşanan kur şokları ile birlikte değişen makroekonomik yapı, Türkiye'nin büyüme sürecine farklı etkilerde bulunmuştur. Bu nedenle Türkiye'de büyüme sadece arz yönlü dinamiklerle değil, aynı zamanda talep yönlü dalgalanmalar, mali ve para politikaları, dış ticaret performansı ve yatırım davranışları ile de doğrudan ilişkilidir.

Türkiye'de iktisadi büyümeyi etkileyen başlıca faktörler arasında sermaye birikimi (fiziki ve beşerî), emek gücü arzı, dış ticaret hacmi, kamu harcamaları, Ar-Ge yatırımları ve teknolojik gelişme gibi unsurlar öne çıkmaktadır. Özellikle son yıllarda beşerî sermaye yatırımları, eğitim düzeyi ve teknolojiye dayalı üretim yapısının gelişimi gibi faktörler, sürdürülebilir büyüme açısından daha fazla önem kazanmıştır. Buna karşılık, siyasi belirsizlikler, finansal kırılganlıklar, yüksek cari açık ve döviz kuru oynaklığı gibi unsurlar büyümenin önündeki temel yapısal riskler olarak değerlendirilmektedir.

Öte yandan, Türkiye ekonomisinde yaşanan kriz dönemleri ve bu krizlerin büyüme üzerindeki etkileri, iktisadi performansın uzun dönemli analizini zorunlu kılmaktadır. 1994, 2001, 2008 ve 2018 gibi şokların etkisiyle ortaya çıkan yapısal kırılmalar, büyüme sürecini hem yön hem de hız açısından etkilemiştir. Bu dönemlerde uygulanan para ve maliye politikaları, dış finansman imkanları ve uluslararası sermaye hareketlerinin büyüme üzerindeki etkisi dikkatle incelenmelidir.

Bu çalışma, Türkiye ekonomisinde 1970-2024 dönemi çerçevesinde iktisadi büyümeye etki eden temel faktörleri detaylı biçimde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda hem üretim faktörlerine dayalı büyüme modelleri hem de politika değişkenleri (kamu harcamaları, döviz kuru, TVF uygulamaları vb.) dikkate alınarak ampirik bir değerlendirme yapılacaktır. Elde edilen bulgular, Türkiye'nin iktisadi büyüme sürecinde hangi faktörlerin daha baskın rol oynadığını ortaya koyarak, politika yapıcılar için yol gösterici nitelikte olacaktır. Türkiye'nin 1970'den günümüze kadar olan büyüme deneyimi, dönemsel olarak ele alınmış ve ilgili teorilerle karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Veri olarak TÜİK, TCMB, Dünya Bankası ve IMF gibi kurumların yayımladığı istatistiksel bilgilerden ve akademik yayınlardan yararlanılmıştır.

Türkiye ekonomisinin büyüme performansı, büyük ölçüde sermaye birikimi ve yatırım hacmindeki gelişmelere bağlı olarak şekillenmiştir. Özellikle fiziki sermaye yatırımları, altyapı projeleri, sanayi üretimi ve inşaat sektörü gibi alanlarda sağlanan genişleme, GSYH artışının temel sürükleyicilerinden biri olmuştur. 2000'li yılların başından itibaren hızlanan kamu ve özel sektör yatırımları, iktisadi büyümeyi desteklemiş, aynı zamanda üretim kapasitesinin artmasına zemin hazırlamıştır. Ancak sermaye birikiminin verimli kullanımı, yatırımın yönü ve kalitesine bağlı olarak değiştiğinden, zaman zaman büyüme üzerinde sınırlayıcı etkiler de oluşturmuştur.

Beşerî sermaye, yani iş gücünün bilgi, beceri ve eğitim düzeyi, büyümenin sürdürülebilirliği açısından stratejik bir değişkendir. Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren eğitim düzeyinde artış sağlanmasına rağmen, iş gücü piyasasında kayıt dışılık, mesleki uyumsuzluklar ve genç işsizliği gibi yapısal sorunlar, beşerî sermayenin büyümeye olan katkısını sınırlandırmıştır. Son yıllarda mesleki eğitim reformları ve üniversiteleşme süreciyle birlikte nitelikli iş gücünün artması hedeflenmiş olsa da bu artışın reel üretim sürecine entegrasyonu hâlâ sınırlıdır. OECD ve Dünya Bankası gibi kuruluşların verileri, Türkiye'nin beşerî sermaye verimliliğinin hâlâ birçok gelişmekte olan ülkenin gerisinde olduğunu göstermektedir.

Teknolojik gelişmeler ve Ar-Ge faaliyetleri, verimlilik artışı yoluyla büyümeyi etkileyen önemli faktörlerdendir. Ancak Türkiye'de Ar-Ge harcamalarının GSYH içindeki payı uzun yıllar %1'in altında kalmış, bu da teknoloji tabanlı üretim kapasitesini sınırlamıştır. 2010 sonrası dönemde TÜBİTAK, KOSGEB ve çeşitli teşvik mekanizmalarıyla Ar-Ge yatırımlarının desteklenmesi sağlanmış, savunma sanayii, yazılım ve biyoteknoloji gibi alanlarda kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. Buna rağmen, teknolojik dışa bağımlılığın yüksek düzeyde olması, üretimin katma değerini düşürmekte ve büyümenin kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir.

Dış ticaret hacmi ve döviz kuru oynaklıkları da Türkiye ekonomisinin büyümesini doğrudan etkilemektedir. 1980 sonrası uygulamaya konan ihracata dayalı büyüme modeli, ihracat gelirlerini artırarak büyümeyi desteklemiş, ancak ithalata olan bağımlılık, cari açıkların kronikleşmesine neden olmuştur. Döviz kuru dalgalanmaları ise hem enflasyonist baskıları artırmakta hem de finansal istikrarı zedeleyerek yatırım ortamını

olumsuz etkilemektedir. Özellikle 2018 sonrası yaşanan kur şokları, reel sektörün borçlanma maliyetlerini artırmış ve büyüme üzerinde baskı oluşturmuştur.

Makroekonomik politikalar, yani para ve maliye politikalarının etkinliği, büyüme üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkiler açısından belirleyicidir. Türkiye’de 2001 krizinden sonra uygulanan bağımsız merkez bankacılığı, enflasyon hedeflemesi ve mali disiplin politikaları, büyümede görece istikrarlı bir sürecin oluşmasına katkı sağlamıştır. Ancak son yıllarda para politikası bağımsızlığının zedelenmesi, faiz-kur-enflasyon dengesinde yaşanan bozulmalar ve yüksek enflasyon ortamı, büyüme beklentilerini olumsuz etkilemiştir. Kamu harcamaları ise özellikle seçim dönemlerinde artış göstermekte, kısa vadeli talep genişlemesine katkı sağlasa da uzun vadede bütçe dengesini tehdit ederek büyüme dinamiklerini zayıflatabilmektedir.

Türkiye’nin 2002–2023 dönemine ait büyüme performansı, dönemsel olarak önemli dalgalanmalar göstermektedir. Grafik incelendiğinde, 2002–2007 arasında güçlü ve istikrarlı bir büyüme eğilimi öne çıkarken, 2008–2009 küresel finans krizinin büyüme üzerinde ciddi bir daraltıcı etkisi olduğu görülmektedir. 2009’daki -4,7’lik küçülme, dışa bağımlı bir ekonomik yapının kırılganlığını ortaya koymuştur. Kriz sonrası toparlanma hızlı olmakla birlikte, 2013 sonrası büyüme oranlarında hem seviyesel düşüş hem de artan oynaklık dikkat çekmektedir.

Bu oynaklık, Türkiye’nin büyüme sürecinin yapısal kırılganlıklardan etkilendiğini açıkça göstermektedir. Özellikle yüksek cari açık, dış borçlanmaya dayalı büyüme modeli, kur baskısı ve düşük tasarruf oranları, büyümenin sürdürülebilirliğini sınırlandıran temel faktörler arasında yer almıştır. Ayrıca, büyümenin niteliği de tartışmalıdır: Kısa vadeli talep artışına dayalı tüketim odaklı büyüme, üretim ve ihracat yapısında dönüşüm yaratmakta yetersiz kalmıştır.

Kurumsal kalite eksiklikleri, yargı bağımsızlığı sorunları, eğitim sisteminin iş gücü piyasasıyla uyumsuzluğu ve verimsiz kamu harcamaları da büyüme üzerindeki uzun vadeli riskleri artırmaktadır. Beşerî sermayenin yetersiz gelişimi ve AR-GE yatırımlarının sınırlılığı, endojen büyüme potansiyelini zayıflatmaktadır. Tüm bu göstergeler, sadece büyümenin sayısal düzeyine değil, niteliğine ve kaynak yapısına da odaklanılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Ayrıca, Türkiye Varlık Fonu (TVF) gibi alternatif kamu mali araçlarının kullanım biçimi ve kapsamı da büyüme üzerinde etkili olmaktadır. Özellikle kamu şirketlerinin finansmanı, altyapı projeleri ve stratejik sektörler müdahaleler yoluyla sermaye akışı sağlanması, büyüme hedefleri doğrultusunda değerlendirilmektedir. Ancak bu tür fonların şeffaflık düzeyi, kaynak kullanımı ve piyasa mekanizması üzerindeki etkileri konusunda oluşan belirsizlikler, yatırımcı güvenini zayıflatmakta ve potansiyel büyüme üzerinde olumsuz etkiler doğurabilmektedir.

2. İKTİSADİ BÜYÜME FONKSİYONU ve TÜRKİYE’DE BÜYÜMENİN KAYNAKLARI

İktisadi büyüme, “*bir ekonomide ve belli bir dönemde (genellikle bir yılda) bir miktar, bir ağırlık, bir hacim, bir büyüklük artışıdır. Öyle ki bu artışlar, insanları ve ülkeyi bugünkünden daha sağlam ve daha kuvvetli bir güce, daha yüksek bir gelir düzeyine doğru götürebilecek aritmetik, kantitatif yani miktar ile açıklanan bir artıştır*” (Özgüven,1988:36). İktisadi büyüme, bir ekonomide mal ve hizmet üretim kapasitesinin zaman içinde artışını ifade eder. Bu büyüme, genellikle reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) veya kişi başına reel gelirdeki artışla ölçülür (Dornbusch, Fischer, & Startz, 2004:30-31; Todaro & Smith, 2012:125). “*İktisadi büyüme, bir ülkenin üretim faktörlerinin (emek, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimcilik) daha etkin ve verimli biçimde kullanılarak uzun dönemli üretim kapasitesini artırması, kişi başına gelir düzeyinin yükselmesi, üretim teknolojisinin gelişmesi ve yaşam standartlarının iyileşmesi sürecidir.*” (Barro & Sala-i-Martin, 2004:15-18). Simon Kuznets’e göre; “İktisadi Büyüme, bir toplumun ekonomik kapasitesinin, nüfusun artan ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde sürekli olarak genişlemesidir.” Solow’a göre ise; “*Büyüme, üretim faktörleri (sermaye ve emek) ve teknolojik gelişme yoluyla üretim düzeyinin artmasıdır.*” (Solow, 1956:65-94). Bu bağlamda, İktisadi büyüme, sadece sayısal üretim artışı değil, ekonomik yapının derinleşmesi, istihdamın gelişmesi, bireylerin refah düzeyinin artması ve sürdürülebilir kalkınmanın temellerinin atılması anlamına gelir. Dolayısıyla büyüme, kalkınmanın hem ön koşulu hem de aracıdır.

“*Bu genel tanımlar doğrultusunda çalışmada açıklık kazandıracak geniş ve özgün bir tanımlama yapmak gerekirse, iktisadi büyüme, milli gelirdeki bir artışı ifade etmekle beraber, iktisadi yapıda meydana getirilen top yekün üretim ile kişi başına reel (yani fiyat değişimlerinden arındırılmış) hasıladaki artışları ifade etmektedir. Bu artışlar, ancak uzun dönemde ülkenin üretim ölçeğinin veya potansiyelinin genişlemesi veya daha üretken kullanılması sayesinde (yani üretim faktörlerinin miktarlarındaki ve/veya üretkenliklerindeki artışlarla) ortaya çıkartılabileceğinden, iktisadi büyüme olgusu, kantitatif nitelikli bir üretim fonksiyonu olarak*

arz cephesince belirlenen çok boyutlu bir üretim kapasite artışıdır. Bir ülkenin üretim kapasitesinin, o ülkenin sahip olduğu doğal kaynaklara, beşerî sermayeye ve bunların kullanım kapasitesi ile kalitesine bağlı olduğu bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında, beşerî sermayenin kalitesine ve verimliliğine, istihdam ve sermaye miktarına, bilim ve teknolojiyi kullanım düzeyine (Ar-Ge araştırmaları, bilimsel makale sayıları, üniversite ve bilim adamı sayısı, alınan patent sayıları vb.), yurt içi tasarruflarına ve doğrudan yabancı yatırımlara, doğal kaynakların miktarı ve kullanımına, eğitim ve sağlık kalitesine, dışa açıklık durumuna, kamu maliyesi politikalarına ve uygulama düzeylerine, enflasyon ve faiz oranlarının düzeyine, vs. bağlıdır. Bu şartlar altında, Türkiye ekonomisi iktisadi büyüme koşullarını istikrarlı ve sürdürülebilir büyüme düzeyine ulaştıracak, dünyadaki ekonomik konjonktürün getirdiği, olumlu etkilerden en üst seviyede yararlanılırken, olumsuz etkileri bertaraf edecek stratejik politikalara, mali yapılanmalara, toplumsal ve bürokratik örgütlenmelere, hukuki ve sosyal yapı unsurlarına dayalı uzun dönemli, istikrarlı ve genişletici topyekün üretim sürecinin sağlanabilirliği iktisadi büyümeyi olumlu etkileyecektir.” (Aksu, 2018:13). Büyüme denklem ve fonksiyonlarını belirtmek gerekirse;

1. Temel Büyüme Fonksiyonu (Cobb-Douglas); Cobb-Douglas üretim fonksiyonu, iktisat literatüründe üretim, verimlilik ve büyüme analizlerinde başvuru temel araçlardan biridir. Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde büyüme dinamiklerinin belirlenmesinde bu fonksiyon, fiziki sermaye, emek ve TFV etkilerinin ayrıştırılmasında yaygın olarak kullanılmaktadır (Cobb & Douglas, 1928:139-165). Buna göre Temel Büyüme Fonksiyonu;

$$Y = A_t \cdot K^\alpha \cdot L^{1-\alpha} \rightarrow A(t) = A_0 \cdot e^{gt} \rightarrow \ln Y_t = \ln A_t + \alpha \ln K_t + \beta \ln L_t + \varepsilon_t$$

Sabit getiri varsayımı altında $\alpha + \beta = 1$ ’e eşit olduğu tespit edilmiştir. Cobb-Douglas üretim fonksiyonu, iki veya daha fazla üretim faktörü ile çıktı arasındaki ilişkiyi tanımlamaktadır. Cobb-Douglas üretim fonksiyonu ilk kez 1928 yılında Charles W. Cobb ve Paul H. Douglas tarafından önerilmiştir. Douglas, 1899–1922 yılları arasındaki Amerikan üretim verilerine dayanarak çıktının sermaye ve emekle nasıl değiştiğini incelemiştir. Uzun vadede büyüme yalnızca teknolojik gelişme oranı (g) ile mümkündür. Teknoloji A(t) zamanla büyürse, kişi başına gelir kalıcı olarak artar. Teknoloji durursa kişi başına gelir sabitlenir. Sermaye ve emeğin üretim üzerindeki esnekliğini ölçmek için kullanılır. Sermaye yoğunluğu yüksek sektörlerde α , emek yoğun sektörlerde β daha büyük olabilir (Cobb & Douglas, 1928:139-165). Toplam faktör verimliliği artışı, A’nın artmasıyla modellenir; bu da ar-ge, inovasyon, eğitim, kurumsal reform gibi üretkenliği artıran unsurların etkisini temsil eder. İktisadi büyüme tanımından ortaya çıkan büyüme süreci iki kaynaklı olmaktadır. Birincisi, kısa dönemde kapasite kullanım oranlarındaki artışın neden olduğu üretim büyümesidir. İkincisi ise, uzun dönemde üretim kapasitesindeki artış nedeniyle oluşabilecek mal ve hizmet üretimidir. TEK çalışmalarında kısa dönemli artışı da büyüme olarak belirtse de iktisat literatüründe uzun dönemli artışları “büyüme” olarak kabul edildiği bilinmekte olup, bu çalışmada da iktisadi büyüme kavramı, uzun dönemli bir süreç olarak kabul edilmektedir (Aksu, 2018:15).

Burada:

- ✓ Y: Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)
- ✓ A: Toplam Faktör Verimliliği (TFV veya teknoloji düzeyi)
- ✓ K: Fiziki sermaye stoğu
- ✓ L: İşgücü (istihdam)
- ✓ α : Sermaye payı (genellikle %30–40 arası)

2. Alan (Genişletilmiş) Büyüme Fonksiyonu (Türkiye’ye Özgü); Türkiye ekonomisi, 1970 sonrası dönemde çeşitli yapısal dönüşümler geçirmiştir. Bu süreçte sadece sermaye (K) ve emek (L) değil; özellikle beşerî sermaye kalitesi, teknoloji yatırımları, ihracata dayalı sanayileşme, enerji verimliliği ve kurumsal reformlar büyüme üzerinde belirleyici hale gelmiştir. Dolayısıyla, büyüme analizlerinde bu çoklu etkenlerin dikkate alınması gerekmektedir.

$$Y_t = A_t \cdot K_t^\alpha \cdot L_t^\beta \cdot H_t^\gamma \cdot R_t^\delta \cdot G_t^\phi \cdot D_t^\theta \cdot X_t^\mu$$

Değişken	Açıklama
Y_t :	Reel GSYH (iktisadi büyüme)
A_t :	Teknolojik gelişme ve toplam faktör verimliliği
K_t :	Fiziki sermaye stoku (makine, bina, altyapı vb.)
L_t :	İşgücü/emek arzı (istihdam düzeyi)
H_t :	Beşerî sermaye (ortalama eğitim yılı, sağlık düzeyi vs.)

Değişken	Açıklama
R _t	AR-GE harcamaları (%GSYH)
G _t	Kamu harcamaları (%GSYH veya reel tutar)
D _t	Toplam kamu+özel borç stoku (%GSYH) – genellikle negatif etkili
X _t	Dış ticaret hacmi (ihracat + ithalat) veya dışa açıklık oranı

3. Logaritmik (Ekonometrik) Fonksiyon Biçimi: Bu denklem panel veya zaman serisi regresyon analizlerinde kullanılır.

$$\ln Y_t = \ln A_t + \alpha \ln K_t + \beta \ln L_t + \gamma \ln H_t + \delta \ln R_t + \phi \ln G_t + \theta \ln D_t + \mu \ln X_t + \varepsilon_t$$

Modelde Değişkenlerin İktisadi Büyüme Etkileri (Beklenen Etkiler ±)

Değişken	Beklenen Etki	Gerekçe
K _t	(+)	Sermaye birikimi üretimi artırır.
L _t	(+)	İşgücü artışı üretim hacmini artırır.
H _t	(+)	Eğitimli işgücü verimliliği artırır.
R _t	(+)	Teknoloji yatırımı büyümeyi destekler.
G _t	(+) veya (±)	Altyapı/üretken yatırımlarda pozitif; tüketim ağırlıklıysa sınırlıdır.
D _t	(-) veya (±)	Aşırı borçlanma makro riskleri artırabilir.
X _t	(+)	Dışa açıklık, verimlilik ve rekabet gücünü artırır.

Modeller ve Büyüme Fonksiyonları

Model	Temel Denklem / Fonksiyon	Anahtar Unsurlar	Büyüme Kavnağı
Klasik	$Y = f(K, L, N)$	Doğal kaynak sınırı	Emek ve sermaye
Harrod-Domar	$G = s/v$	Sabit katsayı	Tasarruf
Solow	$Y = A \cdot K^\alpha \cdot L^{1-\alpha}$	Dışsal teknoloji	Sermaye + Teknoloji
AK Model	$Y = AK$	Sabit getiri	Sermaye
Romer	$A' = \delta A L_A$	Ar-Ge	İçsel teknoloji
Lucas	$h' = \phi(1-u) \cdot h$	Beşerî sermaye	Eğitim
Schumpeter	$A' = \lambda A$	Yenilik	Girişimcilik

Tablo 1: İktisat Ekollerinin İktisadi Büyüme Üzerinde Etkili Olan Kaynakları

İktisat Modelleri	İktisadi Büyümede Etkili Faktörler
Klasik Model	Sermaye, İş gücü, Doğal kaynaklar
Neoklasik Model	Sermaye birikimleri, Teknolojik ilerleme (dışsal)
Endojen Büyüme	Teknoloji, Ar-Ge, Beşerî Sermaye
Schumpeter Modeli	Girişimcilik, İnovasyon
Keynesyen Modeli	Kamu harcamaları, Yatırımlar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

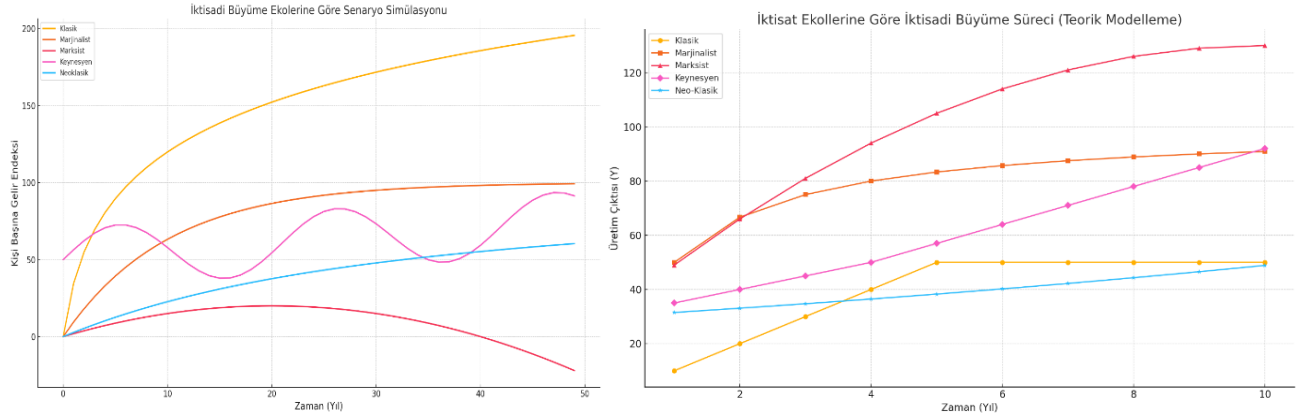
Tablo 2: İktisadi Büyümenin Temel Unsurları

Unsur	Açıklama	Kaynak
Sermaye Birikimi	Fiziki yatırımların artması	Smith (1776), Solow (1956)
İşgücü ve Eğitim	Nitelikli insan gücü, Beşerî sermaye	Barro & Sala-i-Martin (2004)
Teknolojik Gelişme	Verimlilik ve üretkenlik artışı	Romer (1990), Solow (1956)
Kurumlar ve Hukuk	Mülkiyet hakları, piyasa kurumları	North (1990), Acemoglu & Robinson
Dış Ticaret ve Yatırım	Dışa açıklık ve sermaye hareketliliği	Todaro & Smith (2012)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Günümüzde en çok kabul gören Endojen büyüme teorisidir, çünkü büyümeyi teknolojik ilerleme, beşerî sermayesi ve inovasyon ile açıklayarak sürdürülebilir büyüme mekanizmalarını detaylandırmaktadır.

Grafik 1: İktisadi Büyüme Ekollerinin Büyüme Simülasyonları (Senaryoları)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıdaki grafik, iktisadi büyüme ekollerinin (Klasik, Marjinalist, Marksist, Keynesyen, Neoklasik) teorik varsayımları doğrultusunda oluşturulan simülasyon senaryolarını kişi başına gelir endeksi üzerinden zaman ekseninde göstermektedir:

- ✓ **Klasik Ekol:** Büyüme azalan verim ilkesiyle zamanla yavaşlar. Kaynaklar sınırlı, teknolojik gelişmeler dışsal ve nadirdir. Kişi başına gelir belli bir seviyede durgunlaşır. Klasiklere göre üretim, nüfus artışı ve sermaye birikimiyle başta artar. Ancak toprağın sınırlı olması ve azalan verim kanunu nedeniyle büyüme bir noktada yavaşlar ve durur. Bu duruma “durağan hal (stationary state)” denir. Uzun dönemde büyüme sabitleşir, çünkü sermaye ve emek artışı artık üretimi artırmaz.
- ✓ **Marjinalist Ekol:** Marjinal verimlilik artışıyla büyüme zamanla durağan bir seviyeye yaklaşır. Sermaye ve emeğin optimal kullanımı vurgulanır. Marjinalistler, bireysel kararlar ve marjinal fayda/maliyet kavramları üzerinden iktisadi açıklamaya çalışırlar. Bu yaklaşıma göre piyasa aktörleri rasyonel davranır ve kaynakları etkin kullanırsa büyüme sürekli. Krizler modelin dışında tutulur. Ekonomik büyüme istikrarlı ve lineer bir seyir izler.
- ✓ **Marksist Ekol:** Başlangıçta sermaye birikimiyle hızlı büyüme görülür, ancak sonra sömürü oranı ve kâr oranındaki düşüş nedeniyle kriz oluşur. Bu nedenle büyüme ters U şeklinde evrilir. Marx’a göre kapitalist sistemde sermaye birikimi, artı değere el koyma ve sömürü üzerine kurulur. Bu, zamanla kâr oranlarında düşme eğilimi yaratır ve krizler, devresel çöktüşler yaşanır. Ekonomik büyüme süreksiz, dalgalı ve çelişkili bir seyir izler. Büyüme sermaye yoğunlaşması ve kriz döngüleriyle şekillenir.
- ✓ **Keynesyen Ekol:** Toplam talep dalgalanmalara neden olur, fakat kamu harcamaları ve maliye politikalarıyla bu dalgalanmalar yumuşatılabilir. Bu durum büyümeyi dalgalı ama pozitif yönde sürükler. Keynesyen modele göre büyüme toplam talebe bağlıdır. Talep yetersizliği olduğunda ekonomi duraklar, devlet müdahalesiyle canlanır. Bu yüzden grafik dalgalı ama genel yönü yukarı bir seyir gösterir. Ekonomi kamu harcamaları ve yatırımlarla desteklenirse istikrarlı büyüme mümkündür, ama özel sektör yatırımları azaldığında büyüme yavaşlar veya durur.
- ✓ **Neoklasik Ekol:** Teknolojik gelişme ve sermaye birikimiyle istikrarlı, uzun dönemli bir büyüme mümkündür. Ekonomik büyüme dışsal teknoloji şokları ve faktör verimlilikleriyle açıklanır. Sermaye birikimiyle ilk başta yüksek büyüme görülür. Ancak azalan verim kanunu nedeniyle büyüme oranı düşer. Teknolojik gelişme büyümeyi sürdürülebilir hale getirir. Uzun vadede ekonomi “altın kural düzeyinde” dengeye ulaşır. Azalan verim yasası geçerlidir. Teknolojik ilerleme dışsaldır. Sermaye-emek arasında ikame mümkündür. Ekonomi uzun dönemde denge büyüme hızına ulaşır. Teknoloji yoksa büyüme durur.

Tablo 3: İktisat Ekollerinin Büyüme Konusunda Karşılaştırma Tablosu

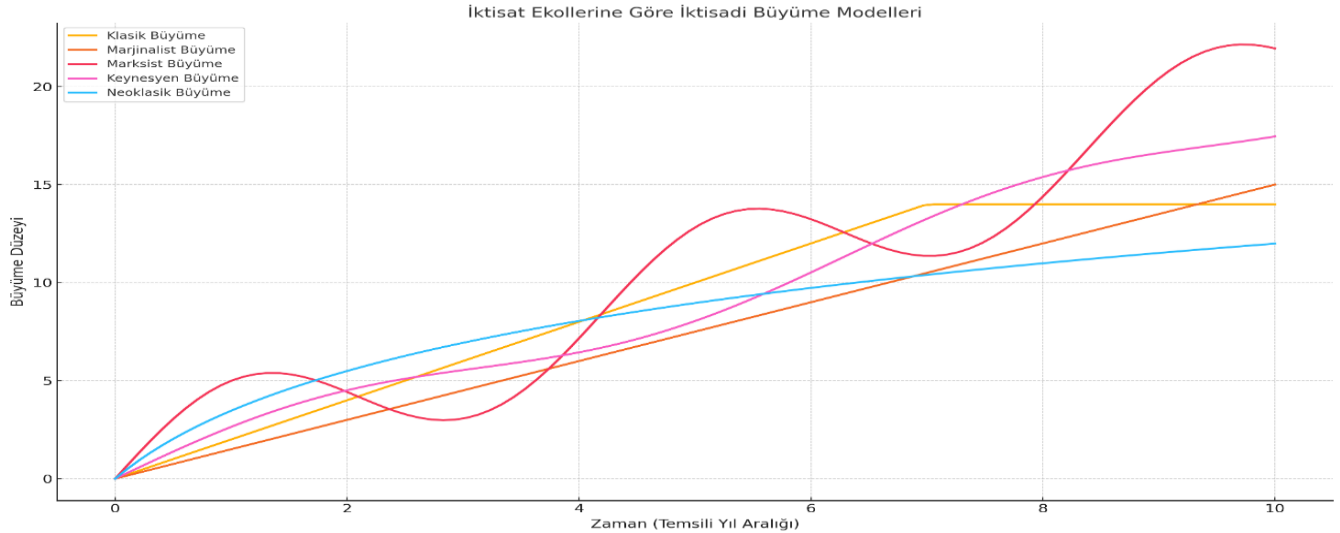
İktisat Okulu	Büyümenin Kaynağı	Teknoloji	Devlet Müdahalesi	Temel Model
Klasik	Sermaye, emek, nüfus	Yok	Gereksiz	Smith, Ricardo
Marjinalist	Marjinal verim, bireysel kararlar	Yok	Gereksiz	Kısmi denge
Keynesyen	Talep, kamu yatırımı	Sabit	Gerekli	Harrod-Domar
Neoklasik	Teknoloji (dışsal), tasarruf	Dışsal	Gereksiz	Solow-Swan
Endojen	Bilgi, insan sermayesi, AR-GE	İçsel	Gerekli olabilir	Romer, Lucas
Marksist	Artı değer, sermaye sömürüsü	Belirsiz	Sistemin karşıtı-Tamamen devlete dayalı ekonomi	Artı-değer teorisi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Değişik iktisat modellerin analizlerine göre, iktisadi büyümeyi kaynaklarının dağılımı:

- ✓ Sermaye yatırımı (Klasik ve Neoklasik modelleri)
- ✓ İşgücü ve nüfus artışı (Klasik modeller)
- ✓ Teknolojik ilerleme (Solow ve Endojen büyüme teorileri)
- ✓ Beşerî sermaye ve eğitim (Lucas Modeli)
- ✓ Ar-Ge ve inovasyon (Romer ve Schumpeter modelleri)
- ✓ Kamu harcamaları ve talep yönetimi (Keynesyen modelleri)

Grafik 2: İktisat Ekollerinin Göre İktisadi Büyüme Modelleri

Kaynak: yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafiği analiz ettiğimizde, her bir büyüme ekolünün ekonomik şoklara verdiği tepki farklıdır. Marksist model yüksek volatiliteye sahipken, Keynesyen model hızlı toparlanma refleksi göstermekte; Neoklasik model ise düşük varyanslı, istikrarlı bir büyüme öngörmektedir. Bu eğilimler, tarihsel konjonktürlerle örtüşmektedir: örneğin 1970’ler stagflasyonu Keynesyen politikaların sınırlarını, 1980 sonrası neoliberal dönem ise neoklasik modelin güç kazanımını temsil etmektedir. Dolayısıyla grafik, iktisadi büyüme modellerinin yalnızca teorik bir farklılık değil, aynı zamanda tarihsel kırılma dönemlerinin birer izdüşümü olduğunu göstermektedir.

Klasik ekol (Turuncu eğri), doğal büyüme oranı ve azalan getiriler yasası üzerinden biçimlenen uzun dönemli, ancak sınırlı bir büyüme süreci öngörür. Grafikte bu eğri, istikrarlı fakat düşük ivmeli bir artış göstermektedir. Bu durum, Adam Smith, Ricardo ve Malthus’un görüşlerine uygun olarak, sermaye birikiminin doğal kaynak ve nüfus sınırlamalarıyla dengelendiği bir “durağan denge” noktasına yaklaşıldığını ima eder. Klasik modelin düşük dalgalanma düzeyi, piyasaların kendi kendini dengelediği varsayımının bir yansımasıdır; ancak dışsal şoklara karşı esneklik sınırlıdır.

Marjinalist yaklaşım modeli (Pembe eğri), marjinal verimlilik ve optimizasyon davranışı üzerinden büyüme dinamiklerini açıklar. Grafik, marjinalist büyümenin zamanla artan bir eğilim sergilediğini, ancak üretim faktörleri arasındaki verimlilik farklılıklarından kaynaklı olarak kısa dönemli kırılmalar yaşayabildiğini göstermektedir. Bu dalgalanmalar, piyasa dengesizliklerinin kısa vadeli etkilerini temsil eder. Neoklasik temellerin erken aşaması sayılan bu yaklaşım, büyümeyi daha mikro-temelli bir çerçevede değerlendirir.

Marksist büyüme modeli (Kırmızı eğri), grafikte en belirgin dalgalanmaya sahip eğri olarak öne çıkmaktadır. Bu, kapitalist üretim biçiminde kâr oranlarının düşme eğilimi, kriz döngüleri ve sermaye birikiminin eşitsiz doğası gibi unsurları yansıtmaktadır. Grafikteki tekrarlayan zirve ve dip noktaları, Marx'ın kapitalist ekonomilerin konjonktürel kriz eğilimlerine dair öngörüsünü doğrular niteliktedir. Bu dalgalanmalar, sermayenin merkezileşmesi ve emek-sermaye çatışmalarının ekonomik büyümeyi periyodik biçimde kesintiye uğrattığı yapısal bir özelliğe işaret eder.

Keynesyen büyüme (Mor eğri), özellikle toplam talep, kamu harcamaları ve beklentiler üzerinden şekillenen dalgalı ama toparlanma eğilimli bir süreci temsil eder. Grafikteki eğri, kısa vadeli düşüşleri takiben hızlı toparlanmalarla karakterizedir; bu, maliye ve para politikalarıyla krizlerin etkilerinin yumuşatılabileceğini gösterir. Keynesyen yaklaşım, 1929 Buhranı ve 2008 Krizi gibi tarihsel örneklerde de görüldüğü üzere, ekonomik şokların “kendiliğinden” dengelenmeyeceği varsayımıyla politika müdahalesini gerekli görür.

Neoklasik büyüme modeli (Solow-Swan) (Mavi eğri), uzun dönemde teknolojik gelişme ve tasarruf oranı üzerinden belirlenen dengeye ulaşır. Grafikteki istikrarlı ve ılımlı artış eğilimi, bu modelin dışsal teknoloji varsayımını ve azalan getiriler prensibini yansıtmaktadır. Dalgalanma düşük, büyüme ise sürdürülebilirdir; ancak teknolojik yeniliklerin içselleştirilmemesi durumunda büyüme hızı sınırlı kalır.

3. İKTİSAT EKOLLERİNİN BÜYÜME KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ

3.1. MERKANTİLİSTLERİN İKTİSADİ BÜYÜME KONUSUNDAKİ ANALİZLERİ

Merkantilizm, 15. yüzyılın sonlarından 18. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa'da egemen olan bir ekonomik düşünce ve politika ekolüdür. Bu ekol, devletin ekonomik faaliyete yoğun müdahalesini savunarak, zenginliğin temel kaynağı olarak altın ve gümüş birikimini görmüştür. Merkantilist düşüncenin nüfus politikaları konusundaki görüşleri de bu ekonomik yaklaşımın bir uzantısı olarak şekillenmiştir. Her iktisat ekolü işgücü, emek, nüfusun üretkenliği gibi kavramlardan hareket ederek nüfus ve büyüme üzerine teoriler geliştirmiştir. İlk olarak Merkantilistler nüfus konusunda teoriler geliştirmişler, nüfusun artırılması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Çünkü nüfus, bir taraftan talebi artıran, öbür yandan emek arzı fazlalığından dolayı ücretleri düşüren, ihracatı uyararak bu yoldan ülkeyi zenginleştiren bir faktördür (Özgüven,1988:2; Küçükcalay-Türkcan,2004:81; Kazgan,1991:40, vd.; aktaran bkz: Aksu, 2024:139-140). Bu nedenle, nüfus, parasal artışı, üretim artışı, ihracat-ithalat artışı, gelir artışı, sermaye artışı gibi büyüme üzerinde etken olan tüm faktörler hareketlilik kazanmıştır. Merkantilistlere göre büyüme dinamik ve dengesizlik gösteren bir unsurdur (Özgüven,1988:2). Petty (1628-1687), Colbert (1616-1683), Bodin (1530-1590), Montaigne (1523-1592), gibi bu ekole mensup yazarlar, işgücünü verimli ve verimsiz olarak ikiye ayırmaktadır. Sadece nüfus artışı değil, nüfusun içindeki işgücünün artışı çok önemlidir. Bu dönemde tarlalarda, atölyelerde ve madenlerde çalışacak insana (emek gücüne) çok ihtiyaç vardır. Zaten emek arzının fazlalığı ücretler üzerinde baskı oluşturmakta, ücretin asgari geçim düzeyine düşmesine neden olmaktadır. Bu durum maliyetlerin düşmesine, müteşebbisin karlarını artırmasına ve gelir dağılımının bozulmasına sebebiyet hazırlamıştır. Merkantilist dönem, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayi kapitalizminin doğmasına imkân sağlayacak bir ekonomik yapılanmaya doğru geçiş sürecini hazırlayan ve sermaye oluşumunun ilk adımları olarak karşımıza çıkmaktadır (Aksu, 2014:354; Aksu, 2018:40-41). Merkantilistler, iktisadi büyümeyi ve kalkınmayı şu faktörlere dayandırmıştır (Aksu, 2014:354; Aksu, 2018:41):

- ✓ Hızlı bir nüfus artışı,
- ✓ Düşük bir ücret politikası,
- ✓ Düşük bir faiz haddi,
- ✓ İhracatın artması, yani ticaretin geliştirilmesi,
- ✓ Para arzının çoğalmasına yani emisyonun genişlemesine (bu görüşe göre, para miktarının çoğalması istihdam hacmini genişletir, azalması ise daraltır),
- ✓ Sömürgecilik politikası (Böylece sömürge ülkeleri, kapitalist ülkelere hammadde ve besin maddeleri bakımından önemli kaynaklar sağlar) (Özgüven, 1988:2-3).

Merkantilist düşüncenin ana bileşenlerini yansıtan bir **iktisadi büyüme fonksiyonu** aşağıdaki gibi kurgulanabilir:

$$B = f(N, W\downarrow, i\downarrow, X, M\downarrow, P\uparrow, S)$$

Burada:

- ✓ B = İktisadi Büyüme / Milli Servet Artışı
- ✓ N = Nüfus (hızlı artış teşvik edilir)
- ✓ W↓ = Düşük Ücret (rekabetçi maliyet için tercih edilir)
- ✓ i↓ = Düşük Faiz (yatırımı teşvik eder)
- ✓ X = İhracat (özendirilen büyüme kaynağı)
- ✓ M↓ = İthalat (kısıtlanır; iç üretim ve dış fazlaya öncelik verilir)
- ✓ P↑ = Para Arzı / Emisyon (para çoğaldıkça üretim artar varsayılır)
- ✓ S = Sömürgecilik / Kaynak transferi (doğrudan sermaye ve hammadde girdisi)

Temsili bir fonksiyon aşağıdaki şekilde olabilir:

$$B_t = \alpha N_t + \beta(X_t - M_t) + \gamma P_t + \delta S_t - \theta W_t - \lambda i_t$$

Burada:

- ✓ t: Zaman (yıl)
- ✓ $\alpha, \beta, \gamma, \delta, \theta, \lambda$ = her bir faktörün büyümeye katkı katsayısıdır.
- ✓ Nüfus, ihracat fazlası (X-M), emisyon (para arzı) ve sömürgelerden gelen kaynaklar büyümeyi pozitif etkiler.
- ✓ Düşük ücret ve düşük faiz uygulaması amaçtır; bu nedenle, ters işaretli katsayılarla (amaçları gereği büyümeye destek olacak şekilde düşük tutulurlar).

Merkantilistler, nüfusun kontrol edilmesi ve artırılması için devletin aktif rol oynaması gerektiğine inanmışlardır. Bu kapsamda, evliliklerin teşviki, doğum oranlarının artırılması ve yoksulların çocuk sahibi olmalarının desteklenmesi gibi politikalar savunulmuştur. Devletin, nüfus artışını teşvik eden vergi indirimleri ve maddi yardımlar gibi desteklerin verilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Blaug, 1962: 73-75; aktaran bkz: Aksu, 2024:140). Merkantilistler için nüfus, sadece ekonomik bir güç unsuru değil, aynı zamanda askeri güç için de temel bir kaynaktır. Büyük bir nüfus, geniş bir asker kitlesine sahip olmayı ve böylece ülkenin dış tehditlere karşı kendini koruma kapasitesini artırmayı mümkün kılar. Bu nedenle, nüfus artışı, savunma stratejilerinin merkezinde yer almıştır. Merkantilistler, işsizliği ve fakirliği, nüfus artışının olumsuz sonuçları olarak değil, ekonomik fırsatların eksikliği olarak görmüşlerdir. İşsizliğin önlenmesi için devletin, kamu yatırımları ve sanayi teşvikleri gibi politikalar uygulayarak iş imkanlarını artırması gerektiği savunulmuştur (Aksu, 2018:41-42).

Merkantilist düşüncede "**milli servet artışı**", bugünkü anlamıyla **GSYH büyümesi** ya da kişi başı gelir artışı gibi değil, **altın ve gümüş birikimi, devlet kasasındaki hazine stoku, ticaret fazlası ve devletin gücünü artıran kaynakların (para, nüfus, mal, sömürge) artması** olarak tanımlanır (Aksu, 2014:354-355).

$$\text{Milli Servet Artışı (MSA)} = a_1 \cdot (X - M) + a_2 G + a_3 N + a_4 P + a_5 S - a_6 W - a_7 i$$

Açılım:

- ✓ X- M: Dış Ticaret Fazlası (ihracat- ithalat)
- ✓ G: Altın/Gümüş birikimi
- ✓ N: Nüfus
- ✓ P: Para arzı (emisyon)
- ✓ S: Sömürge kaynaklarından gelen katkı
- ✓ W: Ücret düzeyi (ters etkili)
- ✓ i: Faiz oranı (ters etkili)

Bu denkleme göre:

- ✓ Dış ticaret fazlası, nüfus artışı, para arzı ve sömürge kaynakları servet artışını açıklamaktadır. Artan nüfus: Üretim kapasitesini artırır, İşgücü maliyetlerini düşürür (ucuz işgücü → düşük fiyat → rekabetçi ihracat).

- ✓ Merkantilistler, ihracat fazlasını milli servet artışının ana kaynağı olarak görür. Çünkü her ihracat, ülkeye altın ve gümüş getirir. İthalat ise servet kaybıdır. Bu yüzden ithalatı azaltacak korumacı önlemler (vergiler, yasaklar) savunulur.
- ✓ Para miktarının artırılmasıyla birlikte: Talep artar → İstihdam genişler → Üretim artar. Merkantilistler, para arzının genişlemesiyle üretim ve servet artışı arasında pozitif ilişki olduğunu savunmuşlardır.
- ✓ Düşük ücret = düşük maliyet = yüksek ihracat → Düşük faiz = yüksek yatırım = daha çok üretim ve ihracat. Bu iki değişken devlet müdahalesiyle kontrol altında tutulur.

3.2. FİZYOKRATLARIN İKTİSADİ BÜYÜME KONUSUNDAKİ ANALİZLERİ

Fizyokratlar, büyümeyi tarımsal ürün artışı ile değerlendirmişler, tarım aynı zamanda sermaye birikiminin anahtarı durumundadır. Fizyokratlara göre büyüme, kendiliğinden olan spontane gelişen bir ekonomik durumdur. Bunun içinde **“bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler”** düşüncesini ilk ortaya atanlardır. Fizyokrat kavramı; **“insan toplumlarının tabii kanunla yönetilmesi demek olan”** 18.yüzyıl Fransa’sında ortaya çıkan bir iktisat okuludur. Bu ekolün temel görüşü, büyüme için tarımsal üretim gereklidir. Tarımsal üretim için nüfus gereklidir. Bu nedenle tarımsal ürünlerin fiyatı ve ihracatı ucuz olmamalıdır. Aksi halde ülkenin temel milli gelirinde azalmanın meydana geleceğini düşünmüşlerdir. Servetin kaynağını mübadelede değil üretimde aramışlardır. Ancak sermaye birikimi tarımdaki artık değerle sağlanır. (Özgüven, 1988:3; Kazgan, 1991:48; Berber, 2006:55-56; Aksu, 2014:355). Fizyokratlar, başta François Quesnay (1694-1774)*, Anne-Robert Jacques Turgot (1726-1781), Gournay (1712-1759), Baudeau (1730-1792), Nemours (1739-1817) gibi önde gelen isimler tarafından temsil edilen bu ekol, devlet müdahalelerinin minimuma indirilmesi gerektiğini savunmuş ve doğal düzenin (laissez-faire) önemini vurgulamıştır. Onlara göre servet birikimi ve büyümenin kaynağı **“tarımdaki iktisadi artıktır”**. Ülkenin iktisadi büyümesinde ve servet birikiminde atbaşı oynayan tek verimli olan sektör tarımdır (Bocutoğlu, 2012:35; Özgüven, 1988:3; Aksu, 2018:43; aktaran bkz: Aksu, 2024:140-141). Fizyokratlar için nüfus, ekonomik gelişmenin bir unsuru olmakla birlikte, tarımsal üretim kapasitesinin bir yan ürünüdür. Böylece, Merkantilist iktisatçılar, iktisadi büyümeyi stratejik saydıkları dış ticaret, fizyokratlar ise toprak faktörlerine bağladıklarından, bu ekollerin nüfusa ilişkin görüşleri de bu faktörler çerçevesinde oluşmuştur (Aksu, 2014:355-356; Aksu, 2018:43-44; Aksu, 2024:140-141).

Fizyokratlara göre büyümenin kaynağı:

- ✓ Sadece tarım sektörü üretkendir,
- ✓ Tarımdan elde edilen net ürün (produit net) yeniden yatırımla kullanıldığında sürdürülebilir büyüme sağlanır.

Bu çerçevede fizyokratik büyüme denklemi şu biçimde yazılabilir:

$$Y=A \cdot f(T, L)$$

Burada:

- ✓ Y: Toplam üretim (yalnızca tarımsal üretim)
- ✓ A: Tarımsal verimlilik katsayısı (doğal kaynakların etkin kullanımı, teknik bilgi)
- ✓ T: Toprak miktarı
- ✓ L: Tarımsal emek gücü (nüfusun üretken kısmı)
- ✓ f(T, L): Toprak ve emeğin üretim fonksiyonu

En basit Cobb-Douglas türü bir üretim fonksiyonu varsayarsak:

$$Y=A \cdot T^{\alpha} \cdot L^{\beta}$$

- ✓ $0 < \alpha < 1$, $0 < \beta < 1$: toprak ve emeğin üretime katkı oranlarıdır.
- ✓ Genellikle $\alpha + \beta = 1$: sabit getiri varsayılır.

* Dr. F. Quesnay’in ekonomi tablosunun oluşumunda, kanın vücuttaki dolaşımından esinlenerek; “Kalpten pompalanan kan tekrar kalbe geri döner” düşüncesiyle oluşturmuştur. Yani tarım sektöründen alınan hasıla, tekrar girdi olarak tarım sektörüne geri döner. Bu eserinde servetin doğuşu ve birikimi için gerekli artığın ortaya çıkışı ve toplumdaki sınıflar arasındaki dağılımını temel alan bu ekonomik tablo ile toplumu üç sınıfa ayırmıştır (Aksu, 2018:43):

- Toprağı işleyen ve üretimi yapan sınıf (Gerçek üretimi bizzat yapan ve büyümeyi sağlayan sınıftır),
- Toprak mülkiyetini elinde bulunduran sınıf,
- Tüccar ve zanaatkarların oluşturduğu çok kısır bir sınıf. (Özgüven, 1991:65)

Quesnay'nin Tableau Économique çerçevesinde:

$$PN = Y - C$$

- ✓ PN: Produit Net (artık değer)
- ✓ Y: Toplam tarımsal üretim
- ✓ C: Tarımsal üretimde kullanılan toplam tüketim (tohum, işçilik, bakım, kira, vs.)

Büyüme yalnızca artık değer yeniden tarıma yatırıldığında mümkündür:

$$K_{t+1} = PN_t = Y_t - C_t$$

$$Y_{t+1} = A \cdot (T + \Delta T)^\alpha \cdot (L + \Delta L)^\beta$$

Burada:

- ✓ ΔT : yatırımla verimli hale getirilen yeni topraklar
- ✓ ΔL : artan nüfusun tarıma yönlendirilmiş kısmı

Fizyokratlara göre **büyümenin devamlılığı** için:

- ✓ Net ürün pozitif olmalı: $Y - C > 0$
- ✓ Artık değer yeniden üretken tarıma yatırılmalı
- ✓ Nüfus artışı, sadece tarımın bu artışı destekleyecek düzeyde olmalı. Ekonomik gelişmenin üretken emek gücü kısmıdır. Nüfus artışı, ancak tarımsal üretim de artıyorsa olumlu sonuç doğurur. Buna göre:

$$L = L_p + L_u$$

- ✓ L_p : üretken emek (tarımda çalışan nüfus)
- ✓ L_u : üretken olmayan emek (şehirlerde, hizmetlerde vs.). Ancak sadece L_p büyümeye katkı sağlar. Bu durumda:

$$Y = A \cdot T^\alpha \cdot L_p^\beta$$

Fizyokratların iktisadi büyüme anlayışı şöyle formüle edilebilir:

$$g = \frac{Y_{t+1} - Y_t}{Y_t} = \frac{A \cdot (T + \Delta T)^\alpha (L + \Delta L)^\beta - Y_t}{Y_t}$$

Bu denklem:

- ✓ Büyümeyi tarım sektörüne bağlı tanımlar.
- ✓ Servet artışı = üretimdeki net artıktır.
- ✓ Emek, sadece tarımsal üretimdeki emek olduğunda değerlidir.
- ✓ Nüfus artışı, yalnızca tarıma katkı yaparsa pozitif etkilidir.

3.3. KLASİKLERİN İKTİSADİ BÜYÜME KONUSUNDAKİ ANALİZLERİ

Klasik iktisatçılar, ekonomik büyümeyi esas olarak üretim faktörlerinin (emek, sermaye, toprak) etkin kullanımına ve bu faktörler arasındaki etkileşime dayandırır. Büyümenin temel motoru olarak sermaye birikimini ve nüfus artışını görürler. Kâr oranlarının yüksek olduğu durumlarda yatırım ve sermaye birikimi hızlanır, bu da üretimin artmasını sağlar. Ancak sermaye ve toprak gibi kaynakların sınırlı olması, azalan verim yasası nedeniyle zamanla büyüme hızının yavaşlamasına yol açar. Bu süreç, klasiklerin öngördüğü “durağan denge” (stationary state) durumuna kadar devam eder. Nüfus artışı klasik büyüme anlayışında hem bir fırsat hem de bir tehdit olarak değerlendirilir. Malthus’un nüfus teorisine göre, nüfus geçim düzeyinin üzerinde ücretlerle artar, ancak bu artış emek arzını yükselterek ücretleri tekrar geçim seviyesine çeker. Bu döngü, toplumun refah düzeyinin sürekli düşük kalmasına neden olur ve “Malthus tuzağı” olarak adlandırılan yapısal bir soruna dönüşür. Dolayısıyla klasiklere göre ücretlerin artması ve refahın kalıcı biçimde yükselmesi ancak sermaye birikiminin hızla artması ve nüfus artışının kontrol altında tutulmasıyla mümkündür. Sonuç olarak klasik iktisatçılar, devletin ekonomik büyümeye müdahalesini gereksiz bulurlar ve “bırakınız yapsınlar” ilkesine dayanan bir serbest piyasa anlayışını savunurlar. Onlara göre iktisadi faaliyetler, tarım ve dış ticaret gibi alanlarda uzmanlaşma ve rekabet sayesinde doğal biçimde genişler. Ancak bu yaklaşım, teknolojik gelişmelerin

etkisini ihmal ettiği ve dışsal şoklara karşı kırılğan olduğu için modern büyüme modellerini açıklamada yetersiz kalmıştır (Aksu, 2014:356-360; Aksu, 2018:45-51).

Klasik iktisatçılara göre emek, büyümenin en önemli dinamiklerindendir. Malthus'un görüşüyle, nüfus artışı sürekli bir emek arzı yaratır, fakat bu artış ücretleri aşağı çeker. (Malthus tuzağı). Ücretler geçim düzeyine göre belirlenir; geçim düzeyinin üzerinde ücretler nüfusu artırır → iş gücü arzı artar → ücretler tekrar düşer. Kâr motivasyonu sayesinde yatırım yapılır. Yatırımlar → sermaye birikimi → üretim artışı. Ancak sermayenin azalan marjinal verimi nedeniyle büyüme oranı zamanla yavaşlar. Sermaye stoku arttıkça kâr oranı düşer, yatırımlar azalır. Klasik modelde sabit ve sınırlı üretim faktörüdür. Toprak üzerindeki verim azaldıkça, maliyet artar → kar oranı düşer. Ricardo'ya göre sınırlı toprak, iktisadi büyümenin önündeki temel engellerdendir. Klasik modelde yatırımın motivasyonu kâr oranıdır. Kâr oranı yüksekse sermaye sahipleri daha fazla yatırım yapar. Ancak emeğin fiyatı (ücretleri) arttıkça (Malthus'un nüfus artışıyla), kâr oranı düşer → yatırım yavaşlar → büyüme durur (Aksu, 2018:45-51).

$$Y(t) = A \cdot K(t)^\alpha \cdot L(t)^\beta \cdot T^\gamma$$

Açıklamalar:

- ✓ $Y(t)$: Zaman t 'de toplam çıktı (GSYİH).
- ✓ A : Teknoloji düzeyi (sabit ya da dışsal).
- ✓ $K(t)$: Sermaye stoğu.
- ✓ $L(t)$: Emek (nüfus, iş gücü).
- ✓ T : Toprak (sabit doğal kaynak – Ricardo ve Malthus için önemli).
- ✓ α, β, γ : Üretim faktörlerinin üretimdeki payları. Toplamı genelde 1'e eşit olur (sabit getiri varsayımı):

$$\alpha + \beta + \gamma = 1$$

Klasik iktisatta sermaye birikimi, yatırım ve tasarruf yoluyla oluşur:

$$\frac{\Delta K}{\Delta t} = s \cdot Y(t) - \delta \cdot K(t)$$

- ✓ s : Tasarruf oranı (GSYİH'nin ne kadarı yatırıma gidiyor).
- ✓ δ : Sermayenin yıpranma oranı (amortisman).
- ✓ $\Delta K/\Delta t$: Sermayenin zamanla değişimi (artışı).

Tablo 4: Klasik İktisat Modelin Teknik Sınırları ve Görüşleri

Özellikleri	Klasik Modelde Durum ve Görüşleri
Teknoloji	Sabit veya dışsal
Devlet Müdahalesi	Gerekli görülmez
Tam istihdam	Varsayım olarak kabul edilir
Piyasa Yapısı	Tam rekabet varsayımı
Tasarruf	Yatırıma dönüşür (Say Kanunu)
Büyüme Faktörleri	Sermaye, Emek, Toprak
Emek arzı (nüfus)	Büyümenin temel dinamiği, ancak ücretler üzerinde baskı yaratır.
Sermaye birikimi	Yüksek kâr oranı ile sağlanır, ancak zamanla verim düşer.
Toprak ve doğal kaynaklar	Sabittir, üretimi sınırlayan unsur haline gelir.
Kâr oranı	Sermaye sahibinin yatırım kararını belirler.
Dış ticaret	Uzmanlaşma ve karşılaştırmalı üstünlükler üzerinden büyümeye katkı sağlar.
Devlet müdahalesi	Gereksiz görülür; "bırakınız yapsınlar" ilkesi egemendir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Klasik iktisat modelinde iktisadi büyüme süreci şu şekilde işler (Aksu, 2014:45-51):

1. Kâr Oranı Yüksek → Sermaye birikimi başlar.
2. Sermaye birikimi → üretim artar.
3. Yüksek kâr oranları → daha fazla yatırım yapılır. Tasarruflar, yatırımın kaynağıdır. Tüketilmeyen gelir, sermaye birikimini artırarak üretimi ve istihdamı büyütür. $S=I$ (Tasarruf = Yatırım) dengesi, klasik modelde faiz aracılığıyla sağlanır. Kâr motivasyonu sayesinde yatırım yapılır. Yatırımlar → sermaye birikimi →

üretim artışı. Ancak sermayenin azalan marjinal verimi nedeniyle büyüme oranı zamanla yavaşlar. Sermaye stoku arttıkça kâr oranı düşer, yatırımlar azalır.

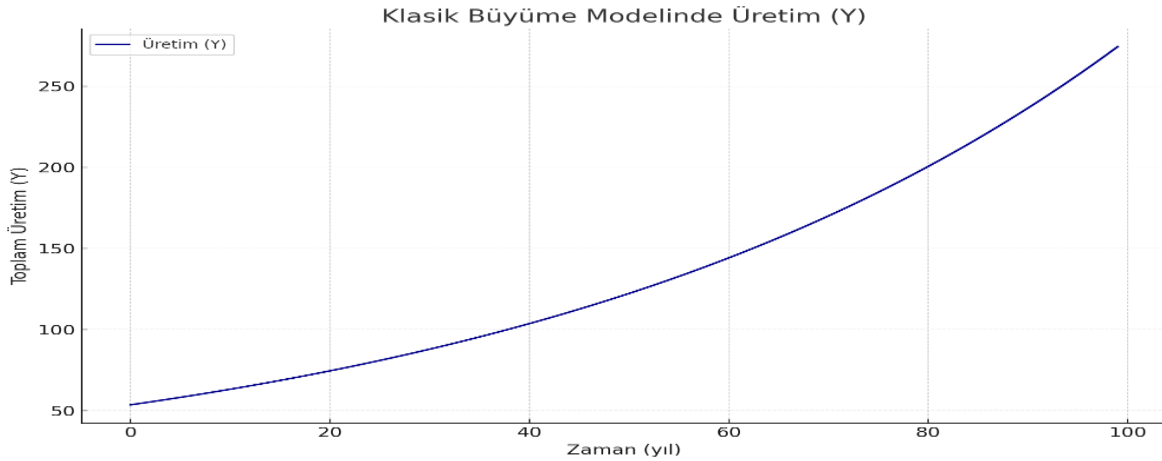
4. Sermaye arttıkça işgücüne talep artar → Ücretler artar. Klasik iktisatçılara göre emek, büyümenin en önemli dinamiklerindendir. Malthus'un görüşüyle, nüfus artışı sürekli bir emek arzı yaratır, fakat bu artış ücretleri aşağı çeker. (Malthus tuzağı). Ücretler geçim düzeyine göre belirlenir; geçim düzeyinin üzerinde ücretler nüfusu artırır → iş gücü arzı artar → ücretler tekrar düşer (Malthus, 1798: 6-25).
5. Doğal kaynaklar sabit kaldığı için azalan verim etkisi başlar. Toprak üzerindeki verim azaldıkça, maliyet artar → kar oranı düşer.
6. Ücretler geçim düzeyinin üzerine çıktığında nüfus artar → İşgücü arzı artar.
7. Ücretler artar, kâr oranı düşer, yatırımlar durur.
8. Bu döngü bir noktaya kadar büyümeyi destekler, ama sonunda:
 - ✓ Azalan toprak verimliliğinin gerçekleşmesi.
 - ✓ Artan nüfusun üretkenliği düşürmesi.
 - ✓ Büyüme geçici olarak teknolojik yenilikle hızlansa da uzun dönemde azalan verim nedeniyle durağan duruma ulaşılır.
 - ✓ Kâr oranlarının düşmesi → Durgunluk Noktası (Stationary State). Uzun vadede durağan bir ekonomik dengeye ulaşılacağını öngörür.
 - ✓ Devletin rolü minimal görülür.

Klasik modelde nüfus büyümesi **doğal** olarak kabul edilir ve genellikle şu şekilde modellenir:

$$L(t)=L_0 \cdot e^{nt}$$

- ✓ L_0 : Başlangıç nüfusu.
- ✓ n : Nüfusun büyüme oranı.
- ✓ e : Doğal logaritma tabanı (~2.718). Bu, Malthus'un üstel nüfus artışı varsayımdır.

Grafik 3: Klasik Büyüme Modelinde Üretim

Aşağıdaki fonksiyon Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonunun geliştirilmiş hâlidir:

$$Y_t = A_t \cdot K_t^\alpha \cdot H_t^\beta \cdot L_t^\gamma \cdot R_t^\delta \cdot TFP_t^\theta \cdot Inst_t^\phi$$

Logaritmik Doğrusal Form şeklinde yazmak gerekirse:

$$\ln Y_t = \ln A_t + \alpha \ln K_t + \beta \ln H_t + \gamma \ln L_t + \delta \ln R_t + \theta \ln TFP_t + \phi \ln Inst_t$$

Açıklamalar:

- ✓ Y_t : Toplam reel çıktı (GSYH)
- ✓ A_t : Teknolojik gelişme (verimlilik seviyesi)

- ✓ Kt: Fiziksel sermaye stoku
- ✓ Ht: Beşerî sermaye (eğitim düzeyi, sağlık, yetenek)
- ✓ Lt: İşgücü (nüfus ve işgücüne katılım)
- ✓ Rt: Doğal kaynak kullanımı
- ✓ TFPT: Toplam faktör verimliliği (sermaye ve işgücünden bağımsız büyüme unsurları: AR-GE, bilgi, know-how)
- ✓ Instt: Kurumsal yapı ve yönetim kalitesi (hukukun üstünlüğü, mülkiyet hakları, yolsuzluk düzeyi)
- ✓ $\alpha, \beta, \gamma, \delta, \theta, \phi$: Üretim esneklik katsayıları (sabitler veya veriyle tahmin edilir).

$$Y = f(K, L, T)$$

- ✓ Y: Üretim (GSYH)
- ✓ K: Sermaye
- ✓ L: Emek (nüfus)
- ✓ T: Toprak (sabit faktör)

Azalan verimler yasası gereği:

$$\frac{\partial Y}{\partial K} > 0, \quad \frac{\partial Y}{\partial L} > 0, \quad \frac{\partial^2 Y}{\partial K^2} < 0, \quad \frac{\partial^2 Y}{\partial L^2} < 0$$

3.4. MARKSİST EKOLÜN İKTİSADİ BÜYÜME KONUSUNDAKİ ANALİZLERİ

Marksist kapitalist büyüme sisteminde; “*Kapital birikimi önem arz eder. Teknik değişme ön planda rol oynarken, kapitalist birikim için tekrar-sürekli üretim gereklidir. Artı-değer elde etmek için kullanılan kapital birikime gidiyorsa, yeniden üretim sürecine girerek tekrara dayalı bir üretim söz konusu olmaktadır.*” (Kazgan, 1991:387; aktaran bkznz: Aksu, 2018:52). Toplum üretim araçlarını elinde tutan burjuvazi ile bunları çalıştıran proletarya olmak üzere iki temel sınıfa ayrılır. Kapitalist üretim tarzı, emek gücünün üretimden daha az pay almasıyla sermaye birikimi yaratır. İşçi, emek gücünü satarken üretim sürecinde yarattığı değer tamamını değil, yalnızca bir kısmını ücret olarak alır. Kalan kısmı (artı-değer) sermayedarın kârı olur. Bu da büyümenin kaynağıdır. Sermaye birikimi arttıkça, emek-yoğun üretimden sermaye-yoğun üretime geçilir. Marx, teknolojik yeniliklerin büyümeyi nasıl etkilediğinden çok emeğin sömürsünün nasıl arttırıldığıyla ilgilenmiştir. Emek, aynı zamanda iktisadi büyümenin en önemli belirleyicisidir. Sermaye ise, emeğin ortaya koyduğu bir ürün olarak görülmektedir. Büyüme hedefinin gerçekleştirilebilmesi ancak tüm üretim araçlarının kamuya devredilmesi ile mümkün olacaktır. İktisadi büyüme yatırımların, yatırımlarda kar oranının bir fonksiyonudur (Gürak, 2006:81; aktaran bkznz: Aksu, 2018:54). Marksist iktisatçılar, kapitalist sistemde işsiz nüfusun (artık nüfus) kapitalist üretim için önemli olduğunu savunurlar. Artık nüfus, işçi sınıfı üzerinde baskı kurarak ücretlerin düşük kalmasını sağlar ve kapitalistlerin kâr oranlarını artırır, bunun yanında nüfus artışı, iş gücünün maliyetini düşürerek sermaye birikimini teşvik eder. Bu durum, işçi sınıfının yedek iş gücü ordusu olarak işlev görmesini sağlar, bu da işçilerin pazarlık gücünü azaltır ve ücretlerin düşük kalmasına neden olur (Marx, 1867:792-803). Emek, artı-değerin tek kaynağı olduğu için emek oranı düştükçe kâr oranı düşer. Bu durum, krizleri ve kapitalizmin çöküşünü doğurur. Sermaye birikimi (ΔK) artı-değerin yeniden yatırıma yönlendirilmesiyle olur (Aksu, 2014:360-362):

$$\Delta K = s \cdot S$$

Burada s, sermayedarın tasarruf (birikim) oranıdır. İktisadi büyüme ise:

$$g = \frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\Delta K}{K} = \frac{\partial Y}{\partial K}$$

Ancak burada emek dışındaki üretim faktörleri artı-değer yaratmadığı için büyüme sınırına ulaşılır. Bu da kâr oranının düşmesiyle sonuçlanır:

$$\text{Kar Oranı Düşme Eğilimi} = \frac{s}{c+v} \downarrow \text{(eğer } \frac{v}{c} \downarrow \text{ ise)}$$

Temel Değişkenler ve Tanımlar (Aksu, 2018:52-53):

Y : Toplam çıktı (ürün değeri)

C : Değişken sermaye (işçi ücretleri)

V : Sabit sermaye (makine, hammadde)

S : Artı-değer

r : Kâr oranı $r = \frac{S}{C+V}$

α : Artı-değer oranı $\frac{S}{C}$

K : Toplam sermaye (C + V)

Döngüsel Gelişim:

- ✓ Artı-değer birikimi → sermaye artışı → üretkenlik artışı → işçilerin payı sabit kalır → kâr artar
- ✓ Emek yerine sermaye kullanımı artar (makinelere) → artı-değer oranı düşer
- ✓ Kâr oranı düşer, yatırımlar azalır → kriz
- ✓ İşsizlik artar → ücretler düşer → artı-değer oranı tekrar artar → yeniden büyüme

Bu süreç Marx'ın "kapitalist gelişmenin içsel çelişkisi" olarak ifade ettiği, krizler ve toparlanmalarla ilerleyen diyalektik bir büyüme sürecidir.

Marx'a göre büyümenin motoru, artı değer genişletilmiş yeniden üretim (expanded reproduction) yoluyla sermaye birikimine dönüşmesidir:

$$Y = C + V + S$$

Bu denklem üretim sürecini nicel olarak gösterir. Ancak büyüme, artı değer (S) yeniden yatırılması yoluyla gerçekleşir. Genişletilmiş yeniden üretimde:

$$S \rightarrow \Delta C + \Delta V \rightarrow \Delta Y$$

Yani artı değer yeni makineler (C) ve yeni işçilere (V) dönüştürülürse üretim kapasitesi artar. Böylece üretim yeniden genişletilir ve büyüme sağlanır. Uzun dönemli büyüme "uzun dalgalar" (Kondratieff dalgaları) şeklinde gerçekleşir. Büyüme, teknolojik devrimler ve sınıf mücadelesiyle yeniden ivmelenir.

3.5. KEYNESYEN EKOLÜN İKTİSADİ BÜYÜME KONUSUNDAKİ ANALİZLERİ

Keynesyenlerin iktisadi büyüme konusundaki genel görüşleri, özellikle toplam talebin ekonomi üzerindeki belirleyici rolüne dayanmaktadır. John Maynard Keynes'in 1930'larda ortaya koyduğu fikirler, kısa dönemde iktisadi büyümenin arz değil, talep tarafından belirlendiğini savunur. Keynesyen yaklaşımda, tüketim, yatırım ve kamu harcamaları gibi toplam talep bileşenleri büyümenin temel sürükleyici unsurlarıdır. Özellikle özel sektörün yatırımları yetersiz olduğunda, devletin aktif bir biçimde ekonomiye müdahale etmesi ve harcamaları artırması gerektiği savunulur. Bu çerçevede, büyümenin sürdürülebilirliği için tam istihdamın sağlanması, efektif talebin sürekli kılınması ve gelir dağılımının gözetilmesi gerektiği vurgulanır (Keynes, 1936:210-223). Keynesyenler, iktisadi büyümenin inişli çıkışlı doğasını, özel sektörün geleceğe dair belirsizliklerle hareket etmesi ve tasarruf eğilimlerinin yüksek olmasıyla açıklar. Bu durum yatırım düzeyini azaltır ve büyümeyi yavaşlatabilir. Bu nedenle, Keynesyen modele göre devlet müdahalesi sadece kriz dönemlerinde değil, yapısal olarak da büyümeyi destekleyecek biçimde uygulanmalıdır. Maliye politikaları (kamu harcamaları ve vergiler) ve para politikaları (faiz oranları ve likidite yönetimi), büyümeyi destekleyici biçimde aktif olarak kullanılmalıdır. Yani Keynesyen yaklaşıma göre büyüme, sadece arz yönlü unsurlarla değil, etkin bir talep yönetimiyle sağlanabilir. Uzun dönemli büyüme analizlerinde ise Keynesyen yaklaşım daha çok Harrod-Domar modeli üzerinden şekillenmiştir. Bu modele göre büyüme, sermaye birikimi ve tasarruf oranları ile doğrudan ilişkilidir. Ancak bu modelde sabit sermaye/verimlilik katsayıları nedeniyle büyüme dengesiz olabilir ve istikrarsızlığa eğilimlidir (Harrod, 1939:14-33; Domar, 1946:137-147; Aksu, 2014: 365-368). Keynesyenler için büyümenin sürdürülebilirliği, özel sektörün belirsizlik karşısındaki kırılganlığını dengeleyecek kamusal politikaların istikrar yaratmasıyla mümkündür. Sonuç olarak, Keynesyen iktisatçılar büyümeyi arz yönlü faktörlerden ziyade, toplam talep dinamikleri, kamu müdahalesi, yatırım eğilimleri ve beklentiler üzerinden analiz eder (Keynes, 1936:210-223; Ackley, 1961:220-245; Robinson, 1971:85-105; Samuelson & Nordhaus, 2001:620-625).

Keynesyen iktisat Ekolü, nüfus artışını ekonomik büyüme ve toplam talep üzerindeki etkileri bağlamında analiz eder. Devletin ekonomik süreçlerdeki aktif rolüne vurgu yapar ve kamu harcamalarının artırılması, sosyal güvenlik sistemlerinin genişletilmesi gibi politikalar önerir. Keynesyen yaklaşım, özellikle ekonomik durgunluk

dönemlerinde nüfus artışını destekleyecek politikalar geliştirmeyi hedeflemiştir. Keynesyen iktisat, özellikle ekonomik durgunluk ve işsizlik dönemlerinde, devlet müdahalesinin önemine vurgu yapan bir iktisat okuludur (Keynes, 1936: 210-215; Samuelson ve Nordhaus, 2001: 620-625; Aksu, 2024:148). Keynesyen İktisat Ekolü, iktisadi büyümeyi açıklarken özellikle toplam talep, kamu müdahalesi, yatırım beklentileri ve tasarruf-yatırım dengesizliği kavramlarını öne çıkarır. Bu modelde iktisadi büyüme, otomatik piyasa dengeleriyle değil, devlet müdahalesi ve efektif talep yoluyla sağlanabilir. Toplam talep büyümeyi belirler. Yatırım, tasarruf tarafından değil beklentiler tarafından belirlenir. Piyasalar eksik istihdam durumunda uzun süre kalabilir. Devlet müdahalesi zorunludur. Para politikası değil maliye politikası ön plandadır (Samuelson ve Nordhaus, 2001: 620-625; Aksu, 2014:362-363; Aksu, 2024:148-150).

$$g = \frac{s}{v}$$

Burada sembollerin anlamı ise:

- ✓ g: Ekonominin büyüme oranı
- ✓ s: Tasarruf oranı (S/Y)
- ✓ v: Sermayenin marjinal verimliliği ya da sermaye-output oranı (K/Y)

1930'larda dünyadaki büyük ekonomik buhranla ortaya çıkan "**Keynesyen ekonomi**" 1960'lara kadar pek çok devletin ekonomik yapısında egemen olmuştur (Kumcu & Eğilmez, 2005:33). John M. Keynes'in yazdığı "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" (1980) çalışmasında, devletin ekonomiye müdahalesi kaçınılmazdır. Bunda birçok faktör etken olmakla birlikte, ana neden toplam talep yetersizliğinden kaynaklanmaktadır (Han, 2006:44). Keynes'in düşünceleri özellikle iktisadi büyüme modelleri ve diğer analiz araçlarının katılımıyla, pek çok devletin ekonomi felsefesinin temeli olmuştur. Keynesyen ekonominin başlıca görüşlerini özetlemek gerekirse (Aksu, 2014:362-363; Aksu, 2018:55-58):

- ✓ Ekonomide tam istihdam dengesi tesadüfi bir dangedir ve sürdürülebilmesinin hiçbir garantisi yoktur. Devletin müdahalesi olmazsa, ekonomideki dengesizlik sürekli bir durum olabilir. Keynes, iktisatta makro analiz yöntemine yer vermiştir. Özellikle, milli gelir, tüketim harcamaları, sermaye birikimi, vergiler, dış ticaret gibi konuları incelemiş ve araştırmıştır,
- ✓ Gerçekte fiyatlar ve ücretler kurumsal düzenlemeler ve ekonomik olmayan nedenlerle klasik iktisatçıların düşündükleri gibi özellikle aşağı doğru esnek olmayabilmektedir,
- ✓ Her talep kendi arzını yaratır. Dolayısıyla önemli olan talep cephesidir. Ekonominin canlandırılması ve denetlenmesi ancak talep politikalarıyla yapılabilir,

Keynes, otonom yatırımlardaki bir artışın ülke gelirinde çarpan mekanizması kadar artıracağını bu durumda büyüme emarelerinin gerçekleşeceğini belirtmiştir (Ülgener, 1991:309-310; aktaran bkz: Aksu,2018:56). Keynes'in modelinde, ne teknolojik yatırımlara ve getirdiği yeteneklere, ne de nitelikli beşerî sermayeye yer verilmiştir. Keynes için uzun dönem dengesi ya da kısa dönem dengesi pek önem arz etmez, kısa dönemde de veri girdilerle (veri teknoloji ve emekle) eksik istihdamda ortaya çıkan dengeden, bu girdilerle tam istihdamdaki dengeye nasıl ulaşılacağını inceler (Gürak, 2006:85-86; aktaran bkz: Aksu, 2018:56-57). Klasiklerden farklı yönü, devletin ekonomiye müdahalesini ve rolünü kabul etmiştir. Devlet müdahalesi olmadan tam istihdama ulaşmak mümkün değildir. Tüketim ve yatırım harcamaları arasında optimal dengeyi ancak devletin ekonomiye müdahaleci politikaları ile sağlanacağını belirtmiştir. Bütçe denkliği, nötr vergi gibi politikalar doğru bir yaklaşım tarzı değildir. Ekonominin içinde bulunduğu duruma göre devlet bütçesinin açık veya fazla vermemesi için, artan ya da azalan oranlı vergilerin tercih edilebileceğini belirtmiştir. İktisadi büyüme, tasarruf oranıyla **doğrudan doğruya**; sermaye-output oranıyla **ters orantılıdır**. Yatırımlar, büyümeyi tetikleyen temel unsur olarak görülür. Ancak burada sorun şudur: Eğer reel büyüme bu oranı karşılamazsa, **eksik kapasite, işsizlik** ya da **enflasyonist baskı** oluşabilir.

Ona göre; "Bir milletin zenginliği üretime dayalı olduğunu ret etmiyorsa da üretimin ve tasarrufun ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki önemini ihmal etmiş, tüketim üzerinde odaklanmıştır" (Aktan, 2004:31; aktaran bkz: Aksu, 2018:57). Tüketimin üretimi canlandıracağı görüşü, devletin bizzat kamu harcamaları yoluyla tüketimi canlandıracağı ve satın alma güçlerini destekleyerek yükselteceği görüşünü benimsemiştir (Han, 2006:44). Açıkça belirtmek gerekirse, Keynes, klasik ve neo-klasik iktisat görüşünden farklı olmak üzere, yeni bir iktisadi düşünce sistemin oturtmaya çalışmıştır (Alkin, 1987:69-71; Kumcu ve Eğilmez, 2005:33; aktaran bkz: Aksu, 2018:57).

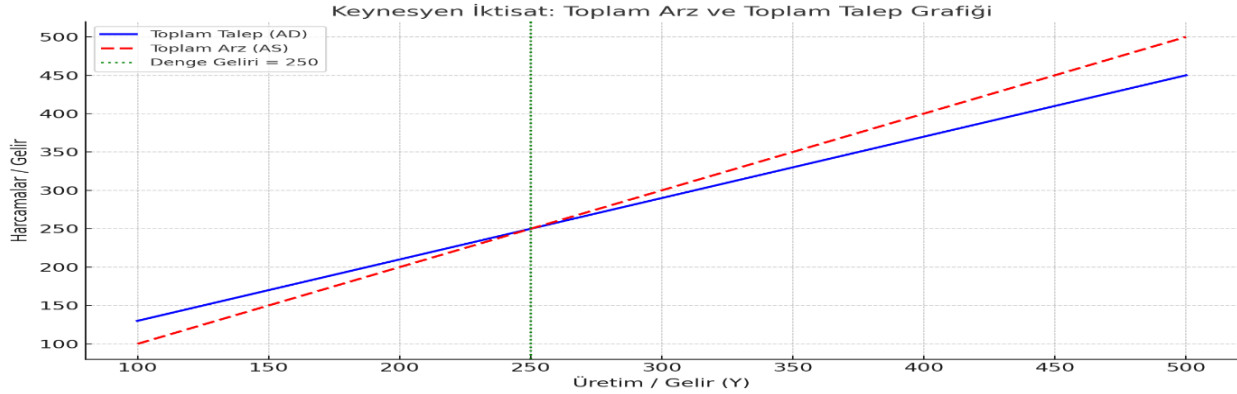
Özetle şöyle belirtmek mümkündür, Keynes'teki büyüme kısa dönemli bir büyüme süreci şeklinde olup, bu şekilde bir büyüme analizi yapmıştır. Çünkü amaç, uzun dönemli büyümeyi incelemek değil, kısa dönemde veri (sabit) girdilerle eksik istihdamda dengeden tam istihdamda dengeye nasıl ulaşılacağını ele alıp incelemektir (Aksu, 2018:57).

Tablo 5: Keynesyen Okulun İktisadi Büyüme Politikaları

Politika Aracı	Etkisi
Maliye Politikası	Kamu harcamaları ile büyümeyi artırır
Yatırım Teşvikleri	Özel sektör yatırımlarını destekler
Vergi Politikası	Tüketimi artırmak için kullanılabilir
Kamu Altyapı Yatırımları	Uzun vadeli büyümeyi destekler
Gelir Politikaları	Talebi ve tüketimi artırır

Kaynak: Aksu, 2024:149-150'deki sayfalardan oluşturulmuştur.

Grafik 4: Keynesyen İktisat Çerçevesinde Toplam Arz (AS) ve Toplam Talep (AD) İlişkisi

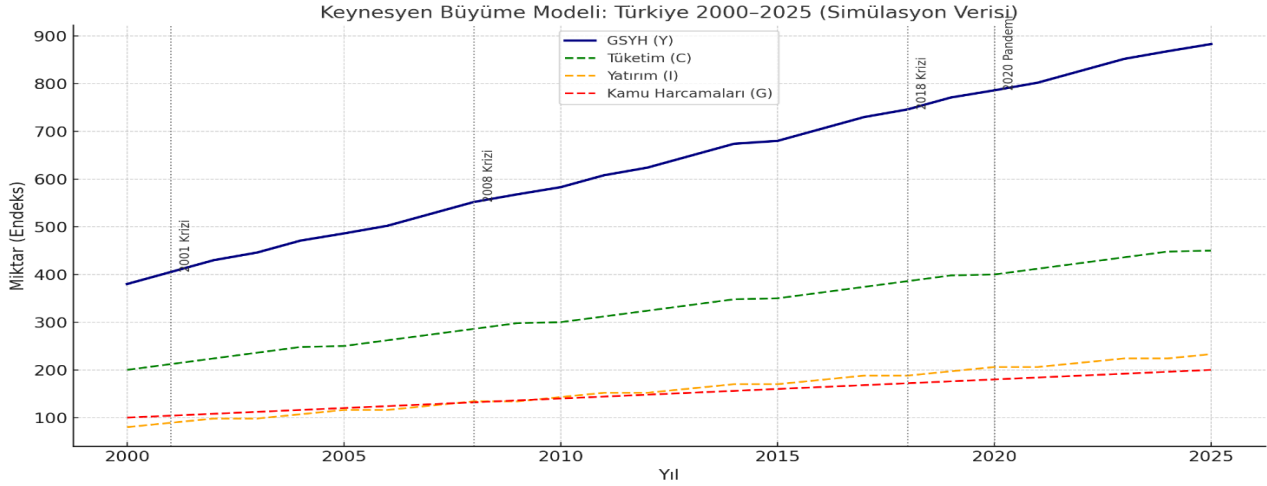
Yukarıdaki grafik, Keynesyen iktisat çerçevesinde toplam arz (AS) ve toplam talep (AD) ilişkisini göstermektedir.

- ✓ Mavi eğri (AD): Toplam talep eğrisidir. Eğimi, marjinal tüketim eğilimini ($c = 0.8$) yansıtır. Eğrinin kesişim noktası, otonom harcamaları (50) gösterir.
- ✓ Kırmızı kesik eğri (AS): Toplam arzıdır ve Keynesyen modelde kısa dönemde yataydan başlayarak pozitif eğilim bir yapıdadır. Ancak burada basitleştirilmiş haliyle 45° çizgisi olarak gösterilmiştir.
- ✓ Yeşil kesikli çizgi: Denge gelirini (~ 250) gösterir. Bu, toplam harcamaların toplam üretime eşit olduğu noktadır.

Keynesyen yaklaşımda:

- ✓ Toplam talep yetersizse, üretim ve istihdam düzeyi potansiyelin altında kalabilir.
- ✓ Kamu harcamaları ve yatırımlar, talebi canlandırarak dengeyi yukarı taşıyabilir.
- ✓ Kısa vadede büyüme, talep artışıyla tetiklenir.
- ✓ Uzun vadede, tam kapasiteye ulaşıldığında, arz tarafı (teknoloji, sermaye birikimi) önem kazanır.
- ✓ Devlet müdahalesi (G artışı), büyümenin sürekliliğini sağlar.
- ✓ İstikrarlı büyüme için toplam talep > toplam arz durumu teşvik edilir.

Grafik 5: Keynesyen Büyüme Modeline Göre Türkiye Ekonomisi (2000–2025)

Yukarıdaki grafik, **Keynesyen büyüme modeline** göre Türkiye ekonomisi için 2000–2025 dönemini temsil eden bir **veri simülasyonunu** göstermektedir. Keynesyen modele göre toplam çıktı (GSYH), üç temel bileşenden oluşur:

$$Y = C + I + G$$

- ✓ C (Tüketim): Hanehalkı tüketim harcamalarını temsil eder.
- ✓ I (Yatırım): Özel sektörün makine-teçhizat ve inşaat gibi sabit sermaye yatırımları.
- ✓ G (Kamu Harcamaları): Devletin altyapı, eğitim, sağlık ve savunma gibi alanlara yaptığı harcamalar.

Grafikte görüldüğü üzere:

- ✓ Zaman içinde hem kamu harcamaları hem yatırımlar artmakta ve bu artışlar, GSYH'nin yukarı yönlü hareketini desteklemektedir.
- ✓ Simülasyona göre ekonomik dalgalanmalar (örneğin kriz yıllarında düşüşler) küçük oynaklıklarla yansıtılmıştır.
- ✓ Kamu harcamalarının sürekli artışı, Keynesyen görüşün kriz dönemlerinde devlet müdahalesini vurgulayan yönünü temsil etmektedir.
- ✓ GSYH'nin artış eğrisi, toplam talebin desteklenmesiyle sürdürülebilir büyümenin sağlandığını göstermektedir.

İktisadi Krizlerin ülkeye etkileri;

- ✓ 2001 Krizi: Bankacılık ve kamu borç krizinin yaşandığı yıl.
- ✓ 2008 Krizi: Küresel finansal kriz döneminde etkiler hissedilmiştir.
- ✓ 2018 Krizi: Kur şoku ve finansal türbülans yaşanmıştır.
- ✓ 2020 Pandemi: COVID-19 kaynaklı küresel daralma yaşanmıştır.

Bu yıllarda büyüme eğrisinde dalgalanmalar dikkat çekmekte, özellikle yatırım ve tüketimde yavaşlamalar gözlemlenmektedir. Keynesyen yaklaşım bu dalgalanmalarda kamu harcamalarının istikrar sağlayıcı rolünü vurgular. Devletin müdahalesiyle büyüme eğrisinin krizlerden sonra toparlanma eğilimi göstermesi bu modeli destekleyen önemli bir çıkarımdır.

3.6. MARJİNALİSTLERİN İKTİSADİ BÜYÜME KONUSUNDAKİ ANALİZLERİ

Marjinalistlerin iktisadi büyüme konusundaki genel görüşleri, bireylerin rasyonel kararları, üretim faktörlerinin marjinal verimliliği ve kaynakların etkin tahsisi ilkeleri çerçevesinde şekillenir. Marjinalist okul, klasik iktisadın aksine toplam büyüklüklerden ziyade birim bazlı kararların etkisini inceler. Bu bağlamda, Marjinalist iktisat ekolü, iktisadi büyümeyi mikro temelli bir yaklaşımla ele alır. Bu ekolde büyüme, bireylerin kararları, üretim faktörlerinin marjinal verimlilikleri ve piyasa dengeleriyle açıklanır. Marjinalistler, özellikle üretim sürecinde marjinal analiz, azalan verim, fayda maksimizasyonu, fiyat mekanizması ve kısmî denge analizleri üzerinde dururlar. Özellikle üretim sürecinde kullanılan her bir ek üretim faktörünün toplam üretime olan katkısını

(marjinal ürününü) analiz eder. Bu yaklaşıma göre büyüme, sermaye birikimi, emek artışı ve teknolojik gelişme gibi faktörlerin üretim üzerindeki marjinal katkısıyla sürdürülür. Ancak üretim faktörlerinin marjinal getirileri azalan getiri yasasına tabidir. Bu nedenle, büyümenin sürdürülebilirliği için teknolojik gelişme ya da üretim verimliliğindeki artış gereklidir.

Marjinalistler, iktisadi büyümeyi üretim fonksiyonlarıyla analiz ederken özellikle Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonlarını kullanırlar. Bu fonksiyonlar, çıktı (GSYH) ile emek ve sermaye arasındaki nicel ilişkiyi marjinal katkılar üzerinden açıklar. Ekonomide büyümenin sağlanabilmesi için sermaye ve emeğin etkin bir şekilde kullanılması, yatırımların rasyonel kararlarla yönlendirilmesi ve teknolojik ilerlemenin üretime entegre edilmesi gerektiği savunulur. Ancak teknoloji genellikle dışsal bir değişken olarak ele alınır; bu yönüyle büyüme sürecinde teknolojiye yeterince içkin bir rol tanınmaz. Bu nedenle marjinalist büyüme analizleri daha çok kısa-orta vadeli açıklamalarda kullanılırken, uzun vadeli yapısal dönüşümleri açıklamada yetersiz kalabilir.

Sonuç olarak, marjinalist iktisatçılar iktisadi büyümeyi verimlilik artışı, marjinal verim analizleri ve bireysel karar optimizasyonu üzerinden açıklarlar. Onlara göre büyümenin sürdürülebilirliği, kaynakların en verimli şekilde dağıtılmasına ve piyasa mekanizmasının doğru işlemesine bağlıdır. Bu bakış açısı, özellikle rekabetçi piyasa yapılarının güçlendirilmesini, kaynakların etkin tahsisini ve fiyat mekanizmasının işlemesini büyümenin temel unsurları olarak görür. Ancak eşitsizlik, gelir dağılımı, teknolojik dışsallıklar gibi makro dinamikler marjinalist yaklaşımlarda çoğunlukla ikincil öneme sahiptir (Silberberg & Suen, 2001:295-310; Baumol & Blinder, 2007:154-160).

Marjinalistlerin iktisadi büyüme analizi, üretim faktörlerinin marjinal verimliliğine, bireylerin rasyonel tercihleriyle kaynakların etkin dağılımına ve kısa-orta vadeli denge koşullarına dayalıdır.

İktisadi Büyüme, şu iki temel unsurun artışıyla sağlanır:

- ✓ Sermaye birikimi (K artışı): Faiz oranı, yatırım ve tasarruf kararları ile yönlenir.
- ✓ Nüfus ve işgücü artışı (L artışı): Ücret seviyesi ve emek arzı ile bağlantılıdır.

Denklemlleştirilmiş Dinamik Yaklaşım: Bu denklemde üretimdeki büyüme; sermaye, emek ve teknolojiye bağlı değişimlerin bir fonksiyonudur.

$$\frac{\Delta Y}{\Delta t} = \frac{\partial Y}{\partial K} \cdot \frac{\Delta K}{\Delta t} + \frac{\partial Y}{\partial L} \cdot \frac{\Delta L}{\Delta t} + \frac{\partial Y}{\partial A} \cdot \frac{\Delta A}{\Delta t}$$

Tablo 6: MARJİNALİST İKTİSADİ BÜYÜME FONKSİYONUNUN ÖZELLİKLERİ

Özellik	Açıklama
Kısa vadeli denge	Marjinal fayda = Marjinal maliyet Her faktör üretime marjinal katkısı ölçüsünde ücret ya da faiz alır. Büyüme, faktörlerin etkin ve verimli kullanımıyla gerçekleşir.
Uzun vadeli büyüme	Sermaye/emek birikimine ve verimliliğe bağlı
Fiyat mekanizması	Kaynak dağılımını belirler.
Piyasa mekanizması	Kaynak tahsisi serbest piyasa tarafından yapılır. Fiyatlar, kaynakların etkin kullanımını sağlar.
Bireysel kararların önemi	Tüketici ve üretici davranışları temel alınır
Tam rekabet varsayımı	Fiyatlar marjinal verimle belirlenir
Teknolojiyi dışsal kabul eder	Uzun dönemli büyümeyi açıklamada yetersiz
Gelir dağılımı sorununu ihmal eder	Faktör verimliliği odaklı analiz
Devlet müdahalesi dışlanmıştır	Piyasaya tam güven varsayılır
Tam rekabet varsayımı gerçek dışıdır	Günümüz piyasalarında eksik rekabet yaygındır

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

- ✓ Marjinal Ürün Değeri (MPK & MPL):

$$MPK = \frac{\partial Y}{\partial K} = \alpha \cdot A \cdot \left(\frac{L}{K}\right)^{1-\alpha}$$

$$MPL = \frac{\partial Y}{\partial L} = \beta \cdot A \cdot \left(\frac{K}{L}\right)^{1-\alpha}$$

***Sermaye arttıkça:** MPK düşer → yatırım getirisi azalır. **İşgücü sabitse:** L sabitken K arttığında büyüme hızı azalır. **Azalan marjinal getiri:** Yeni yatırımların üretim üzerindeki etkisi zamanla azalır → büyüme sınırlanır.

Tablo 7: Marjinalistlerin İktisadi Büyüme Politikası Önerileri

Politika Alanı	Öneri
Tasarruf ve Yatırım	Sermaye birikimi teşvik edilmelidir.
Piyasa Yapısı	Tam rekabet ortamı korunmalıdır.
Eğitim ve Beceri	Emek verimliliği artırılmalıdır.
Teknoloji Kullanımı	Verimliliği artıran yatırımlar desteklenmelidir.
Teknoloji dışsaldır	Gerçek hayatta teknolojik gelişme içseldir.
Gelir dağılımı dikkate alınmaz	Faktör gelirlerine odaklanır, sosyal adalet yoktur.
Krizleri açıklayamaz	Marjinalist modeller istikrar varsayımına dayanır.
Piyananın kendiliğinden dengeye geldiği varsayımı	Gerçek ekonomide piyasa başarısızlıkları yaygındır.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Marjinalist yaklaşıma göre iktisadi büyüme, bireysel tercihlerin toplamı, kaynakların marjinal verimliliğe göre tahsisi ve rekabetçi piyasa koşullarında oluşan denge ile sağlanır. Bu yaklaşım, dinamik büyümeden çok statik verimlilik artışlarıyla büyümeyi açıklar (Silberberg & Suen, 2001:295-310; Baumol & Blinder, 2007:154-160).

3.7. NEO-KLASİKLERİN İKTİSADİ BÜYÜME KONUSUNDAKİ ANALİZLERİ

Neoklasik iktisatçılar, iktisadi büyümeyi uzun dönemli bir süreç olarak ele alır ve büyümenin temelinde **sermaye birikimi, emek arzı ve teknolojik gelişmelerin** yer aldığını savunurlar. 1950'li yıllarda Robert Solow ve Trevor Swan tarafından geliştirilen **Solow-Swan büyüme modeli**, bu yaklaşımın en bilinen teorik çerçevesidir. Bu modele göre, iktisadi büyümenin sürdürülebilirliği yalnızca sermaye birikimiyle değil, aynı zamanda **teknolojik ilerlemeyle** mümkündür. Çünkü sermaye birikimi zamanla **azalan getirilere** maruz kalır ve yalnızca teknoloji sayesinde bu azalma telafi edilebilir. Dolayısıyla, **uzun dönemli iktisadi büyümenin kaynağı teknolojik ilerlemedir (Solow, 1956:65-97; Swan, 1956:334-361)**. Neoklasik büyüme teorisine göre, piyasalar genellikle tam rekabet ve tam istihdam dengesindedir. **Fiyat mekanizması** etkin çalışır ve kaynaklar en verimli şekilde tahsis edilir. Bu bağlamda, devletin rolü sınırlıdır; büyümeyi yönlendirmeye çalışmak yerine, piyasanın işleyişini kolaylaştırıcı kurumları oluşturmak ve dışsallıkları düzenlemekle yükümlüdür. Bu yaklaşımda **tasarruf oranları, nüfus artışı ve teknolojik ilerleme hızı** büyümenin belirleyicileridir (Solow, 1956:65-97; Swan, 1956:334-361; Aksu, 2014:372-373). Ancak teknolojik gelişme genellikle dışsal bir değişken olarak modellenir; yani modelin kendisi tarafından açıklanmaz, dışarıdan verilmiş kabul edilir. Sonuç olarak, neoklasik görüşte büyüme, **dengeye yönelen, içsel mekanizmalarla düzenlenen bir süreç** olarak görülür. Devlet müdahalesine değil, serbest piyasa koşullarına güven duyulur. Emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin verimli kullanımı ve teknolojik gelişmelerin içselleştirilmesi, refah artışı ve iktisadi büyümenin sürdürülebilirliğini sağlar. Ancak bu modelin en önemli eleştirisi, **teknolojiyi dışsal bir unsur olarak alması ve kurumsal yapıların rolünü ihmal etmesidir**. Bu eleştiriler sonrasında doğan **endojen büyüme teorileri**, bu eksiklikleri gidermeye çalışmıştır (Aksu, 2014:374-377).

Tablo 8: Neoklasik Modelde İktisadi Büyüme Kaynakları

Büyüme Kaynağı	Açıklama
Sermaye birikimi	Tasarruf ve yatırım yoluyla sermaye artışı
Emek arzı	Nüfus ve işgücü artışı
Teknolojik gelişme	Verimlilik artışı, dışsal olarak kabul edilir
Azalan getiriler	Sermayenin getirisinin zamanla azalması

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Neo-klasik modele göre uzun dönemde ekonomi **durağan bir büyüme patikasına (steady state)** ulaşır. Bu noktada:

- ✓ Kişi başına üretim ve sermaye oranı sabit hızda büyür.
- ✓ Teknolojik gelişme devam ettiği sürece kişi başına üretim artar.
- ✓ Sermaye birikiminin tek başına büyüme yaratması mümkün değildir, çünkü azalan getiriler nedeniyle büyüme hızı düşer.

Neo-klasik iktisatçılar büyümeyi sürdürülebilir kılmak için şu önerileri sunar:

- ✓ Sermaye birikiminin desteklenmesi: Yatırımları artıracak tasarruf politikaları.
- ✓ Nüfus artışının verimli yönetimi: İşgücünün kalitesinin artırılması.
- ✓ Teknolojik gelişmenin teşviki: Ar-Ge harcamalarının artırılması, yenilikçilik desteklenmeli.
- ✓ Eğitim ve beşerî sermaye yatırımları: Uzun vadeli verimliliği artırmak için gereklidir.
- ✓ Piyasa mekanizmasının etkin çalışması: Kaynaklar marjinal verimliliğe göre tahsis edilmelidir.

Neo-klasik büyüme teorisi, sermaye birikimi, nüfus artışı ve teknolojik gelişme faktörlerini merkezine alarak büyümeyi açıklar. Uzun dönemde sürdürülebilir büyümenin ancak dışsal teknolojik gelişme ile mümkün olduğunu savunur. Bu nedenle, devlet politikaları doğrudan müdahaleden çok, piyasa mekanizmasının etkinliğini artırmaya yönelik olmalıdır.

Tablo 9: GENİŞLETİLMİŞ BÜYÜME MODELLERİ KARŞILAŞTIRMALI TABLOSU

Büyüme Teorisi / Ekol	Temsilciler / Akademisyenler	Büyümenin Kaynağı	Büyümenin Özelliği
Klasik Büyüme Teorileri	A. Smith, D. Ricardo, T.R. Malthus	İş bölümü, artık değerın yatırıma dönüşmesi, nüfus artışı	Sınırlı büyüme, tarımda azalan verim, nüfus kanunu
Marksist Büyüme Teorisi	K. Marks, R. Luxemburg, P. Sweezy	Sermaye birikimi, emek sömürüsü, kâr oranlarının düşmesi	Kapitalist sistemin iç çelişkileri nedeniyle sınırlı ve çelişkili büyüme
Keynesyen Büyüme Teorisi	J.M. Keynes, R. Kahn	Talep ve tüketim, yatırım, eksik istihdam	Eksik istihdamda denge, kamu müdahalesiyle büyüme, teknolojinin ihmal edilmesi
Post-Keynesyen Büyüme Teorileri	R. Harrod, E. Domar, N. Kaldor	Tasarruf ve yatırım ilişkisi	Kararsız büyüme, çarpan-hızlandırıcı mekanizması, sabit sermaye verimliliği
Marjinalist / Neoklasik Yaklaşım	W. Jevons, L. Walras, C. Menger	Marjinal fayda, bireysel tercih, sermaye ve emek	Kaynakların optimal tahsisıyla denge, mikro temelli büyüme
Neoklasik Büyüme Modeli	R. Solow, T. Swan	Emek, sermaye, dışsal teknoloji	Uzun dönemde teknoloji belirleyici, ölçeğe göre azalan getiriler, geçici büyüme
Endüstriyel Dinamikler Teorisi	J.A. Schumpeter, C. Freeman	Yenilikler (inovasyon), girişimcilik	Teknolojik yenilikle sıçramalı büyüme, yaratıcı yıkım
İçsel Büyüme Teorileri (Yeni Büyüme)	P. Romer, R. Lucas, R. Barro	Beşerî sermaye, fiziki sermaye, bilgi, Ar-Ge	Teknoloji içselleştirilmiştir, sürekli büyüme mümkündür
Kurumsal Büyüme Teorileri	D. North, D. Acemoglu, S. Johnson	Kurumlar, hukuk sistemi, mülkiyet hakları	Kurumların niteliği büyümeyi belirler, yapısal reformlarla desteklenmesi gerekir
Roma Kulübü / Sınır Teorileri	D. Meadows, D. Meadows, J. Forrester	Doğal kaynaklar, çevre sınırları	Sürdürülemez büyüme, nüfus artışı, çevre kirliliği, kaynak tükenmesi
Ekolojik Büyüme Modelleri	H. Daly, T. Jackson	Doğa, kaynak döngüsü, çevre kapasitesi	Durgun büyüme (steady state), çevresel sınırlara duyarlı modeller
Yeni Kurumsal Büyüme Modelleri	D. Rodrik, J. Stiglitz, M. Olson	Kurumsal kapasite, politik ekonomi, devlet yapısı	Kurumsal reformlar ile kapsayıcı büyüme hedeflenir
Sanayi Bölgeleri / Bölgesel Modeller	G. Becattini, A. Marshall, M. Porter	Yerel sanayi kümelenmeleri, bölgesel farklılıklar	Büyümenin mekânsal dağılımı, bölgesel dengesizlikler
Finansal Gelişme ve Büyüme	R. Levine, R. King, T. Beck	Finansal araçların derinliği, yatırım kanalları	Finansal gelişmişlik büyümeyi destekler, krizlere açık yapı oluşabilir
Kalkınmacı Devlet Teorisi	A. Gerschenkron, H.-J. Chang, R. Wade	Devletin yönlendirici rolü, sanayi politikaları	Özellikle geç kalkınan ülkelerde devlet müdahalesiyle hızlandırılmış büyüme
Dijital / Bilgi Ekonomisi Teorisi	M. Castells, C. Perez, E. Brynjolfsson	Bilgi, dijital altyapı, teknolojik dönüşüm	Bilgi-temelli büyüme, inovasyona dayalı ekonomi
Uzay Ekonomisi ve Yeni Teknoloji	T. Reis, B. Jakhu, K. Pelton, L. Aksu	Uzay teknolojileri, uzay merkezli üretim sistemleri, uzayın ekonomisi, yeni sınırlar, global bağlantılar	Uzay temelli altyapılarla büyümenin sınırlarının genişlemesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4. TÜRKİYE’DE İKTİSADİ BÜYÜME KAYNAKLARININ SINIFLANDIRILMASI

Türkiye’nin iktisadi büyüme kaynakları, genel olarak faktör bazlı, kaynak bazlı ve politika bazlı olmak üzere üç ana kategoriye ayrılabilir:

1. Faktör Bazlı Büyüme Kaynakları

Bu kategori, doğrudan üretim sürecine etki eden girdileri kapsar.

- Sermaye Birikimi
- ✓ Fiziksel sermaye (makine, altyapı, üretim tesisleri)
- ✓ Finansal sermaye (yatırımlar, tasarruflar, kredi sistemleri)
- İşgücü Artışı ve Verimliliği
- ✓ Nüfus artışı
- ✓ İş gücüne katılım oranı (kadın istihdamı, yaşlı iş gücü)
- ✓ İş gücü verimliliği (çalışma saatleri, beceri düzeyi)

- Teknolojik Gelişme ve İnovasyon
- ✓ Ar-Ge yatırımları
- ✓ Dijitalleşme
- ✓ Üretim süreçlerindeki verimlilik artışı
 - Beşerî Sermaye
- ✓ Eğitim düzeyi
- ✓ Beceri gelişimi
- ✓ Sağlık hizmetleri

2. Kaynak Bazlı Büyüme Kaynakları

Bu kategori, doğal kaynaklar ve dış faktörleri içeren unsurlardan oluşur.

- Doğal Kaynaklar ve Enerji Kullanımı
- ✓ Petrol, doğalgaz, madenler
- ✓ Su kaynakları ve tarımsal verimlilik
 - Dış Ticaret ve Küresel Entegrasyon
- ✓ İhracat ve ithalat dengesi
- ✓ Yabancı yatırımlar ve sermaye akımları
 - Demografik Dinamikler
- ✓ Genç ve yaşlı nüfus oranı
- ✓ İç ve dış göç hareketleri

3. Politika Bazlı Büyüme Kaynakları

Bu kategori, devletin iktisadi büyümeyi yönlendirmek için uyguladığı politikalara odaklanır.

- Maliye Politikaları
- ✓ Vergi düzenlemeleri
- ✓ Kamu harcamaları (altyapı, eğitim, sağlık)
 - Para Politikaları
- ✓ Faiz oranları ve enflasyon kontrolü
- ✓ Döviz kuru politikaları
 - Regülasyonlar ve Hukuki Çerçeve
- ✓ İş yapma kolaylığı
- ✓ Hukukun üstünlüğü ve mülkiyet hakları
 - Sanayi ve Kalkınma Politikaları
- ✓ Yerli sanayiye destekleyen teşvikler
- ✓ Teknoloji ve girişimcilik politikaları

4.1. TÜRKİYE'DE İKTİSADİ BÜYÜME KAYNAKLARININ SÜREÇLERİ (1960-2024)

Türkiye'de büyümeye etki eden faktörler tarihsel olarak farklı dönemlerde değişim göstermiştir:

1. 1960-1980: Planlı Ekonomi Dönemi

- ✓ Devletin yönlendirdiği sanayileşme politikaları
- ✓ Altyapı yatırımları ve ithal ikameci sanayileşme

2. 1980-2001: Serbest Piyasa Reformları

- ✓ İhracata dayalı büyüme modeli
- ✓ Finansal serbestleşme ve doğrudan yabancı yatırımlar

3. 2002-2024: Yüksek Büyüme – Dışa Açılma Dönemi

- ✓ Mega altyapı projeleri ve yüksek yatırım harcamaları
- ✓ Demografik avantaj ve iş gücü piyasasının gelişimi
- ✓ Teknoloji ve Ar-Ge yatırımlarının artışı

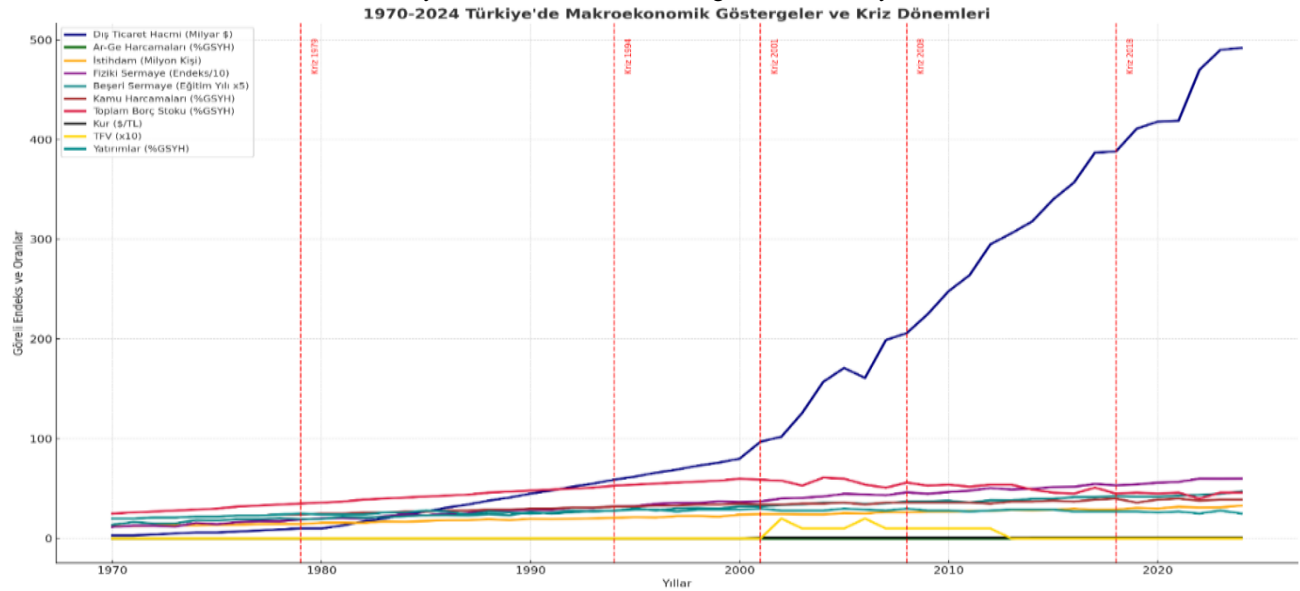
Türkiye'nin iktisadi büyüme dinamiklerinde 1970-2024 dönemi boyunca en büyük katkısı fiziki sermaye yatırımları, beşerî sermaye ve teknolojik gelişme sağlamıştır. Özellikle 2000 sonrası dönemde bu üç faktör iktisadi büyümenin motoru haline gelmiştir. Ancak dış ticaret açığı, yüksek borç stoku ve işgücünün katkısının azalması gibi zayıf yönler, büyümeyi zaman zaman sınırlayan veya azaltan unsurlar olmuştur. Aşağıda Türkiye'nin iktisadi büyüme kaynaklarını 1970-2024 döneminde yüzdesel olarak inceleyen ve büyüme üzerindeki etkilerini gösteren bir tablo oluşturulmuştur. Tabloda temel değişkenler (beşerî sermaye, fiziki sermaye, teknolojik gelişme, işgücü, kamu harcamaları, yabancı sermaye yatırımları, toplam borç stoku, dış ticaret dengesi, yenilenebilir enerji yatırımları, finansal derinleşme ve demografik yapı yer almaktadır.

Tablo 10: 1970-2024 Türkiye'nin İktisadi Büyüme Kaynakları ve Büyümeye Yüzdesel Etkileri (%)

Yıl Dönemi	Beşerî Sermaye %	Fiziki Sermaye %	Teknolojik Gelişme %	İşgücü %	Kamu Harcamaları %	Yabancı Sermaye Yatırımları %	Toplam Borç Stoku %	Dış Ticaret Dengesi %	Yenilenebilir Enerji %	Finansal Derinleşme %	Demografik Yapı %
1970-1980	5	15	10	30	20	5	5	-10	1	3	6
1980-1990	8	17	12	25	15	10	7	-8	2	4	6
1990-2000	10	20	15	20	12	12	10	-5	3	5	8
2000-2010	15	25	20	15	10	15	12	-4	5	7	10
2010-2020	20	20	25	10	8	15	10	-6	10	10	12
2020-2024	22	18	28	8	10	15	12	-5	15	12	10

Kaynak: TÜİK, DİE, DPT, UN verilerinden derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur. Aksu, 2024: 342'deki tablodan alınmıştır.

Grafik 6: 1970-2024 Yılları Arasında Türkiye'de Makroekonomik Göstergeler, İktisadi Büyüme ve Kriz Dönemleri

Kaynak: TCMB, TÜİK, IMF, World Bank, T.C. HMB verilerinden derlenerek hazırlanmıştır. Yukarıdaki grafik, 1970-2024 yılları arasında Türkiye ekonomisinin çok boyutlu yapısını görselleştirir. Gösterilen değişkenler şunlardır:

Ana Göstergeler:

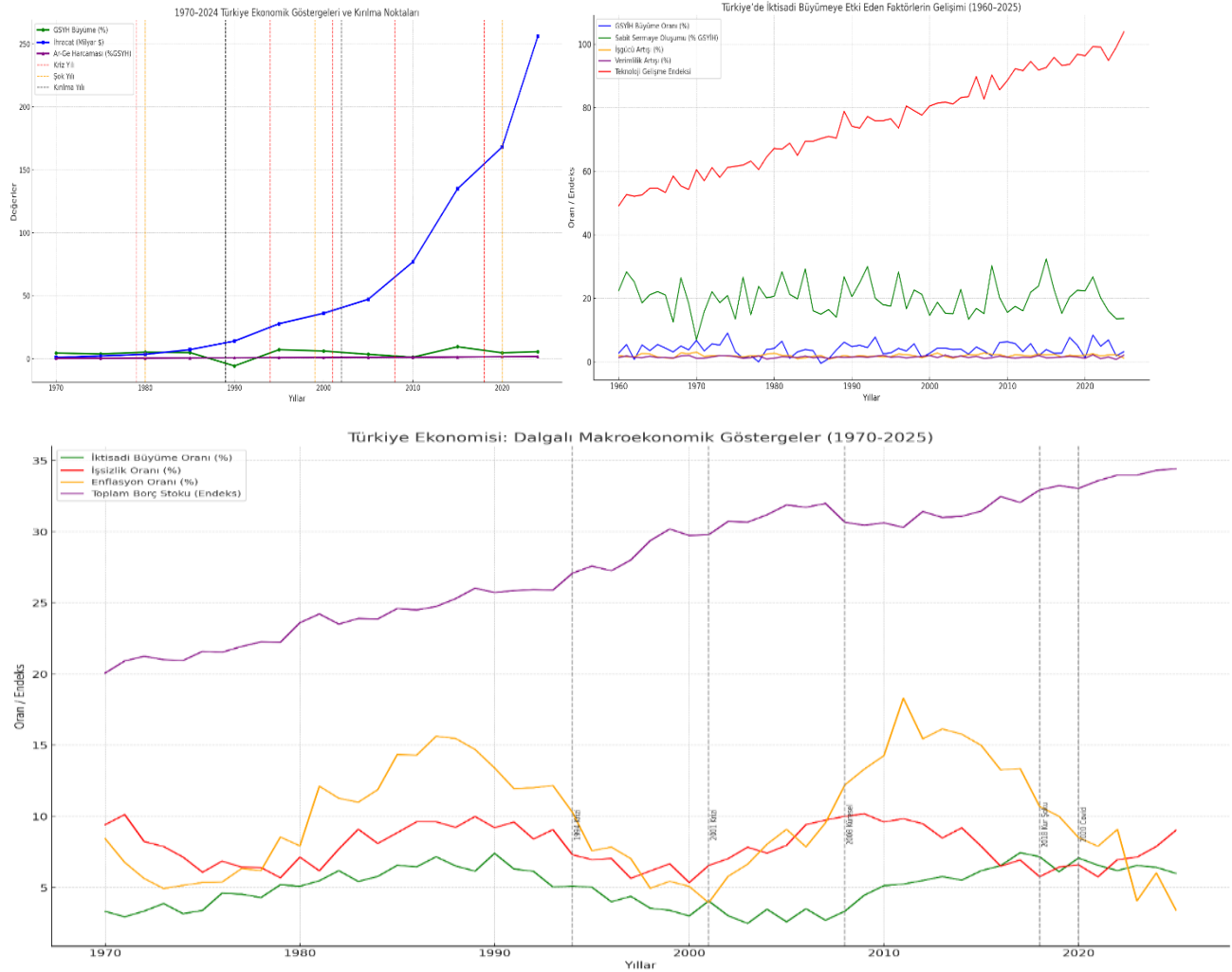
- ✓ Dış Ticaret Hacmi: 1980 sonrası dışa açılmayla artışa geçmiştir.
- ✓ AR-GE Harcamaları: 1995 sonrası düzenli artmıştır.
- ✓ İstihdam: Nüfus artışına paralel yükselmiştir.
- ✓ Fiziki Sermaye: Yatırım eğilimlerine bağlı olarak artmıştır.
- ✓ Beşerî Sermaye: Ortalama eğitim süresinin artmasıyla yükselmiştir.

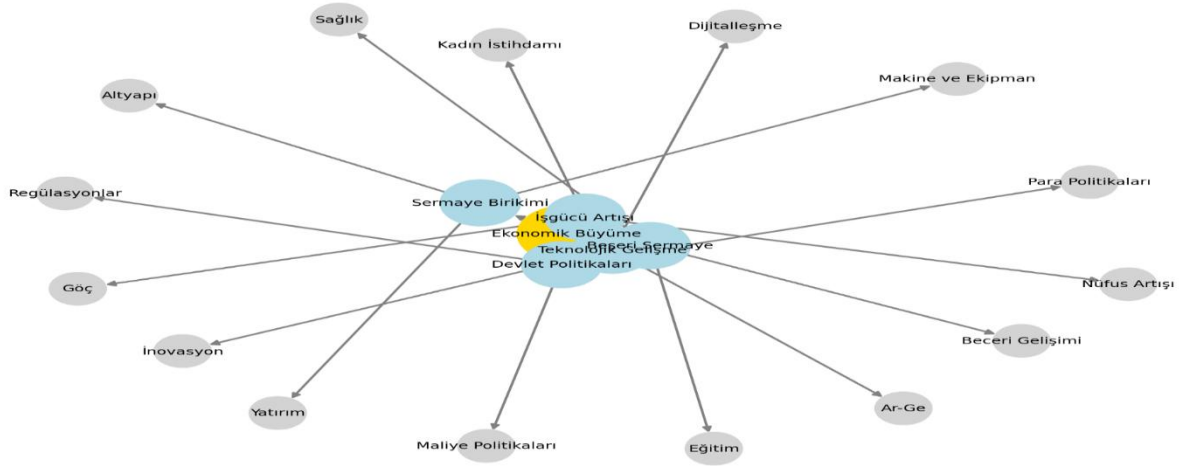
- ✓ Kamu Harcamaları: 2001 reformları sonrası görece dengelenmiştir.
- ✓ Toplam Borç Stoku: 2001 krizi öncesi artmış, sonrasında düşmüştür.
- ✓ Kur Değeri (TL/\$): 1980 sonrası dalgalanmış, 2001 ve 2018 sonrası hızlı artışlar göstermiştir.
- ✓ Toplam Faktör Verimliliği (TFV): 2002-2013 arasında yükselmiş, sonrası durağanlaşmıştır.
- ✓ Yatırımlar: 2000'li yıllarda yükselmiş, sonrasında azalmıştır.

Kriz/Kırılma Dönemleri:

- ✓ 1979: Petrol krizi sonrası ithalat kısıtları.
- ✓ 1994: Kur ve bankacılık krizi.
- ✓ 2001: Finansal ve yapısal reform krizi.
- ✓ 2008: Küresel kriz.
- ✓ 2018: Kur şoku ve güven krizi.
- ✓ 2022: Küresel resesyon ve stagflasyon durumu

Grafik 7: Türkiye Ekonomisinde Dalgalı Makro Ekonomik Göstergeler (1970-2025)

Şekil 1: İktisadi Büyümenin Kaynakları

Yukarıdaki şekilde, iktisadi büyümenin temel kaynaklarını ve bunlara bağlı alt faktörleri görselleştirmektedir. **İktisadi Büyüme** merkezi bir kavram olarak yer almakta ve **sermaye birikimi, işgücü artışı, teknolojik gelişme, beşerî sermaye ve devlet politikaları** gibi ana faktörler tarafından desteklenmektedir. Bu faktörlerin her biri ise kendi alt bileşenleriyle büyüme katkı sağlamaktadır.

4.2. TÜRKİYE'DE İKTİSADİ BÜYÜMENİN FAKTÖRLERİ (Aksu, 2024:342-364'den alınmıştır).

4.2.1. Beşerî Sermaye:

Artışı (%5'ten %22'ye): Beşerî sermaye, bir ekonomide fertlerin eğitim, beceri, bilgi ve sağlık düzeylerini temsil eden kavramdır. İktisadi büyüme üzerindeki etkisi oldukça derindir, çünkü beşerî sermaye, üretkenliği ve yenilikçiliği artıran, ekonomide katma değer yaratan önemli bir faktördür. İktisadi büyümenin ve kalkınmanın sağlanabilmesinde beşerî sermayenin önemini vurgulayan Frederick Harbison (1964:13-14), bu konuda etkili bir tespitte bulunmuştur; “Eğer bir memleket beşerî kaynaklarını inkişaf ettiremezse, maddi, ekonomik ve politik olarak gelişemez.” (Harbison,1964:13-14). Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, insana ve sosyal değerlere yatırım yapmayan ülkelerin iktisadi ve toplumsal alanda başarıyı yakalaması mümkün değildir (Aksu, 2016:76). Türkiye'nin 2000 sonrası eğitim, sağlık, beceri geliştirme gibi alanlarda yaptığı yatırımlar, işgücünün kalitesini ve üretkenliğini artırarak büyüme katkı sağlamıştır. Özellikle 2010 sonrası kadın işgücüne katılımın artması ve eğitim reformları dikkat çekmiştir. Beşerî sermaye, işgücünün verimliliğini artıran en temel unsurlardan birisidir. Eğitimli ve sağlıklı bir işgücü, daha karmaşık ve yüksek teknoloji üretim süreçlerinde başarılı olabilir. **Lucas (1988)** ve **Romer (1990)** tarafından geliştirilen büyüme modelleri, beşerî sermaye artışının toplam faktör verimliliğini (TFV) artırarak, üretkenliği nasıl olumlu etkilediğini açıklamaktadır. Lucas'ın modelinde, eğitim seviyesi yüksek bireylerin becerileri, üretim sürecinde kullanılan teknoloji ve sermayeyi daha etkili hale getirmektedir. Bu bağlamda, nitelikli işgücü, inovasyon ve teknolojik gelişmelerin hem uygulanmasını hem de geliştirilmesini sağlar. Örneğin, **Eğitim seviyesinin ve bilgi birikiminin yükselmesiyle birlikte, bir çalışan daha fazla üretim yapacak, bununla birlikte daha fazla yaratıcı ve yenilikçi çözümler sunabilecektir.** Bu durumda, iktisadi büyüme doğrudan katkı sağlayacaktır. Beşerî sermaye, teknolojik ilerlemeyi hızlandıran ve yenilikleri teşvik eden bir unsurdur. İktisadi büyümenin sürdürülebilir olması, bir ülkenin teknolojik yenilikleri üretme, devam ettirebilme ve kullanma kapasitesine bağlıdır. Daha yüksek eğitim düzeyine sahip bireyler, teknolojik gelişmeleri daha hızlı benimseyebilir, yeni ürünler ve süreçler geliştirebilir. Bir ülkenin modernleşmesinde ve dönüşmesinde kritik bir rol üstlenebilir. **Romer'in (1990:71-102)** yenilikçi büyüme teorisinde, beşerî sermaye sadece mevcut üretim süreçlerini optimize etmekle kalmaz, aynı zamanda yeni bilgi ve teknolojilerin üretimini teşvik eder. Yeterince eğitimli ve nitelikli bir işgücü, araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerinde bulunarak teknolojik ilerlemeyi hızlandırır ve ekonominin rekabet gücünü artırır. Beşerî sermaye yatırımları, aynı zamanda gelir dağılımını iyileştirebilir. Yüksek eğitim ve sağlık seviyesine sahip bireyler, daha yüksek ücretli işlerde çalışarak gelirlerini artırabilir. Böylece gelir eşitsizliği azalabilir ve toplumsal refah artabilir. Gelir dağılımındaki iyileşme, sosyal adaletin sağlanması bakımından da önemlidir. Bu etkiyi destekleyen teorik çerçevelerden biri **Becker'in “beşerî (insan) sermaye”** teorisidir. **Becker (1964)**, ülkelerin ve işletmelerin eğitime yaptığı yatırımların daha yüksek kazanç getirdiğini ve toplumsal refahı artırdığını savunmuştur. Bu doğrultuda, beşerî sermayeye yapılan yatırımlar sadece iktisadi büyümeyi desteklemekle kalmaz, aynı zamanda daha adil bir gelir dağılımının toplumda tesis edilmesine imkân sağlar. Beşerî sermaye, işsizliği azaltıcı bir rol

oyunar. Eğitim düzeyi yüksek olan fertler, işgücü piyasasında daha fazla fırsata sahip olduklarından, iş bulma olasılıkları artar. Aynı zamanda, işgücü verimliliği arttıkça, işletmeler daha rekabetçi hale gelir ve üretim kapasitelerini artırabilirler. Bu durum iktisadi büyüme üzerinde olumlu etki yaratır. Türkiye örneğinde, işgücü piyasasına yeni katılan genç nüfusun eğitim düzeyinin artırılması, işsizliği azaltmanın yanı sıra, işgücü verimliliğini de artırmış ve iktisadi büyümeye katkı sağlamıştır. Ancak, Türkiye'nin beşerî sermaye yatırımlarının artmasına rağmen, işgücü verimliliği konusunda hala zayıf yönleri bulunmaktadır. Sağlık, beşerî sermayenin en önemli bileşenlerinden biridir. Sağlıklı bireyler daha üretken olur, daha az iş gücü kaybı yaşar ve daha uzun süre iş hayatında kalabilir. Bu da iktisadi büyümeye doğrudan etki eder. **Bloom ve Canning (2000)**, sağlık ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş ve sağlıklı işgücüne sahip ülkelerin daha yüksek büyüme hızlarına ulaştığını göstermiştir. Özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde, sağlık hizmetlerine yapılan yatırımların beşerî sermaye üzerindeki etkisi çok daha belirgindir. **Türkiye'de sağlık yatırımlarının artması**, fertlerin yaşam kalitesini yükseltirken, işgücü üretkenliğini de artırmış ve iktisadi büyümeye katkı sağlamıştır (Bloom & Canning, 2000:1207-1209). **OECD (2020)** raporlarına göre, Türkiye'de beşerî sermayeye yapılan yatırımlar yeterince güçlü olsa da işgücü verimliliği diğer OECD ülkelerine göre düşük seviyededir. Sonuç olarak, beşerî sermaye iktisadi büyümenin sürdürülebilirliği için kilit bir unsurdur. Eğitim, sağlık ve beceri gelişimi yoluyla işgücünün üretkenliği artırılabilir. Bu durum, daha hızlı teknoloji adaptasyonu, inovasyon kapasitesinin artışı ve gelir dağılımının iyileştirilmesi gibi birçok açıdan iktisadi büyümeye olumlu katkı sağlar. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, beşerî sermaye yatırımlarının artırılması, uzun vadeli iktisadi büyüme hedeflerine ulaşmada kritik bir öneme sahiptir (Aksu, 2024:342-344).

4.2.2. Fiziki Sermaye:

Artışı (%15'ten %25'e): Fiziki sermaye, iktisadi büyümenin temel unsurlarından biridir. Üretim kapasitesini genişletir, verimliliği artırır ve teknolojik gelişmeleri destekler. Ancak, sermaye birikiminin sürdürülebilir olması için beşerî sermaye, teknoloji ve inovasyon gibi diğer unsurlarla dengelenmesi gerekir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, fiziki sermayeye yapılan yatırımlar, özellikle sanayi, otomasyon ve altyapı projelerinde büyümeye önemli katkılar sağlamıştır. Ancak, bu yatırımların uzun vadede istikrarlı büyümeyi desteklemesi için eğitim, sağlık ve teknolojik gelişmelerle paralel ilerlemesi gerekmektedir. Fiziki sermayenin büyüme üzerindeki etkisi, kısa vadede yüksek olsa da uzun vadede azalan verimler yasası devreye girer. Yani, sermaye birikimi belirli bir noktaya ulaştığında, ek yatırımların üretkenlik artışı üzerindeki etkisi azalır. Bu nedenle, fiziki sermaye birikimi tek başına istikrarlı büyüme sağlayamaz; bunun yanında teknolojik gelişmeler ve beşerî sermaye yatırımları da gereklidir (Solow, 1956: 65-94). Solow modelinde de vurgulanan bu durum, sermaye birikiminin tek başına uzun vadede büyümeyi sürdüremeyeceğini, ancak teknoloji ve verimlilik artışlarıyla desteklendiğinde etkili olacağını göstermektedir. Fiziki sermaye birikimi, teknolojik gelişmelerin uygulanması ve yayılması için bir temel sağlar. Yeni teknolojiler, daha gelişmiş makine ve ekipmanlarla hayata geçirilebilir. **Paul Romer'in "içsel büyüme teorisine"** göre, teknolojik gelişmeler iktisadi büyümenin ana itici gücüdür ve bu gelişmelerin yaygınlaştırılması, fiziki sermaye ile mümkündür. Yani, sermaye birikimi ve teknolojik yenilikler birbirini besler. Örneğin, bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) yatırımları, firmaların daha verimli çalışmasını sağlayarak üretim süreçlerini iyileştirir. Sanayi makinelerinin dijitalleşmesi veya otomasyon teknolojilerinin kullanılması, firmaların maliyetlerini düşürür ve üretkenliklerini artırır. Sanayi, altyapı ve konut gibi alanlara yapılan fiziki sermaye yatırımları, özellikle 2000'li yılların başından itibaren hızla artmış, bu da iktisadi büyümeye güçlü bir katkı sağlamıştır. Mega projeler ve kentsel dönüşüm projeleri bu dönemin öne çıkan yatırımları olmuştur. Fiziki sermaye birikimi, genellikle iktisadi büyümeye olumlu etki ederken, bazı durumlarda ekonomik dengesizliklere de yol açabilir. Aşırı sermaye birikimi, bazı sektörlerde kapasite fazlasına ve kaynak israfına neden olabilir. Aynı zamanda, sermaye birikiminin sadece belli bölgelere ve sektörlerle odaklanması, bölgesel ve sektörel eşitsizlikleri artırabilir. Bu tür dengesizlikler, uzun vadede iktisadi büyümeyi olumsuz etkileyebilir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, sermaye birikimi genellikle büyük şehirler ve sanayi bölgelerinde yoğunlaşır. Bu da kırsal alanlar ve diğer bölgeler arasında gelir dağılımı ve yaşam standartları açısından büyük farklılıklar yaratabilir. Fiziki sermaye birikimi, sermaye yoğun sektörlerin gelişimini destekler. Bu sektörler, genellikle büyük ölçekli sanayi yatırımları gerektirir ve ekonominin büyümesinde stratejik öneme sahiptir. Demir-çelik, otomotiv, savunma sanayi, makine imalatı gibi ağır sanayi sektörleri, büyük miktarda sermaye gerektirir. Bu sektörlerde yapılan yatırımlar, aynı zamanda diğer sektörler için ara malları sağlayarak ekonomide çapraz etkiler yaratır. Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren sanayileşmeye verilen önemin artması, fiziki sermaye yatırımlarının sanayi sektörüne yönelmesiyle sonuçlanmıştır. Sanayi üretimi arttıkça, Türkiye'nin ihracat potansiyeli genişlemiş ve iktisadi büyüme hızlanmıştır. Fiziki sermayenin önemli bir unsuru da altyapı yatırımlarıdır. Altyapı yatırımları, yollar, köprüler, enerji santralleri ve iletişim ağları gibi kamusal sermaye stoklarını kapsar. Bu tür yatırımlar, üretim süreçlerini destekleyici ve kolaylaştırıcı bir rol oynar. Gelişmiş altyapı, ulaşım ve lojistik maliyetlerini düşürür, firmaların pazarlara erişimini artırır ve

dış ticareti kolaylaştırır. **David Aschauer (1989:177-200)**, altyapı yatırımlarının iktisadi büyüme üzerinde önemli bir etkisi olduğunu gösteren çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaya göre, altyapı yatırımlarının yetersizliği, üretkenlik artışlarını sınırlayarak iktisadi büyümeyi yavaşlatır. Fiziki sermaye, iktisadi büyümenin temel unsurlarından birisidir; ülkenin üretim kapasitesini genişletir, toplam faktör verimliliğini artırır ve teknolojik ve inovatif gelişmeleri destekler. Ancak, sermaye birikiminin sürdürülebilir olması için beşerî sermaye, finansal güç, teknolojik altyapı ve donanımı, üretim teşvik ve destekleri, otomasyon sistemleri, ileri yapay zekâ robot sistemleri ve inovasyon gibi diğer unsurlarla dengelenmesi gerekir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, fiziki sermayeye ve altyapı projelerine yapılan yatırımlarla; özellikle sanayi, otomasyon, ileri makineleşme (robotlaşma ve yapay zekaya dayalı üretim) sistemlerine ve mega (inovatif) teknoloji projelerine önem verilerek, istikrarlı büyümenin koşulları oluşturulmaya çalışılırken, ülkenin üretim kapasitesini genişletmiş ve tüketen ülke konumundan üreten ülke konumuna geçecek adımları atmaya başlamıştır. Bu adımlar “baby step” dediğimiz küçük adımlardır. Zamanla büyük adımlar atmanın ilk koşulu “yolu ve yürümeyi öğrenmekten” geçer. Bu bağlamda, yapılan sermaye yatırımlarının uzun vadede sürdürülebilir (istikrarlı) bir büyümenin koşullarını sağlayabilmesi için; ülkenin insanına sahip çıkmak, eğitim, sağlık, adil gelir dağılımı ve teknolojik gelişmelerle donatmak; kaynakları israf etme, fırsat eşitsizliği, gelir adaletsizliği ve yoksullukla (yolsuzlukla) mücadele etme konularını “devlet politikası” haline getirmektir (Aksu, 2024:344-345).

4.2.3. Teknolojik Gelişme:

Artışı (%10’dan %28’e): Teknolojik gelişme, iktisadi büyüme üzerinde en önemli itici güçlerden biri olarak kabul edilir. Teknoloji, üretim süreçlerinin verimliliğini artırarak, yeni ürün ve hizmetlerin ortaya çıkmasını sağlar, mevcut kaynakların daha etkin kullanılmasına katkıda bulunur ve uzun vadede iktisadi büyümenin istikrarlı olmasını destekler. Teknolojik gelişmenin büyüme üzerindeki etkisi hem kısa vadeli üretim artışları hem de uzun vadeli inovasyon süreçleri üzerinden gerçekleşir. Teknolojik gelişme, daha verimli üretim yöntemlerinin geliştirilmesi, yeni ürünlerin ortaya çıkması ve mevcut kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayan yeniliklerin bütünü olarak tanımlanır. İktisat literatüründe, teknoloji sadece yeni makineler ve ekipmanlar değil, aynı zamanda üretim süreçlerinin yeniden organize edilmesi, yeni iş modellerinin uygulanması ve dijitalleşme gibi faktörleri de kapsar. Teknolojik gelişmenin iki ana bileşeni vardır:

- ✓ Üretim teknolojilerindeki gelişmeler: Daha verimli makineler, yazılımlar ve üretim süreçleri gibi yenilikler.
- ✓ Ürün inovasyonu: Yeni ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi, bu ürünlerin ticarileştirilmesi ve piyasaya sunulması.

Robert Solow’un 1956 yılında geliştirdiği **Solow-Swan modeli**, teknolojik gelişmeyi iktisadi büyümenin uzun vadede sürdürülebilmesini sağlayan ana unsur olarak kabul eder. Modelde sermaye birikimi ve işgücü artışı zamanla azalan verimler yasasına tabi tutulurken, teknoloji dışsal bir faktör olarak tanımlanır ve sürekli büyüme için gerekli olan temel itici güç olarak öne çıkar. Bu modele göre, sermaye birikimi belirli bir noktaya ulaştığında, ek yatırımların getirisi düşer. Ancak teknolojik gelişme, üretkenliği artırarak bu azalan getiriler sorununu aşar ve iktisadi büyümeyi uzun vadede sürdürülebilir bir hale getirir. Bu nedenle, teknoloji, ekonominin verimlilik artışlarına olan katkısı ile büyümenin kalıcı hale gelmesini sağlar. Solow’un dışsal teknoloji yaklaşımına karşın, **Paul Romer** ve **Robert Lucas** gibi ekonomistler tarafından geliştirilen **içsel büyüme modelleri**, teknolojik gelişmeyi ekonominin iç dinamiklerinden biri olarak kabul eder. Bu teorilere göre, teknoloji, ekonominin kendisi tarafından üretilir ve araştırma-geliştirme (Ar-Ge) faaliyetleri, eğitim ve beşerî sermaye yatırımları yoluyla sürdürülebilirlik sağlanır. Romer’in içsel büyüme modeline göre, firmaların Ar-Ge yatırımları, bilgi birikimi yaratır ve bu bilgi birikimi, ekonominin genelinde pozitif dışsallıklar yaratarak, teknolojik gelişmenin hızlanmasını sağlar. Bu bilgi birikimi, teknoloji transferi ve inovasyon süreçleri ile çevreye yayılarak, diğer firmalar tarafından da kullanılmasına imkân sağlar, bu da tüm ekonominin verimliliğini artırır. Teknolojik gelişme, üretkenlik artışlarının en önemli kaynağıdır. Üretkenlik, aynı miktarda işgücü ve sermaye ile daha fazla mal ve hizmet üretme yeteneği anlamına gelir. Teknolojik yenilikler, mevcut üretim faktörlerinin daha etkin kullanılmasına olanak tanır ve bir ekonominin verimliliğini artırır (Aksu, 2014:374-379). Örneğin, otomasyon teknolojileri, aynı miktarda işgücü ile daha fazla üretim yapılmasını sağlar. Bilgisayar teknolojilerinin üretim süreçlerine entegre edilmesi, iş süreçlerinin hızlanmasına ve maliyetlerin azalmasına katkıda bulunur (Autor, Levy & Murnane, 2003:1279-1333). Bu da ekonomide büyüme oranlarını artırır. **Toplam faktör verimliliği (TFV)** kavramı, teknolojik gelişmenin üretkenlik artışlarına olan katkısını ölçmek için kullanılan önemli bir göstergedir. TFV, sermaye ve işgücü dışında kalan diğer üretkenlik artırıcı unsurları, özellikle teknolojiyi kapsamaktadır. Teknolojik gelişmenin son yıllarda en dikkat çeken boyutlarından biri de dijitalleşme sürecidir. Dijital teknolojiler, iş süreçlerini hızlandırarak, maliyetleri azaltır ve üretim

süreçlerinin verimliliğini artırır. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) yatırımları, iktisadi büyüme üzerinde doğrudan etkilere sahiptir. Dijitalleşme, ekonominin çeşitli sektörlerinde dönüşümlere yol açar. E-ticaret, dijital bankacılık, yapay zekâ uygulamaları ve robotik teknolojiler gibi yenilikler, üretim süreçlerinde köklü değişiklikler ve dönüşümler yaratmıştır. BİT yatırımları, özellikle gelişmiş ekonomilerde büyüme oranlarını artırmış, sanayi ve hizmet sektörlerinde işgücü verimliliğini yükseltmiştir. Teknolojik gelişmeler, iktisadi büyüme üzerinde olumlu etkiler yaratırken, aynı zamanda istihdam piyasasında da dönüşümlere yol açar. Özellikle otomasyon ve robot teknolojilerinin gelişmesi, bazı mesleklerin kaybolmasına neden olurken, yeni iş alanları ve yetenekler gerektiren iş kollarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu nedenle, teknolojik gelişme, işgücü piyasasında bir kayma yaratır ve işgücünün niteliğini değiştiren bir etken haline gelir. Bu değişim, düşük vasıflı işgücünün yerini daha nitelikli işgücüne bırakmasına neden olur. Dolayısıyla, teknolojik gelişmenin iktisadi büyümeye katkısı, aynı zamanda eğitim ve beşerî sermaye yatırımlarının artırılmasıyla da desteklenmelidir. Ar-Ge yatırımları, dijitalleşme, inovasyon ve sanayideki teknolojik gelişmeler büyüme için önemli bir itici güç olmuştur (Brynjolfsson & McAfee, 2014).

2000'li yıllarda başlayan bu artış, 2010'lu yıllarda hız kazanmıştır. Teknolojik gelişme, iktisadi büyümenin en temel unsurlarından biri olarak kabul edilir. Teknolojinin üretkenliği artırıcı etkisi, inovasyon süreçlerini hızlandırması ve uzun vadede sürdürülebilir büyümeyi desteklemesi, ülkelerin ekonomik başarılarında kilit rol oynar. Teknoloji hem sermaye birikimi hem de işgücünün verimliliğini artırarak büyümeye katkı sağlar. Ancak teknolojik gelişmenin tam anlamıyla etkili olabilmesi için Ar-Ge, eğitim ve altyapı yatırımlarının paralel ilerlemesi gerekmektedir. Teknoloji ve getirdiği yeniliklerin kapitalist ekonomilerin dinamik bir unsuru olarak karşımıza çıkmakta ve piyasadaki mevcut veya potansiyel talebe bağlı olarak müşteri odaklı gelişmektedir. Kapitalist ekonomik sistemde, yeni üretim teknikleri ve kullanım durumu tekeli bir nitelik arz etmektedir. Teknolojinin bir ülkeye girişinde ülkenin ekonomik olarak açık ya da kapalı olmasının yanında, yetişmiş beyin gücü ve nitelikli beşerî sermaye gücüne bağlı olması, o ülkenin siyasi anlayış ve yapısı, nüfus miktarı ve doğal kaynak yapısı, kültürel, sosyolojik ve askeri yapısı gibi birtakım özellikler teknolojinin ülkeye girişinde ve kullanılmasında önem arz eden konuların başında gelmektedir (Aksu, 2024:348).

4.2.4. İşgücü:

Azalışı (%30'dan %8'e): İşgücünün büyümeye olan katkısı, yüksek doğum oranları ve işgücüne katılımın artması nedeniyle 1970'lerde yüksekti. Ancak nüfus artış hızının yavaşlaması ve kayıt dışı işgücü nedeniyle bu katkı zamanla azalmıştır. İşgücünün iktisadi büyüme üzerindeki etkisi, ekonomi literatüründe derinlemesine incelenen önemli bir konu olmuştur. İşgücü, hem niceliksel (işgücü sayısı) hem de niteliksel (işgücü kalitesi) boyutlarıyla büyüme üzerinde belirleyici bir rol oynar. İşgücünün büyümeye olan etkisi, üretim faktörleri arasında en önemli bağlantıyı kurar ve ekonomik verimliliğin artırılmasıyla sonuçlanır. **Üretkenlik**, belirli bir zaman diliminde üretilen mal ve hizmetlerin miktarını ifade eder. İşgücü, üretkenlik artışı açısından kritik bir faktördür. **İşgücü verimliliği, birim işgücü başına üretilen çıktı miktarıdır.** İşgücü verimliliğindeki artış, doğrudan iktisadi büyümeyi etkiler. İşgücü verimliliğini artıran unsurlar arasında eğitim, deneyim ve teknolojiye erişim gelmektedir. Eğitimli işgücü, yeni teknolojileri daha iyi kullanabilir ve daha karmaşık iş süreçlerine daha hızlı adapte olabilir. Örneğin, eğitim seviyesi yüksek işgücüne sahip ülkelerde, ortalama üretkenlik seviyeleri de genellikle yüksektir. İşgücü piyasası, işgücü arzı ve talebinin etkileşimini ifade eder. İktisadi büyüme, genellikle işgücü talebini artırırken, işgücü arzı bu talebe karşılık verecek şekilde yetiştirilir ve mesleki bilgisi güçlendirilir. İşgücü talebi, ekonomik faaliyetlerin artması, yeni iş alanlarının ortaya çıkması ve sektörler arası geçişlerle bağlantılıdır. Düşük işsizlik oranları, iktisadi büyümenin bir göstergesidir. İşsizlik oranları düştüğünde, daha fazla insan iş bulma fırsatı bulur ve bu durum tüketimi artırarak iktisadi büyümeyi destekler. Ayrıca, işgücü piyasasında esneklik, ekonomik dalgalanmalara karşı daha dayanıklı olmayı sağlar. Demografik faktörler, işgücünün büyüme üzerindeki etkisini belirleyen önemli unsurlardır. Yaşlanma, göç ve doğum oranlarındaki değişiklikler, işgücü sayısını ve kalitesini etkiler. Örneğin, gelişmiş ülkelerde yaşlanan nüfus, işgücü arzını tehdit edebilir. İşgücü yaşlanması, toplam üretkenlik ve iktisadi büyüme üzerinde olumsuz etkilere yol açabilir. Diğer yandan, göç, işgücü sayısını artırabilir ve yeni becerilerle işgücünü zenginleştirebilir. Gelişmekte olan ülkelerde genç nüfus, iktisadi büyümeye destek olabilecek bir avantaj sağlayabilir. Eğitim ve beşerî sermaye yatırımları, işgücü verimliliğini artırmanın anahtarıdır. Yüksek eğitim seviyesine sahip işgücü, teknolojiye daha hızlı adapte olur ve inovasyon süreçlerine katkıda bulunur. Eğitim, işgücünün niteliklerini artırırken, aynı zamanda işgücü arzını da etkiler. Eğitimli bireyler, işgücü piyasasında daha fazla fırsata sahip olurlar ve bu durumda genel olarak iktisadi büyümeyi artırır. Eğitimli ve nitelikli işgücünün varlığı, ülkelerin uluslararası alanda rekabet etme seviyesini artırırken, daha güçlü bir üretim sürecinin oluşturulmasına da imkân sağlar. İşgücünüzün güçlü ve üretken olması çok önemli bir üretim faktör kaynağına sahip olmanız anlamına gelmektedir (Aksu, 2024:348-349).

4.2.5. Kamu Harcamaları:

Dalgalanma (%20'den %10'a): Kamu harcamalarının büyümeye katkısı, 2000'li yıllarda mali disiplin ve özelleştirme süreçleri ile azalmış, ancak altyapı yatırımları ve sosyal güvenlik harcamaları önemli rol oynamıştır. Kamu harcamaları, bir ülkenin iktisadi büyümesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Kamu harcamaları, genellikle devletin mal ve hizmet alımları, altyapı yatırımları, sosyal hizmetler, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi alanlarda gerçekleştirdiği harcamaları içerir. Kamu harcamaları, genel talep üzerinde doğrudan etki yapar. Devlet harcamaları arttığında, toplam talep yükselir, bu da üretimi ve istihdamı artırır. Kamu harcamaları, genellikle iki ana kategoride değerlendirilir (Aksu, 2024:349):

- ✓ Sermaye Harcamaları: Altyapı, ulaşım, savunma, eğitim, sağlık gibi uzun vadeli projelere yapılan yatırımlar.
- ✓ Cari Harcamalar: Sosyal hizmetler, maaş ödemeleri, mal ve hizmet alımları gibi günlük harcamalar.

Sermaye Harcamaları: Kamu tarafından yapılan altyapı yatırımları, iktisadi büyümeyi hızlandırabilir. İyi bir ulaşım ve iletişim altyapısı, özel sektör yatırımlarını teşvik eder ve ticareti artırır. Ayrıca, enerji altyapısı ve su yönetimi gibi hizmetler, ekonominin temel işleyişi için gereklidir. **Cari Harcamalar:** Eğitim ve sağlık gibi sosyal hizmetlere yapılan harcamalar, işgücünün kalitesini artırarak uzun vadeli büyümeyi destekler. Eğitimli ve sağlıklı bir işgücü, daha yüksek üretkenlik ve verimlilik sağlar. Kamu harcamaları, ekonomide bir "**çoğaltıcı (çarpan) etkisi**" yaratabilir. Devlet harcamaları, özel sektör harcamalarını da tetikleyerek, toplam ekonomik üretimi ve milli geliri artırır. Örneğin, devletin bir altyapı projesine yaptığı yatırım, inşaat sektöründe istihdam yaratır ve bu işçiler, gelirlerini harcayarak diğer sektörlerde de talep yaratır. Bu çoğaltıcı (çarpan-k) etki, özellikle durgunluk dönemlerinde iktisadi büyümeyi teşvik etmek için önemli bir araçtır. Ancak, kamu harcamalarının sürdürülebilir olabilmesi için uzun vadeli planlama ve optimal (rantabil) projelerle hayata geçirilmesi gerekmektedir. Kamu harcamalarının kullanımı, optimal ve verimlilik durumu; iktisadi büyüme üzerinde artırıcı veya azaltıcı etki yapan önemli bir faktördür. Harcamaların hangi alanlara yapıldığı ve nasıl yönetildiği, iktisadi büyümeyi bire bir etkileyen unsurlardır. Etkili kamu harcamaları, iyi yönetim, şeffaflık ve hesap verebilirlik ile sağlanabilir. Yetersiz yönetim, israf ve yolsuzluk, kamu harcamalarının etkisini azaltabilir ve büyümeyi olumsuz bir şekilde etkileyebilir. Bu nedenle, kamu harcamalarının performans değerlendirmesi ve "**denetim kurumları**" tarafından sürekli izlenmesi önemlidir. Kamu harcamalarının finansmanı; vergi gelirleri, harçlar ve resimler, bağışlar ve hibeler, doğal kaynak gelirleri, özelleştirme gelirleri, kamu mülklerinin değerlendirilmesi ve satışı, fonların yeniden tahsis, emisyon primi (senyoraj) gelirleri, merkez bankası transferleri, borçlanma veya diğer gelir kaynakları yoluyla sağlanır. Kamu harcamalarının sürdürülebilirliği açısından, bu kaynakların etkin ve akılcı kullanımı kritik öneme sahiptir (Aksu, 2024:349-350).

- ✓ Vergi Gelirleri: Yüksek vergi oranları, özel sektörün harcama ve yatırım yapma isteğini olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, vergi politikalarının dikkatlice tasarlanması gerekir.
- ✓ Borçlanma: Kamu finansmanında önemli bir diğer kaynak, idarenin iç ve dış borçlanmalarıdır. Hazine bonoları, devlet borçları veya uluslararası kredi kaynaklarından alınan "dış borçlar" aracılığıyla sağlanır. Borçlanma sürecine başvurulma nedeni; bütçenin açık verdiği durumlarda sıklıkla başvurulmuş ancak sonu acı ve sıkıntı getiren bir yöntemdir. Devlet borçlanması, kısa vadede büyümeyi destekleyebilir. Ancak, uzun vadede yüksek borç seviyeleri, ekonomik istikrarı tehdit edebilir ve faiz oranlarını artırarak yatırımları olumsuz etkileyebilir.

Kamu harcamaları, iktisadi büyüme üzerinde çok yönlü bir etkiye sahiptir. Altyapı yatırımları, sosyal hizmetler ve eğitim gibi harcamalar, genel talebi artırırken, işgücü kalitesini de yükseltir. Kamu harcamalarının etkin bir şekilde yönetilmesi ve sürdürülebilir finansman yöntemleri ile desteklenmesi, iktisadi büyümeyi sürdürülebilir kılmak için anahtardır. Kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi hem kısa hem de uzun vadede dikkate alınmalı ve bu harcamaların toplumsal ihtiyaçlara göre planlanması sağlanmalıdır. Yeterli, etkili, akılcı ve bilinçli kamu harcamaları, büyümeyi artırmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal refahı ve yaşam standardını yükseltir. Bu bağlamda devletler sınırlı kamu kaynaklarını israf etmeden kullanmak zorundadır (Aksu, 2024:350-351).

4.2.6. Yabancı Sermaye Yatırımları:

Artışı (%5'ten %15'e): Doğrudan yabancı yatırımların artışı, özellikle 1980 sonrası Türkiye'nin dış açılmasıyla hız kazanmıştır. 2000'li yıllarda küresel sermayenin Türkiye'ye akışı, büyümeyi desteklemiştir. Yabancı sermaye yatırımları, bir ülkenin iktisadi büyümesinde önemli bir rol oynamaktadır. Doğrudan Yabancı Yatırımlar (FDI-DYY), uluslararası yatırımcıların bir ülkedeki işletmelere veya projelere yaptığı yatırım olarak tanımlanabilir. Yabancı sermaye yatırımları, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, yerel ekonomiyi canlandırmak

ve büyüme sağlamak için kritik öneme sahiptir. Bu yatırımlar, uluslararası şirketlerin yerel ekonomiye, teknolojiye, uzmanlığa ve sermayeye katkıda bulunmasını sağlar. Yabancı sermaye yatırımları, iktisadi büyümenin önemli bir kaynağıdır. Sermaye akışı, teknoloji transferi, istihdam yaratma ve rekabetin artması gibi faktörler, iktisadi büyümeyi destekler. Ancak, bu yatırımların etkin bir şekilde yönetilmesi ve yerel ekonominin sürdürülebilir bir şekilde geliştirilmesi için uygun politikaların uygulanması gerekmektedir. Yabancı sermaye yatırımları, yerel toplulukların ihtiyaçları ve öncelikleri ile uyumlu hale getirildiğinde hem iktisadi büyümeyi destekler hem de sosyal refahı artırabilir. Bu nedenle, ülkelerin yabancı sermaye yatırımlarını teşvik ederken, yerel ekonomik yapıyı ve toplumsal dengeleri gözetmeleri büyük önem taşır. Yabancı sermaye yatırımları, ihracatın artırılmasına ve dış ticaretin gelişmesine katkıda bulunabilir. Yabancı firmalar, yerel kaynakları kullanarak uluslararası pazarlara açılabilir ve bu da döviz girişini artırır. Bu durum, cari açığı azaltarak ekonomik istikrarı destekler. Doğrudan Yabancı Yatırımlar, genellikle gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere teknoloji transferiyle gerçekleşir. Bu transfer, yerel işletmelerin üretkenliğini artırabilir ve verimliliği yükseltebilir. Teknolojinin benimsenmesi, üretim süreçlerini iyileştirerek, maliyetleri düşürür ve rekabetçiliği artırır. Yabancı sermaye yatırımları, yeni iş fırsatları yaratma kapasitesine sahiptir. Uluslararası şirketlerin yerel pazarlara girmesi, istihdam yaratma ve yerel iş gücünün yeteneklerini geliştirme fırsatları sunar. Bu durumda iktisadi büyümeye dolaylı olarak katkıda bulunur. Yabancı yatırımcılar, genellikle yerel iş gücünü eğiterek, uzmanlık ve becerilerin gelişmesine katkı sağlar. Yabancı yatırımlar, yerel piyasada rekabeti artırabilir. Yabancı firmaların pazara girmesi, yerel şirketlerin daha yenilikçi ve verimli hale gelmelerini teşvik eder. Bu rekabet, tüketiciler için daha iyi fiyatlar ve kaliteli ürünler sunulmasına yol açabilir. Aynı zamanda, yerel firmaların yurtdışındaki pazarlara erişimini kolaylaştırabilir. Yabancı sermaye yatırımları, sürdürülebilir büyümeyi desteklemek için çevresel ve sosyal standartlara uyum sağlamak zorunda kalabilir. Bu da yerel toplumların kalkınmasını ve çevresel koruma önlemlerinin alınmasını teşvik eder. Yabancı sermaye yatırımları, yerel toplulukların ihtiyaçları ve öncelikleri ile uyumlu hale getirildiğinde hem iktisadi büyümeyi destekler hem de sosyal refahı artırabilir. Bu nedenle, ülkelerin yabancı sermaye yatırımlarını teşvik ederken, yerel ekonomik yapıyı ve toplumsal dengeleri gözetmeleri büyük önem taşır. Yabancı sermaye yatırımlarının bazı riskleri de vardır (Aksu, 2024:351-352):

- ✓ Bağımlılık: Aşırı yabancı yatırım, yerel ekonomilerin dışa bağımlılığını artırabilir. Bu durum, yerel işletmelerin rekabet gücünü azaltabilir.
- ✓ Kâr Transferi: Yabancı şirketler, kazançlarını ülkelere geri transfer edebilir, bu da yerel ekonominin fayda sağlamasını sınırlayabilir.
- ✓ Sosyal ve Çevresel Etkiler: Yabancı firmaların bazı durumlarda çevresel ve sosyal standartları göz ardı edebileceği ve yerel topluluklar üzerinde olumsuz etkilere neden olabileceği riskleri vardır.

Yabancı sermaye yatırımları, iktisadi büyümenin önemli bir kaynağıdır. Sermaye akışı, teknoloji transferi, istihdam yaratma ve rekabetin artması gibi faktörlerin işlevsellik kazanmasıyla, iktisadi büyümeyi destekler ve istikrarlı bir yapı oluşturmada önemli görevler yerine getirir. Ülkede yerli ve milli kaynak sıkıntısı veya darboğazı yaşandığında, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, önemli bir kaynak ve seçenek olarak ülkelerin ekonomisinde anahtar bir role sahiptir. Ancak, bu yatırımların etkin bir şekilde yönetilmesi ve yerel ekonominin sürdürülebilir bir şekilde geliştirilmesi için uygun politikaların uygulanması gerekmektedir (Aksu, 2024:352).

4.2.7. Toplam Borç Stoku:

Artışı (%5'ten %12'ye): Dış borçlanma ve iç borçlanma, özellikle 1990'lı yıllarda kamu finansman açıklarını finanse etmek için kullanılmış ve büyüme üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratmıştır. Toplam borç stoku, bir ülkenin kamu ve özel sektörünün toplam borçlarının birikimini ifade eder ve iktisadi büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Borç, yatırımları finanse etme, tüketimi artırma ve iktisadi büyümeyi teşvik etme potansiyeline sahipken, aşırı borçlanma; borcun ödenememe risklerini ve ülkenin moratoryum[†] ilan etme

[†] Moratoryum, bir ülke veya şirketin borçlarını ödemede zorlanması veya ödeme gücünün olmaması durumunda, borç geri ödemelerini geçici olarak durdurma veya iflas etme kararıdır. Bu, genellikle ekonomik krizler, doğal afetler veya savaş gibi beklenmeyen durumlarda ilan edilir. Moratoryum, bir ülkede borçların hafifletilmesi ve ekonomik olarak toparlanmak ve zaman kazanmak amacıyla yapılır. Uzun süreli ülkenin ekonomik istikrarını tehdit edebilir. **Moratoryumun Sakıncaları Nelerdir:**

1. **Güven Kaybı:** Moratoryum ilan eden ülke veya şirket, uluslararası finansal piyasalarda güvenini kaybettirir. Yatırımcılar ve kredi verenler, borçlarını ödeyemeyen karşı daha temkinli yaklaşır, bu da ileride finansman bulmayı zorlaştırabilir.
2. **Kredi Notunun Düşmesi:** Moratoryum, ülkenin veya şirketin kredi notunun düşmesine yol açar.
3. **Yabancı Yatırımların Azalması:** Güvensizlik nedeniyle yabancı yatırımlar azalabilir. Ülkeler ve işletmeler, finansal risklerin arttığı bir ortamda moratoryum ilan eden ülkeye yatırım yapmaktan kaçınır.
4. **Ekonomik İstikrarın Bozulması:** Moratoryum, ekonominin genel dengesini bozar. Döviz kurunda dalgalanmalara, enflasyonun artmasına ve faiz oranlarının yükselmesine neden olabilir.

gibi olumsuz durumlarını ve çıkmazları da beraberinde getirir. **Toplam borç stoku**, genellikle iki ana kategoriye ayrılır (Aksu, 2024:352-353):

- ✓ **Kamu Borcu:** Hükümetin yerel ve uluslararası düzeydeki borçlarıdır. Kamu borcu, genellikle devletin altyapı projelerini finanse etme, sosyal harcamaları karşılama ve ekonomik istikrarı sağlama amacıyla alınır.
- ✓ **Özel Sektör Borcu:** Şirketler ve hanelerin borçlarından oluşur. Bu borç, genellikle yatırımların finansmanında kullanılır.

Borç, yatırımların finanse edilmesi için önemli bir kaynaktır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, sınırlı tasarruf ve yatırım kaynakları nedeniyle, borçlanma iktisadi büyümeyi desteklemek için sıklıkla başvurulmuş bir yöntemdir. Yüksek borç stoku, aşağıdaki yollarla iktisadi büyümeyi etkileyebilir:

- ✓ **Yatırım Finansmanı:** İşletmeler, büyüme ve genişleme planlarını finanse etmek için borç alabilir. Bu durum, üretken yatırımları artırarak, iktisadi büyümeyi destekler.
- ✓ **Altyapı Yatırımları:** Kamu borcu, devletin altyapı projelerini (yol, köprü, baraj, enerji santralleri vb.) finanse etmesine olanak tanır. Bu projeler, iktisadi büyümeyi teşvik eden kritik unsurlardır.

Borç, tüketim harcamalarını artırabilir. Özellikle hanelerin kredi kullanması, tüketim harcamalarını artırarak talep yaratır. Artan talep, işletmelerin üretimi artırmasına ve istihdam yaratmasına olanak tanır. Ancak, borç seviyelerinin artması durumunda, aşağıdaki riskler de ortaya çıkabilir:

- ✓ **Tüketim Patlaması:** Aşırı borçlanma, kısa vadeli tüketim artışını teşvik edebilir. Ancak bu durum, uzun vadede ekonomik dengesizliklere yol açabilir.
- ✓ **Borç Tuzağı:** Hanelerin ve işletmelerin borçları artarken, geri ödeme güçlükleri yaşanabilir. Bu durum, mali krizlere yol açarak iktisadi büyümeyi olumsuz etkileyebilir.

Toplam borç stoku, faiz yükümlülüklerini beraberinde getirir. Faiz oranlarının yükselmesi durumunda, borç servis maliyetleri artabilir ve bu da aşağıdaki sonuçlara yol açabilir:

- ✓ **Kaynakların Sınırlanması:** Artan borç servis maliyetleri, kamu ve özel sektörün yatırım yapma kapasitesini azaltabilir. Daha fazla gelir, borç geri ödemelerine yönlendirildiğinde, yatırımlara ayrılan kaynaklar azalabilir.
- ✓ **Büyüme Hızında Yavaşlama:** Yüksek borç yükü, büyüme hızını azaltabilir. Yatırımların kısıtlanması, iktisadi büyüme üzerinde olumsuz bir etki yaratır.

Yüksek toplam borç stoku, ekonomik istikrarı tehdit edebilir. Aşırı borçlanma, ülkenin mali durumunu zayıflatabilir ve ekonomik krizlere yol açabilir. Bu durum, uluslararası piyasalarda güven kaybına neden olabilir ve aşağıdaki sonuçları doğurabilir:

- ✓ **Sermaye Çıkışı:** Yüksek borç seviyeleri, yabancı yatırımcılar için risk işaretleri oluşturabilir. Bu da sermaye çıkışına yol açabilir.
- ✓ **Değer Kaybı:** Ekonomik istikrarsızlık, para biriminin değer kaybetmesine neden olabilir. Bu da enflasyonu artırarak, iktisadi büyümeyi olumsuz etkiler.

Toplam borç stoku, iktisadi büyüme üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkilere sahip bir faktördür. Doğru yönetildiğinde, borç, yatırımların ve büyümenin desteklenmesine yardımcı olabilir. Ancak aşırı borçlanma, ekonomik istikrarı tehdit edebilir ve büyüme hızını yavaşlatabilir. Ülkelerin toplam borç stoku ile büyüme arasındaki dengiyi iyi yönetmesi, sürdürülebilir bir iktisadi büyüme için kritik öneme sahiptir. Bu nedenle, borç yönetimi politikaları, yatırım ve tüketim harcamalarıyla birlikte dikkate alınmalıdır (Aksu, 2024:354).

4.2.8. Dış Ticaret Dengesi:

Negatif katkı: Türkiye'nin kronik dış ticaret açığı, büyümeyi sınırlayan faktörlerden biri olmuştur. Özellikle ithalat bağımlılığı, dış ticaret açığının büyümesini tetiklemiştir. Bu da cari açık ve döviz baskıları yaratmıştır. Dış ticaret dengesi, bir ülkenin uluslararası ticaret faaliyetlerinde mal ve hizmetlerin ithalat ve ihracat arasındaki farkı ifade eder. Dış ticaret dengesi, bir ülkenin ekonomik yapısı ve sürdürülebilirliği açısından önemli bir gösterge olarak kabul edilir. Dış Ticaret Dengesi (Aksu, 2024:354-355):

5. **Mali Yardımlara Erişimin Zorlaşması:** IMF veya Dünya Bankası gibi uluslararası finansal kurum ve kuruluşların yardımlarına ulaşmak zorlaşabilir. Ayrıca, bu kuruluşlar, moratoryum ilan eden ülke ile finansal destek sağlayan ülkeler üzerinde ekonomik veya mali denetimlerini sıkılaştırır. Moratoryum, ekonomik durumu (darboğazı) önlemek için bir çıkış yolu gibi görünse de ülkeler için uzun vadede olumsuz ve ağır sonuçlar doğurabilmektedir.

- ✓ İhracatın ithalatı aştığı durum (pozitif dış ticaret dengesi) iktisadi büyümeyi destekler.
- ✓ İthalatın ihracatı aştığı durum (negatif dış ticaret dengesi) iktisadi büyümeyi olumsuz etkileyebilir.

İhracatın Önemi; İhracat, yerli üretimin uluslararası piyasalara sunulması anlamına gelir. Bu, ekonomideki toplam talebi artırır. İhracatın artması, işletmelerin üretim kapasitesini artırmasına imkân sağlar ve bu durumda istihdam yaratılır. **İhracatın İktisadi Büyümeye Katkıları:**

- ✓ Döviz Geliri: İhracat, ülkeye döviz girişi sağlar. Bu döviz, yurtdışında mal ve hizmet alımlarında kullanılabilir, yatırımları destekleyebilir.
- ✓ Rekabetçilik: İhracat, yerli firmaların rekabet gücünü artırır. Uluslararası pazarlarda rekabet eden firmalar, yenilik yapma ve verimliliklerini artırma yönünde teşvik edilir.
- ✓ Büyüme Oranı: Çeşitli çalışmalar, ihracat artışının, GSYH büyüme oranlarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Örneğin, OECD raporları, ihracatın GSYH'ye katkısının önemli olduğunu vurgulamaktadır (OECD, 2018:15).

İthalatın İktisadi Büyümeye Etkisi: İthalat, ülkelerin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin yurt dışından temin edilmesini sağlar. Bu, tüketim ve yatırımları artırabilir. Dış ticaret dengesi, bir ülkenin ihracat ve ithalat arasındaki farkı ifade eder. Pozitif dış ticaret dengesi, ihracatın ithalattan fazla olduğu durumu; negatif dış ticaret dengesi ise ithalatın ihracattan fazla olduğu durumu belirtir. Türkiye'nin dış ticaret dengesi genellikle negatif olup, bu durum ülkenin ithalatının ihracatından fazla olduğunu gösterir. **Olumsuz Etkileri:**

- ✓ Yerli Üretim Üzerindeki Baskı: Aşırı ithalat, yerli üreticileri olumsuz etkileyebilir. Yerli firmalar, uluslararası firmalarla rekabet edemeyebilir, bu da iş kaybına yol açabilir. İflaslar artabilir. Sektör büyük bir krizin içine düşebilir.
- ✓ Tüketim ve Yatırım: İthalat, özellikle ara mallar ve yatırım malları açısından, Türkiye'nin üretim süreçlerini destekleyebilir. Bu, yerel üretimin kalitesini ve üretim gücünü artırır ve sektörel yatırımları teşvik eder.
- ✓ Döviz Çıkışı: İthalatın artması, ülkenin döviz rezervlerini azaltabilir. Bu durum, döviz kurlarında dalgalanmalara neden olabilir ve enflasyonu artırabilir. Aşırı ithalat, döviz rezervlerinin azalmasına yol açabilir. Bu durum, ekonomik istikrarsızlığa ve kur dalgalanmalarına neden olabilir, dolayısıyla büyümeyi olumsuz etkiler. Devalüasyon – enflasyon sarmalı gibi dengesiz bir yapının ortaya çıkmasına neden olur.

Dış ticaret dengesi, ekonomik istikrarı doğrudan etkiler. Pozitif bir dış ticaret dengesi, döviz rezervlerini artırırken, negatif bir dış ticaret dengesi finansal istikrarsızlığa yol açabilir. Türkiye'nin dış ticaret dengesinin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini inceleyecek olursak:

- ✓ Yüksek Dış Ticaret Açığı: Türkiye'nin yüksek dış ticaret açığı, iktisadi büyümenin sürdürülebilirliği açısından bir risk faktörü oluşturabilir. Dış ticaret açığının finanse edilmesi için gerekli döviz ihtiyacı, yabancı yatırımları çekme gerekliliğini doğurur.
- ✓ Küresel Ekonomik Bağlantılar: Türkiye'nin dış ticaret dengesi, küresel ekonomik durgunluk veya dalgalanmalardan doğrudan etkilenir. Örneğin, 2008 küresel finansal krizi sırasında Türkiye'nin dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkilenmiş, bu durumda iktisadi büyümeyi yavaşlatmıştır.
- ✓ Sektörel Etkiler: İhracatın yoğun olduğu sektörler (örneğin, otomotiv, tekstil) iktisadi büyümede kritik bir rol oynamaktadır. Bu sektörlerdeki büyüme, Türkiye'nin genel ekonomik performansını doğrudan etkiler.

Dış ticaret dengesizliği, borçların artmasına ve dış finansman bağımlılığına neden olabilir. Uzun vadede, büyük dış ticaret açıkları, ekonomik krizlere yol açabilir. Dış ticaret dengesinin sektörel etkileri de bulunmaktadır:

- ✓ İmalat Sektörü: İhracat, imalat sektörünü doğrudan etkiler. İhracat artışı, üretim süreçlerini genişletme ve yeni istihdam olanakları yaratma imkânı sağlar.
- ✓ Hizmet Sektörü: İthalatın artması, hizmet sektöründeki büyümeyi destekleyebilir. Örneğin, teknoloji transferi ile birlikte, yerli hizmet sunucuları daha verimli hale gelebilir.

Dış Ticaretin Ekonomik Politikalara Etkisi: Dış ticaret dengesi, ekonomik politikaların şekillenmesinde önemli bir rol oynar:

- ✓ Ticaret Politikaları: Hükümetler, dış ticaret dengesini iyileştirmek için gümrük vergileri, sübvansiyonlar ve ticaret anlaşmaları gibi politikalar geliştirebilir.

- ✓ Mali Politikalar: Dış ticaret açığı, kamu harcamaları ve vergi politikaları üzerinde de etkili olabilir. Dış ticaret açığına bağlı olarak hükümetler, mali disiplin sağlamak için harcamaları kısıtlayabilir.

Dış ticaret dengesi, iktisadi büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. İhracatın artması, iktisadi büyümeyi desteklerken, aşırı ithalat ve dış ticaret açıkları ekonomik istikrarı tehdit edebilir. Bu nedenle, ülkelerin dış ticaret politikalarını dikkatlice planlaması ve dengeli bir ticaret yapısı oluşturması önemlidir. Dış ticaret dengesinin izlenmesi, iktisadi büyüme stratejilerinin başarılı bir şekilde uygulanması için kritik bir faktördür. Türkiye'nin dış ticaret dengesi, ülkenin iktisadi büyümesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Dış ticaret dengesi, Türkiye'nin uluslararası ticaret faaliyetlerinin bir göstergesi olup, ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi ortaya koyar. Bu bağlamda, Türkiye'nin dış ticaret dengesi, iktisadi büyüme üzerinde karmaşık bir etkiye sahiptir. İhracatın artması, döviz gelirlerini artırırken, istihdam ve rekabetçiliği desteklerken; aşırı ithalat, yerli üreticileri zorlayabilir ve döviz çıkışına neden olabilir. Türkiye'nin dış ticaret dengesinin izlenmesi ve stratejik ticaret politikalarının uygulanması, iktisadi büyümenin sürdürülebilirliği açısından kritik bir öneme sahiptir (Aksu, 2024:355-357).

4.2.9. Yenilenebilir Enerji:

Artışı (%1'den %15'e): Yenilenebilir enerji kavramı; doğadan sürekli olarak yenilenen ve soyu tükenme riski olmayan kaynaklar elde edilen enerji türüdür. Güneş ışığı, rüzgâr, ısı, ışık, su (hidroelektrik), dalga, yağmur, biyokütle ve jeotermal enerji gibi doğal kaynaklardan elde edilen enerji türüne, "Yenilenebilir Enerji" denilmektedir (Nguyen & Nguyen, 2021:1; aktaran bkz: Kılınç & Kılınç, 2022:3). Bu enerji türü örnek olarak gösterilebilir. Yenilenebilir enerji kaynakları, fosil yakıtlar gibi sınırlı değildir ve sürekli bir şekilde bulunur, dolayısıyla enerjinin sürdürülebilirliğini sağlar. Yenilenebilir enerji (temiz enerji) kaynaklarının kullanımının artması, iktisadi büyüme üzerinde çok yönlü etkiler yaratmaktadır. Bu etkiler, hem kısa vadede ekonomik faaliyetler üzerinde somut sonuçlar doğurmakta hem de uzun vadede sürdürülebilir kalkınma ve çevreyi koruma hedeflerine ulaşılmasına katkı sağlamaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelimin artmasının sebebi; petrol fiyatlarında görülen sürekli dalgalanmalar, fosil enerji kaynaklarına bağımlılığın yükselmesi (ekonomik yapıda darboğaz oluşturması), çevre sorunlarına karşı artan ilgi ve karbon salınımı gibi faktörlere göre şekillenmektedir (Apergis & Payne, 2009:656; aktaran bkz: Tarla, 2022:56-58). Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, enerji ithalatına olan bağımlılığın azaltılması ve yerli enerji kaynaklarının kullanımı, ekonomik istikrarı güçlendirebilir ve büyümeyi teşvik edebilir. Türkiye, son yıllarda yenilenebilir enerji yatırımlarına ağırlık vermiştir. Güneş, rüzgâr ve hidroelektrik enerjisi yatırımları hem enerji arz güvenliğini artırmış hem de büyümeye katkı sağlamıştır. Yenilenebilir enerji yatırımları, ülkelerin enerji ithalatına bağımlılığını azaltarak, enerji güvenliğini artırır. Yenilenebilir enerji üretiminin yıldan yıla hızlı bir şekilde artması; 2019'da %6,5'lük bir artış göstermesi, diğer fosil enerji kaynakları tüketimini hızla yavaşlatmaktadır. 2011-2020 yılları baz alındığında, yenilenebilir enerjide en fazla artış, güneş enerjisinde yaşanmıştır. 2021 verilerine göre, Türkiye'de akarsu kaynaklarında kurulu 576 hidroelektrik santrali ve 133 baraj santrali, 7.640 güneş enerjisi santrali, 332 rüzgâr enerjisi santrali, 60 jeotermal enerji santrali ve 276 biyokütle santrali faaliyet göstermektedir (Tarla, 2022:58-72). Türkiye'nin Brüt hidroelektrik enerji potansiyeli 433 milyar kWh/yıl olarak kabul edilmektedir. Türkiye'nin rüzgâr enerji potansiyeli 47.849 MW olarak belirlenmiştir. Yenilenebilir enerji potansiyelimiz 741 milyar kw-saattir (Pamir, 2016:408-415). Türkiye'nin 2000 yılında hidroenerjiye dayalı 11 GW olan yenilenebilir enerji kurulu gücü, 2021 yılında yaklaşık 4,6 kat artarak, 51,3 GW'a çıkmıştır. Türkiye'nin elektrikte kurulu gücü 2021'in ilk yarısı itibarıyla 98 GW'a yükselmiştir. Bunun %52'si yenilenebilir kaynaklara dayalı santrallerden sağlanmaktadır. 2001 yılında yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen elektriğin toplam elektrik üretimi içinde %20 iken, 2020 yılında bu oran %42,5'a çıkmıştır. 20 yıl öce güneş, rüzgâr ve termalden elde edilen elektrik enerjisi miktarı %01'den az iken 2022 yılı itibarıyla %14,5'e çıkmıştır. IEA tarafından yayınlanan "**Yenilenebilir Enerji 2019**" raporunda, Türkiye 2024 yılında 63 GW temiz enerji kapasitesine ulaşacağı belirtilmektedir. Bu rakamla Türkiye, Avrupa'da 5. sırada, dünyada ise 12. sırada gelmektedir (Can ve Yılmaz, 2022:99-126). Özellikle Türkiye gibi fosil yakıtlara büyük ölçüde bağımlı ülkelerde, yenilenebilir enerji yatırımları enerji ithalatını azaltarak dış ticaret açığını daraltır ve cari açığı olumlu yönde etkiler (Aksu, 2024:358).

- ✓ Enerji İthalatı Azalır: Türkiye, enerji ihtiyacının büyük bir kısmını ithal ettiği fosil yakıtlar ile karşılamaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının (güneş, rüzgâr, hidroelektrik, jeotermal) kullanımı arttıkça, petrol ve doğal gaz ithalatına olan ihtiyaç azalır. Bu da döviz rezervlerinin korunmasını ve ithalat giderlerinin azaltılmasını sağlar.

- ✓ **Cari Açığın Azaltılması:** Türkiye'nin enerji ithalatına bağlı cari açığı, yenilenebilir enerji yatırımları ile uzun vadede küçülebilir. Dış ticaret dengesine olumlu katkı sağlayan bu durum, iktisadi büyümeye de katkıda bulunur.

Uluslararası Enerji Ajansına göre, son otuz yılda CO₂ emisyonu %53,7 arttığı ve 2020 yılı itibarıyla, 31,5 gigaton'a ulaşmıştır. Hava kirliliğinin, sadece ekonomik yapıya zararı yok, bunun yanında, insan sağlığına, yaşam kalitesine, çevresel (su ve toprak alanlarının) harabiyete ve kirlenmesine yol açması, biyoçeşitliliğinin azalması veya yok olması, ozon tabakasının delinmesi, doğal kaynaklar ve tüm tabiat unsurlarını öldüren ya da yok eden en temel faktör CO₂ emisyonudur (Apaydın, 2022:49-52). Yenilenebilir enerji sektörüne yapılan yatırımlar, yeni iş imkanları yaratarak, iktisadi büyümeyi teşvik eder.

- ✓ **İstihdam Artışı:** Yenilenebilir enerji santrallerinin kurulması, işletilmesi ve bakımı, yeni iş alanları yaratır. Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı (IRENA) verilerine göre, 2020 itibarıyla yenilenebilir enerji sektöründe dünya genelinde 12 milyon kişi istihdam edilmiştir. Bu da iktisadi büyüme açısından önemli bir istihdam kaynağıdır.
- ✓ **İnovasyon ve Teknoloji Yatırımları:** Yenilenebilir enerji sektörüne yapılan yatırımlar, teknolojik yenilikleri teşvik eder ve yeni teknolojilerin geliştirilmesini sağlar. Güneş panelleri, rüzgâr türbinleri ve enerji depolama teknolojileri gibi alanlarda yapılan yatırımlar, Ar-Ge faaliyetlerini ve teknoloji ihracatını artırarak büyümeyi destekler.

Yenilenebilir enerji, çevresel sürdürülebilirlik açısından önemli bir rol oynamaktadır. Fosil yakıtların kullanımının azaltılması, çevresel bozulmayı ve iklim değişikliğine bağlı riskleri en aza indirir. Bu da uzun vadede ekonomik istikrarı sağlar.

- ✓ **Çevresel Etkiler:** Yenilenebilir enerji, düşük karbon salınımlarıyla çevresel sürdürülebilirliği teşvik eder. Türkiye'nin karbon emisyonlarını azaltması, iklim değişikliği ile mücadelede uluslararası taahhütlerine uygun bir politika izlediğini gösterir ve bu da dış yatırımları teşvik edebilir.
- ✓ **İklim Değişikliği ile Mücadele:** Türkiye, yenilenebilir enerji projeleri ile iklim değişikliği hedeflerine ulaşarak, uzun vadede tarım ve turizm gibi iklimle duyarlı sektörlerdeki olumsuz etkileri azaltabilir. Bu durum, iktisadi büyüme üzerinde pozitif bir etki yaratır.

Yenilenebilir enerji ile iktisadi büyüme arasında güçlü, çok boyutlu ve dinamik bir ilişki bulunmaktadır. Bu karmaşık ilişki, Türkiye'nin iktisadi büyümesi üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Enerji arzını, verimliliğini ve etkinliğini artırır, üretim maliyetlerini düşürür, dışarıya bağımlılığı ve cari açığı azaltır, istihdam yaratır ve çevresel sürdürülebilirliği destekler, verimli ve etkin üretim gerçekleşir, istikrarlı büyümenin koşulları sağlanmış olur. Ayrıca, enerji girdi maliyetlerini düşürerek sanayi ve imalat sektörünün rekabet gücünü artırır (Aksu, 2024:358-360).

Ülkenin geçiş sürecindeki zorlukların aşılması için devlet teşvikleri, finansman imkanları ve uzun vadeli stratejik planlamalar önemlidir. Türkiye'nin yenilenebilir enerji politikaları, bu zorlukları aşmayı ve iktisadi büyümeye katkısı artırmayı hedeflemelidir. Yenilenebilir enerjiye geçişin iktisadi büyümeye olumlu etkileri kadar, bazı zorlukları da bulunmaktadır. Yüksek başlangıç maliyetleri, yatırım geri dönüş sürelerinin uzunluğu ve teknolojik yetersizlikler bu geçişi zorlaştırabilir. Türkiye'de, devlet teşvikleri ve düzenleyici çerçeveler bu zorlukları aşmak için kritik bir rol oynamaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik yatırımları artıracak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin politikalar gözden geçirilmesi gerekir. Bu bağlamda enerji verimliliğini ve tasarrufunu dikkate alan yatırımlara ağırlık verilmesi gerekir. Yenilenebilir enerji üretimini artırabilmek için enerji kooperatiflerine ve makro ölçekli finansman kaynaklarına ihtiyaç vardır. Bu bağlamda finansal planların ortaya konması gerekir. Yenilenemeyen enerji tüketimini azaltacak **"yeşil enerji"** yatırımları üzerindeki vergilerin düşürülmesi gibi finansal tedbirlerin alınması gerekir. Yenilenebilir enerji yatırım planlamalarında AR-GE harcamalarına daha fazla fon ayrılması gerekir (Kılınç & Kılınç, 2022:1-23).

4.2.10. Finansal Derinleşme:

Artışı (%3'ten %12'ye): Finansal sektörün gelişimi, bankacılık ve sermaye piyasalarının derinleşmesi hem yerli hem de yabancı yatırımların artmasına olanak sağlamıştır. Finansal derinleşme, bir ekonominin finansal sisteminin gelişmişliği ve etkinliğinin bir ölçüsü olarak tanımlanır. Genellikle bir ülkede bankaların, sermaye piyasalarının, sigorta ve diğer finansal kurumların büyüklüğü ve etkinliği ile ilişkilendirilir. Finansal derinleşmenin iktisadi büyüme üzerindeki etkisi, sermaye birikimi, yatırımların finansmanı, kaynak tahsisi ve verimlilik artışı gibi çeşitli kanallar üzerinden gerçekleşir. Finansal sistemin gelişmiş olması, iktisadi büyümeyi teşvik eden bir dizi yapısal dönüşümü kolaylaştırır. Finansal derinleşme, tasarrufların toplanması ve bu

tasarrufların yatırımlara dönüştürülmesi sürecini kolaylaştırır. İleri bir finansal sistem, yatırımcıların daha kolay finansmana erişmesini sağlar, bu da iktisadi büyümeyi hızlandırır (Aksu, 2024:360).

- ✓ Sermaye Birikimi: Finansal derinleşme, tasarruf oranlarını artırarak sermaye birikimine katkı sağlar. Gelişmiş finansal piyasalar, bireylerin ve kurumların tasarruflarını verimli bir şekilde yatırıma dönüştürür, bu da iktisadi büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.
- ✓ Kredilere Erişim ve Yatırım: Bankalar ve diğer finansal kurumlar tarafından sağlanan krediler, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) büyümesi için kritik önem taşır. Finansal sistemin gelişmiş olduğu ülkelerde, KOBİ'ler yatırım yaparak büyür ve istihdam yaratır, bu da genel olarak iktisadi büyümeyi hızlandırır.

Finansal derinleşme, ekonomide kaynakların daha verimli bir şekilde tahsis edilmesine olanak tanır. Gelişmiş finansal piyasalar, fonların en verimli projelere yönlendirilmesini sağlayarak üretkenliği artırır.

- ✓ Verimli Yatırımlar: Gelişmiş finansal sistemler, yüksek getirili projelere daha kolay kaynak sağlar. Bu, sadece ekonominin genel üretkenliğini artırmakla kalmaz, aynı zamanda büyümenin sürdürülebilir olmasına da katkıda bulunur.
- ✓ Risk Yönetimi: Finansal piyasaların gelişmiş olması, yatırımcıların risklerini yönetmelerine yardımcı olur. Bu, özellikle büyük projelerde ve yenilikçi girişimlerde risk almayı teşvik eder. Finansal derinleşmenin yüksek olduğu ekonomilerde riskler daha etkin yönetildiği için, iktisadi büyüme daha istikrarlı olabilir.

Finansal derinleşme, kamu politikaları ve finansal reformlar ile desteklendiğinde, iktisadi büyüme üzerindeki etkisi daha belirgin hale gelir.

- ✓ Yasal Çerçeve ve Düzenlemeler: Güçlü bir düzenleyici çerçeve, finansal piyasaların etkin çalışmasını sağlar. Yatırımcı güvenini artıran düzenlemeler, sermaye piyasalarındaki büyümeyi teşvik eder. Türkiye'de son yıllarda yapılan finansal reformlar, bankacılık sektörü ve sermaye piyasalarının derinleşmesine katkıda bulunmuştur.
- ✓ Kamu-Özel Sektör Ortaklıkları: Kamu politikaları, özel sektörle iş birliği yaparak altyapı projeleri gibi büyük yatırımları finanse edebilir. Bu tür yatırımlar, iktisadi büyümenin sürdürülebilirliğini sağlar.

Gelişmiş bir finansal sistem, yabancı sermaye çekmek için kritik bir faktördür. Finansal derinleşme, ülkeye giren doğrudan yabancı yatırımların artmasını sağlar ve bu yatırımlar iktisadi büyümeyi hızlandırır.

- ✓ Yabancı Yatırımların Artışı: İleri finansal sistemlere sahip ülkeler, yabancı yatırımcılar için daha cazip hale gelir. Yabancı sermaye girişleri, hem yerel şirketlerin büyümesine katkı sağlar hem de teknoloji transferi ve bilgi paylaşımı yoluyla verimliliği artırır.
- ✓ Sermaye Piyasalarının Derinleşmesi: Gelişmiş sermaye piyasaları, yerli ve yabancı yatırımcılar için güvenli ve likit bir yatırım ortamı sunar. Bu, daha fazla sermaye girişini teşvik eder ve iktisadi büyümeyi hızlandırır.

Finansal derinleşme, girişimciliği teşvik ederek iş fırsatları yaratır. Yeni girişimlerin ve işletmelerin finansmana erişiminin kolaylaşması, iş yaratma süreçlerini hızlandırır ve istihdam artışı sağlar.

- ✓ Girişimciliğin Teşviki: Finansal sistemin gelişmiş olması, girişimcilerin işlerini finanse etmelerini kolaylaştırır. Bu da yeni işletmelerin kurulmasını ve büyümesini teşvik eder. Yeni iş alanları yaratılması, istihdam oranlarının artmasına katkıda bulunur.
- ✓ Kapsayıcı Büyüme: Finansal derinleşme, finansal hizmetlere erişimi genişleterek daha fazla insanın iktisadi büyümenin bir parçası olmasını sağlar. Mikro finans gibi girişimler, düşük gelirli kesimlerin de ekonomik aktivitelere katılımını artırarak kapsayıcı büyümeyi teşvik eder.

Finansal derinleşme, bir ülkenin iktisadi büyümesi üzerinde çok yönlü ve olumlu etkilere sahiptir. Sermaye birikimini artırır, yatırımları teşvik eder, girişimciliği ve teknolojik gelişmeyi destekler. Aynı zamanda istihdam artışına katkı sağlar ve yabancı sermaye girişlerini artırır. Finansal piyasaların derinleşmesi, ekonominin verimliliğini artırarak uzun vadeli ve sürdürülebilir büyüme sağlar. Ancak, finansal sistemlerin etkin çalışabilmesi için güçlü bir düzenleyici çerçeve ve şeffaflık gereklidir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, finansal derinleşmenin iktisadi büyüme üzerindeki etkisi artırılabilir; bunun için finansal reformlar, dijitalleşme ve finansal inovasyonun desteklenmesi kritik öneme sahiptir (Aksu, 2024:361-362).

4.2.11. Demografik Yapı:

Artışı (%6'dan %12'ye): Türkiye'nin genç ve dinamik nüfusu 1970'li yıllardan bu yana büyümeye katkı sağlamıştır. Ancak yaşlanan nüfus ve düşük doğurganlık oranları, 2020'li yıllarda büyümeyi sınırlamaya başlamıştır. Demografik yapı analizi aşağıda detaylı olarak analiz edilmiştir. Beşerî sermaye bireysel seviyede etkinliğini sağlayan unsurlar üç şekilde kazanılır (Bontis bunu 4 maddede belirtmiştir; (Bontis, 1999:446; Yumuşak,2008:13; aktaran bknz: Aksu, 2016:76; aktaran bknz: Aksu, 2024:362-363):

- ✓ İnsanın doğuştan gelen nitelikleriyle ve genetik miras,
- ✓ İnsanın sonradan kazandığı yetenekleriyle ve eğitim durumu, (Hayat tecrübesiyle, bilgi edinme, görgü, deneyim ve uzmanlık formasyonu kazanımıyla),
- ✓ Her iki yeteneği elde etme ve kullanabilme imkanlarıyla belirlenir (Hayattan ve işten beklentileri ve bu durum karşısındaki davranışları).

Beşerî sermaye etkinliğini belirleyen faktörler birbirleriyle iç içe geçmiş olup ve karşılıklı etkileşim içindedir. Dinamik bir yapı arz etmektedir (Yumuşak,2008:13). Bir ekonomide eğitim ve sağlık, beşerî sermayenin nitelik yönünden gelişiminde rol oynayan iki önemli unsurdur. Beşerî sermayenin asıl kaynağını eğitim oluşturmakla birlikte, toplumun sağlık düzeyi de beşerî sermayeyi besleyen ve gelişmesine önemli katkıda bulunan diğer bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyümeyle ilgili birçok çalışmada daha uzun yaşamının iktisadi büyüme üzerinde olumlu etki yaptığını ortaya koymaktadır (Parasız,2003:47; aktaran bknz: Aksu, 2016:76).

Sağlık hizmeti insanlık için olmazsa olmaz en önemli kamu hizmeti yatırımdır. Gelir dağılımı ile yakından ilgili bir değişken sağlık politikalarıdır. Büyüme sürecinde önemli rolü olabilen insan sağlığı ile gelir dağılımı değişkenlerinin kendi arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi vardır: Düşük gelir, kötü beslenmeye sebep olurken, yoksulluk ise sağlık kazanç potansiyelini azaltır. Öte yandan, ampirik çalışmalar sağlık ile iktisadi büyüme arasında pozitif bir ilişki öngörmektedir. (TEK,2003:12; <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/tik2004/cilt11.pdf>;2004; Türkiye İktisat Kongresi Cilt 11: Çalışma Grubu Raporları – I.; erişim tarihi:10.10.2009; aktaran bknz: Aksu, 2018:3622).

Topluma sunulan sağlık hizmetindeki kalitenin artışı çalışma hayatında verimlilik artışına sebep olurken, eğitim hayatında başarı oranının daha belirgin oluşmasına imkân sağlarken, sağlıklı kişilerin çalışma ömrünün daha uzun olacağı ve böylece bu kişilerden daha uzun süreli ve verimli olarak faydalanılacağı belirtilmektedir (Smith, 2008:70-79; Ayrıca bknz: Ay, Kızılkaya ve Koçak, 2013:164; aktaran bknz: Aksu, 2018:3622).

Dolayısıyla beşerî sermaye açısından yaşam şartlarının elverişliliği, hayattan memnuniyet duyma ve zevk alma, beslenme ve yaşam alanlarının iyileştirilmesi, ortalama ömürün uzaması, eğitimdeki ve sağlık sektöründeki ilerlemeler ve gelişmeler iktisadi büyüme ve iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için asgariden gerekli temel şartlardandır. Bu bağlamda eğitime yapılan yatırımlarda ne kadar ilave harcama yapılıyorsa, en az onun kadar sağlık alanındaki yatırımlarının da artması gerektiği, iktisadi büyüme için olmazsa olmaz bir durum oluşturduğu görülmektedir (Aksu, 2018:3622; aktaran bknz: Aksu, 2024:363-364).

5. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRMELER

İktisadi büyüme teorileri, tarihsel gelişim süreçleri boyunca hem kavramsal zenginlik hem de analitik çeşitlilik kazanmıştır. İktisadi büyüme, ekonomik sistemlerin refah üretme kapasitesinin zaman içerisindeki gelişimini açıklayan temel bir makroekonomik göstergedir. Büyümenin dinamiklerini anlamak, sadece teorik bir merak konusu değil; aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma, gelir dağılımı, toplumsal refah ve siyasal istikrarla doğrudan bağlantılı bir politika alanıdır. Klasik, neoklasik, Keynesyen ve endojen büyüme modelleri gibi teorik yaklaşımlar, iktisadi büyümenin nedenlerini farklı değişkenler üzerinden açıklamış; her biri kendi dönemi içerisinde önemli açılımlar sağlamıştır. Bu teorik çerçeveler, ülkelerin büyüme deneyimlerinin analizi için birer kavramsal araç işlevi görmektedir. Her bir yaklaşım, büyümenin belirli bir yönünü ön plana çıkararak farklı mekanizmalar üzerinden iktisadi gelişimi açıklamaya çalışmıştır. Bu teoriler, yalnızca soyut varsayımlarla değil; aynı zamanda ekonomik tarih, yapısal dönüşümler ve ülke uygulamalarıyla sınanarak evrilmiştir.

Türkiye'nin iktisadi büyüme deneyimi, bu teorilerin ampirik karşılıklarını gözlemleyebilmek açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki devletçi kalkınma stratejileri, daha çok Keynesyen ve yapısalci yaklaşımlar çerçevesinde şekillenirken; 1980 sonrası dönemde benimsenen serbest piyasa ve ihracata dayalı büyüme stratejileri, neoklasik paradigmanın uygulamadaki izdüşümlerini yansıtmıştır. 2000'li yıllarda ise beşerî sermaye, AR-GE ve teknolojik dönüşüme yapılan vurgu, endojen büyüme modelleriyle örtüşmekle birlikte, uygulamada yaşanan kurumsal sorunlar bu süreci sınırlandırmıştır. Bu süreçte, kurumsal zayıflıklar, uygulama tutarsızlıkları ve makroekonomik kırılganlıklar nedeniyle bu stratejiler sürdürülebilirlikten uzak kalmıştır. Türkiye'nin büyüme performansının sadece iktisat politikalarıyla değil; aynı zamanda kurumsal

altyapı, hukuk sistemi, demokratik yapı, eğitim kalitesi ve yönetim kapasitesi gibi çok boyutlu faktörlerle şekillendiğini göstermektedir. Bu anlamda, kurumsal iktisat yaklaşımları büyümenin kalıcılığı ve niteliği konusunda önemli açıklamalar sunmaktadır. Kurumların kalitesi, mülkiyet haklarının güvenliği, yolsuzlukla mücadele kapasitesi ve kamu yönetiminin etkinliği, büyümenin yönünü ve derinliğini belirleyici temel unsurlar arasında yer almaktadır.

Bu bağlamda Türkiye, farklı dönemlerde farklı teorik yaklaşımları benimseyerek büyüme performansını artırmaya çalışmış; ancak uzun vadeli, istikrarlı ve kapsayıcı büyüme için gerekli olan kurumsal altyapıyı yeterince güçlendirememiştir. Hukukun üstünlüğü, öngörülebilir bir yatırım ortamı, etkin kamu yönetimi ve eğitim sistemi gibi kurumsal unsurların eksikliği, büyümenin sürdürülebilirliğini ve kapsayıcılığını sınırlamıştır. Bu noktada, kurumsal iktisat literatürünün öne çıkardığı unsurlar Türkiye'nin büyüme sorunlarının kökenini anlamak açısından önemli açıklamalar sunmaktadır. 1970'li yıllarda Türkiye ekonomisi, ithal ikameci sanayileşme politikalarıyla planlı kalkınma modelini benimsemiş, ancak küresel petrol krizleri ve iç makroekonomik dengesizlikler nedeniyle düşük ve istikrarsız büyüme oranlarıyla karşılaşmıştır. 1980 sonrası dönemde, 24 Ocak kararları ile dışa açılma, ihracat teşviki ve serbest piyasa ilkeleri ön plana çıkmış, büyüme daha çok dış ticarete ve sermaye hareketlerine bağımlı hâle gelmiştir. 1990'lı yıllar ise siyasi istikrarsızlık, yüksek kamu açıkları, enflasyon ve mali baskılarla birlikte sürdürülebilir büyümenin önünde önemli engeller oluşturmuş; bu da 1994 ve 2001 krizleriyle derin ekonomik daralmalar doğurmuştur. 2002 sonrası dönemde, yapısal reformlar, güçlü finansal istikrar ve küresel likidite koşulları sayesinde büyüme ivme kazanmış, ancak bu ivme 2013 sonrası küresel konjonktürel daralma, iç siyasal riskler ve yapısal reform eksiklikleri nedeniyle yavaşlamaya başlamıştır. 2018 kur krizi ve ardından gelen COVID-19 pandemisi, büyüme dinamiklerini olumsuz etkilerken, 2021 sonrası politika yapım sürecindeki öngörülemezlik, yüksek enflasyon ve kur oynaklığı ile makro dengesizlikleri derinleştirmiştir. 2023–2025 döneminde ise büyüme daha çok iç talep, kamu harcamaları ve seçici kredi genişlemesiyle sağlanmaya çalışılsa da üretken yatırımlar, beşerî sermaye niteliği, verimlilik artışı ve teknolojiye dayalı üretim yapısına geçiş konusunda yeterli ivme sağlanamamıştır. Bu tablo, Türkiye'nin büyüme sürecinde nitelikli dönüşüme olan ihtiyacını güçlü biçimde ortaya koymaktadır.

Diğer yandan, büyümenin sadece niceliksel boyutunu değil, aynı zamanda niteliksel boyutunu da dikkate almak gerekmektedir. Gelir dağılımı eşitsizlikleri, bölgesel gelişmişlik farkları, çevresel sürdürülebilirlik gibi konular, alternatif iktisadi yaklaşımların (yenilik iktisat, çevre iktisadı, post-kolonyal ekonomi gibi) gündeme getirdiği önemli sorun alanlarıdır. Ayrıca büyüme, yalnızca nicel bir üretim artışı değil; aynı zamanda toplumun refah düzeyini artıran, eşitsizlikleri azaltan, çevreye duyarlı ve kuşaklar arası adaleti gözeten nitelikli bir dönüşüm süreci olmalıdır. Türkiye'nin büyüme süreçlerinde bu tür sosyal boyutlar çoğu zaman geri planda kalmış, büyüme “rakamlarla” sınırlı bir başarı ölçütü haline gelmiştir.

Türkiye'nin geçmiş büyüme deneyimlerinde bu niteliksel boyutların çoğu zaman ihmal edildiği; bölgesel gelişmişlik farklarının derinleştiği, gelir dağılımının bozulduğu ve sosyal politikaların yeterince entegre edilemediği gözlemlenmektedir. Bu nedenle, büyüme politikalarının sosyal içeriklilik ve çevresel sürdürülebilirlik ilkeleriyle güçlendirilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin büyüme sürecinde dış şoklara açıklık, finansal kırılganlıklar ve döviz kuru baskıları gibi yapısal sorunlar da önemli rol oynamıştır. Kısa vadeli büyüme başarıları, çoğu zaman dış borçlanmaya ve spekülasyon sermaye girişlerine dayanmış; bu da makroekonomik istikrarı tehdit eden konjonktürel dengesizliklere yol açmıştır. Uzun vadede bu tür kırılganlıkların aşılması, sadece parasal ve mali disiplinle değil, aynı zamanda yerli üretim kapasitesinin artırılması, teknolojiye dayalı sanayileşme ve ihracatın yapısal dönüşümü ile mümkündür.

Bu değerlendirmeler ışığında, Türkiye gibi orta gelirli ve yapısal kırılganlıklara sahip ülkeler için büyüme stratejilerinin sadece sermaye birikimi ya da dışa açıklıkla sınırlı olmaması gerektiği açıktır. Aksine, büyümenin sürdürülebilirliği; teknolojik dönüşüm, beşerî sermaye yatırımı, sosyal kapsayıcılık, mali disiplin ve kurumsal reformların bütüncül bir biçimde ele alınmasına bağlıdır. Ayrıca, küresel rekabet koşulları ve jeopolitik riskler de göz önünde bulundurularak uzun vadeli, dirençli ve yenilikçi bir büyüme modeli inşa edilmelidir.

Sonuç olarak, Türkiye ekonomisinin büyüme performansı, yalnızca teorik bir modelin uygulanmasıyla açıklanamaz; büyümeyi besleyen tüm unsurların bir arada ve uyum içinde çalıştırılması gereklidir. Bu nedenle, Türkiye'nin büyüme stratejilerinde çok boyutlu ve bütüncül bir yaklaşıma geçmesi, politikaların kısa vadeli kazanımlardan ziyade uzun vadeli kurumsal kapasite inşasına odaklanması gerekmektedir. Büyümenin hem niteliksel hem de niceliksel olarak sürdürülebilir hale gelmesi için sermaye birikimini, sürdürülebilir kalkınmayı, beşerî sermayesini, teknoloji ve inovasyonu, dış ticaret performansı, kapsayıcı kurumları ve sosyal adaleti merkeze alan bir paradigma değişimi zorunludur. İktisadi büyüme teorileri hem teorik hem uygulamalı düzeyde ülke ekonomilerine önemli perspektifler sunmaktadır. Ancak bu teorilerin başarıya ulaşması,

uygulandıkları ülkenin tarihsel, siyasi ve kurumsal bağlamıyla uyumlu politikalar geliştirmesine bağlıdır. Türkiye'nin tarihsel deneyimi, sadece hangi teorik modelin benimsendiği değil, o modelin nasıl ve ne ölçüde uygulandığı sorusunun da büyük önem taşıdığını göstermektedir. Kısa vadeli ve dışa bağımlı büyüme stratejilerinin, yapısal kırılganlıklar nedeniyle uzun vadede ekonomik istikrarı sağlayamadığını göstermektedir. Bu nedenle, iktisadi büyüme politikaları çok boyutlu, esnek ve veriye dayalı bir biçimde tasarlanmalı; her dönemin özgün koşulları dikkatle analiz edilerek karar süreçlerine yansıtılmalıdır. Bu nedenle, güçlü bir kurumsal altyapıya dayalı, kapsayıcı, çevresel sürdürülebilirlik ilkeleriyle uyumlu ve beşerî sermayeyi merkeze alan bir kalkınma stratejisi benimsenmelidir. Büyümenin niteliğini artıracak bu bütüncül yaklaşım, Türkiye'nin ekonomik potansiyelini daha etkin kullanmasına ve küresel rekabet gücünü artırmasına katkı sağlayacaktır. Bu değerlendirmeler doğrultusunda, Türkiye ekonomisinin iktisadi büyüme sürecinin daha sürdürülebilir ve kapsayıcı hale getirebilmesi için aşağıdaki politika önerileri ortaya konarak geliştirilmelidir:

- ✓ Kurumsal Reformlar: Hukukun üstünlüğünü güçlendiren, mülkiyet haklarını garanti altına alan ve yolsuzlukla etkin mücadele sağlayan reformlar, yatırım ortamını iyileştirerek uzun vadeli büyümeyi destekleyecektir.
- ✓ Beşerî Sermaye Gelişimi: Eğitim kalitesinin artırılması, mesleki eğitim sisteminin yeniden yapılandırılması ve yaşam boyu öğrenme politikalarıyla iş gücünün niteliği yükseltilmelidir.
- ✓ Teknoloji ve İnovasyon: Kamu destekli AR-GE harcamaları artırılmalı, üniversite-sanayi iş birlikleri güçlendirilmelidir. Dijital dönüşüm odaklı bir sanayi politikası oluşturulmalıdır.
- ✓ Finansal İstikrar ve Tasarrufların Artırılması: Yerli tasarruf oranlarının artırılması için finansal okuryazarlık kampanyaları, bireysel emeklilik sistemi reformları ve kamu tasarruflarının artırılması sağlanmalıdır.
- ✓ İhracat ve Üretim Reformu: Katma değeri yüksek sektörlerle (savunma, yazılım, yeşil enerji, biyoteknoloji) odaklanarak ihracat yapısı dönüştürülmeli; ithalata dayalı büyüme modeli terk edilmelidir.
- ✓ Çevresel Sürdürülebilirlik: Yeşil büyüme stratejileri geliştirilerek iklim kriziyle uyumlu, çevreye duyarlı yatırımlar teşvik edilmeli; enerji verimliliği politikaları yaygınlaştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, D. (2009). *Introduction to modern economic growth*. Princeton University Press.
- Acemoğlu, D., Johnson, S., & Robinson, J. (2005). Institutions as a fundamental cause of long-run growth. In P. Aghion & S. Durlauf (Eds.), *Handbook of economic growth* (Vol. 1, pp. 385–472). Elsevier.
- Acemoğlu, D., & Robinson, J. (2008). *The role of institutions in growth and development* (Commission on Growth and Development Working Paper No. 10). The World Bank.
- Ackley, G. (1961). *Macroeconomic theory*. Macmillan.
- Aksu, L. (2013). *Türkiye’de iktisadi büyümenin kaynakları* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksu, L. (2014). İktisat ekollerinin iktisadi büyüme konusundaki düşünceleri ve modellerinin analizi. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (208), 351–392.
- Aksu, L. (2016). Türkiye’de beşerî sermayenin önemi: İktisadi büyüme ile ilişkisi, sosyal ve stratejik analizi. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi (Journal of Economic Policy Researches)*, 3(2), 68–129.
- Aksu, L. (2017). Türkiye’de istihdam, verimlilik ve iktisadi büyüme ilişkilerinin analizi. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi (Journal of Economic Policy Researches)*, 4(1), 39–94.
- Aksu, L. (2018a). *İktisadi büyüme, iktisat okullarının bakış açısı ve Türkiye*. İKSAD Publishing House.
- Aksu, L. (2018b). Türkiye’de bilim ve teknoloji ile iktisadi büyüme ilişkilerinin; sosyal, ekonomik ve stratejik analizi. *Social Sciences Studies Journal*, 4(20), 2635–2670.
- Aksu, L. (2020). Uzun ekonomisi ve uzun sektörünün ekonomik ve stratejik analizleri. In *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar-2* (pp. 469–516). Gece Kitablığı.
- Aksu, L. (2021). *21. yüzyılda Türkiye’nin ekonomik, sosyal ve stratejik analizleri*. İKSAD Publishing House.
- Aksu, L. (2024). *Dünyada ve Türkiye’de nüfus politikaları ve analizleri (strateji, teori ve kavramlar)*. İKSAD Publishing House.

- Aktan, C. C. (2004). *Yeni iktisat okulları*. Seçkin Yayınları.
- Alkin, E. (1987). *Gelir ve büyüme teorisi*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Apaydın, Ş. (2022). Yenilenebilir enerji üretiminin çevre üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. In E. C. Kılınç & Ö. Engeloğlu (Eds.), *Enerji ekonomisi araştırmaları* (pp. 49–64). Nobel Bilimsel Yayınları.
- Apergis, N., & Payne, J. E. (2009). Energy consumption and economic growth in Central America: Evidence from a panel cointegration and error correction. *Energy Economics*, 31(2), 656–660.
- Aschauer, D. A. (1989). Is public expenditure productive? *Journal of Monetary Economics*, 23(2), 177–200.
- Autor, D. H., Levy, F., & Murnane, R. J. (2003). The skill content of recent technological change: An empirical exploration. *The Quarterly Journal of Economics*, 118(4), 1279–1333.
- Ay, A., Kızılkaya, O., & Koçak, E. (2013). Sağlık göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 163–172.
- Barro, R. J. (1990). Government spending in a simple model of endogenous growth. *Journal of Political Economy*, 98(5), S103–S125.
- Barro, R. J., & Sala-i-Martin, X. (2004). *Economic growth* (2nd ed.). MIT Press.
- Baumol, W. J., & Blinder, A. S. (2007). *Economics: Principles and policy*. Thomson South-Western.
- Becker, G. S. (1964). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education*. University of Chicago Press.
- Berber, M. (2006). *İktisadi büyüme ve kalkınma* (3. basım). Derya Kitabevi.
- Blaug, M. (1962). *Economic theory in retrospect*. Cambridge University Press.
- Bloom, D. E., & Canning, D. (2000). The health and wealth of nations. *Science*, 287(5456), 1207–1209.
- Bocutoğlu, E. (2012). *İktisadi düşünceler tarihi*. Murathan Yayınevi.
- Bontis, N. (1999). Managing organizational knowledge by diagnosing intellectual capital: Framing and advancing the state on the field. *International Journal of Technology Management*, 18(5–8), 433–463.
- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. W. W. Norton & Company.
- Can, C. H., & Yılmaz, L. M. (2022). Türkiye’de enerji güvenliği. In İ. Kavaz (Ed.), *Türkiye’nin enerjisi: Politikalar ve stratejiler* (pp. 99–126). Seta Kitapları.
- Cobb, C. W., & Douglas, P. H. (1928). A theory of production. *American Economic Review*, 18(1), 139–165.
- Domar, E. D. (1946). Capital expansion, rate of growth and employment. *Econometrica*, 14(2), 137–147.
- Dornbusch, R., Fisher, S., & Startz, R. (2007). *Makro ekonomi* (Çev. S. Ak). Gazi Yayınları.
- Gürak, H. (2006). *İktisadi büyüme ve küresel ekonomi*. Ekin Yayınları.
- Han, E. (2006). *İktisada giriş I* (6. baskı). Nobel Yayınları.
- Harbison, F. H. (1964). *Education, manpower and economic growth*. Princeton University Press.
- Harrod, R. F. (1939). An essay in dynamic theory. *The Economic Journal*, 49(193), 14–33.
- Kaldor, N. (1957). A model of economic growth. *The Economic Journal*, 67(268), 591–624.
- Kazgan, G. (1991). *İktisadi düşünce ve politik iktisadın evrimi* (5. basım). Remzi Kitabevi.
- Kılınç, E. C., & Kılınç, N. Ş. (2022). Finansal gelişmenin yenilenebilir enerji tüketimi üzerindeki etkisi: Bir dinamik panel veri analizi. In E. C. Kılınç & Ö. Engeloğlu (Eds.), *Enerji ekonomisi araştırmaları* (pp. 1–25). Nobel Bilimsel Yayınları.
- Kumcu, E., & Eğilmez, M. (2005). *Ekonomi politikası: Teori ve Türkiye uygulaması* (8. basım). Remzi Kitabevi.
- Küçükcalay, A. M., & Türkcan, K. (2005). Nüfus ve kalkınma. In S. Taban & M. Kar (Eds.), *Kalkınma ekonomisi* (pp. 71–110). Ekin Kitabevi.

- Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3–42.
- Luxemburg, R. (1913). *The accumulation of capital* (Ed. W. Stark). Routledge.
- Malthus, T. R. (1798). *An essay on the principle of population*. Oxford University Press.
- Mankiw, N. G., Romer, D., & Weil, D. N. (1992). A contribution to the empirics of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 407–437.
- Marx, K. (1867). *Das Kapital* (Vol. 1). Penguin Books.
- Nguyen, T. T., & Nguyen, V. C. (2021). Financial development and renewables in Southeast Asian countries: The role of organic waste materials. *Sustainability*, 13(16), 8748.
- North, D. (1990). *Institutions, institutional change, and economic performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- OECD. (2018). *Perspectives on global development 2019: Rethinking development strategies*. Paris: OECD Publishing.
- OECD. (2020). *Economic outlook report* (Vol. 2020, Issue 1, No. 107). Paris: OECD Publishing.
- OECD. (2022). *Education at a glance: Türkiye raporu* (pp. 88–92). Paris: OECD Publishing.
- Özgüven, A. (1988). *İktisadi büyüme, iktisadi kalkınma, sosyal kalkınma, planlama ve Japon kalkınması*. İstanbul: Filiz Yayınları.
- Özgüven, A. (1991). *İktisat bilimine giriş* (6. baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Pamir, N. (2016). *Enerjinin iktidarı* (2. baskı, No. 327). İstanbul: Hayy Kitap.
- Parasız, İ. (1998). *Türkiye ekonomisi: 1923'ten günümüze iktisat ve istikrar politikaları* (1. baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Parasız, İ. (2003). *İktisadi büyüme teorileri*. Bursa: Ezgi Yayınları.
- Pencavel, J. (1991). Higher education, economic growth and earnings. In W. E. Becker & D. R. Lewis (Eds.), *Higher education and economic growth* (pp. 53–78). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Piketty, T. (2014). *Capital in the twenty-first century*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.
- Quesnay, F. (1767). *Le tableau économique*. France.
- Quetelet, A. (1835). *Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou essai de physique sociale*. Paris: Bachelier.
- Robinson, J. (1971). *Economic heresies: Some old-fashioned questions in economic theory*. New York: Basic Books.
- Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002–1037.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98(5, Part 2), 71–102.
- Rostow, W. W. (1960). *The stages of economic growth: A non-communist manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Samuelson, P. A., & Nordhaus, W. D. (2001). *Economics* (17th ed.). New York: McGraw-Hill.
- Schultz, T. P. (1994). Human capital, family planning, and their effects on population growth. *American Economic Review*, 83(2), 255–260.
- Silberberg, E., & Suen, W. (2001). *The structure of economics: A mathematical analysis*. New York: McGraw-Hill.
- Smith, A. (2008). *Milletlerin zenginliği* (H. Derin, Çev., 2. baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal çalışma 1776'da yayımlandı).
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65–94.

- Swan, T. W. (1956). Economic growth and capital accumulation. *Economic Record*, 32(2), 334–361.
- Tarla, E. G. (2022). Kavram, teknoloji ve politikalar kapsamında Türkiye’de yenilenebilir enerji. In İ. Kavaz (Ed.), *Türkiye’nin enerjisi: Politikalar ve stratejiler* (pp. 55–73). İstanbul: Seta Yayınları.
- Türk Ekonomi Kurumu (TEK). (2003). *Büyüme stratejileri: Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu Raporu* (2003/5). Ankara: DPT. Erişim adresi: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/tik2004/cilt11.pdf>.
- Türkiye İktisat Kongresi. (2004). *Çalışma grubu raporları – I (Cilt 11): Büyüme stratejileri çalışma grubu raporu*. İzmir: Türkiye İktisat Kongresi. Erişim adresi: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/tik2004/cilt11.pdf>.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2015–2022). *İstatistiklerle Türkiye 2015, 2016, 2017, 2019, 2020, 2022 verileri*. Ankara: TÜİK Yayınları.
- Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2012). *Economic development* (11th ed.). Boston: Addison-Wesley.
- Ülgener, S. F. (1991). *Milli gelir, istihdam ve iktisadi büyüme* (7. basım). İstanbul: Der Yayınları.
- Yumuşak, İ. G. (2008). Beşerî sermayenin iktisadi önemi ve Türkiye’nin beşerî sermaye potansiyeli. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (55), 3–48.